

ANÀLISIS

A l'encalç de la virtut després de la catàstrofe: trenta anys d'After Virtue
DANIEL GAMPER

Cuba, 2010: nova era, nous reptes
JULIA E. SWEIG I MICHAEL J. BUSTAMANTE

Aniversaris, silencis i ferides no cicatritzades
JAUME GINÉ

La Sentència sobre l'Estatut: una resolució definitiva?
ÀLEX BAS

Estats fràgils: causes i conseqüències d'una realitat emergent
MARC BOU I ÍÑIGO MACÍAS-AYMAR

Usos polítics dels morts de la Guerra Civil
QUERALT SOLÉ

La Constitució republicana de 1931. Factors de distorsió
JORDI ALBERTÍ

DEBAT: CIUTAT(S)

La ciutat imaginada: Valors i límits de la imaginació utòpica
JOAN MANUEL DEL POZO

La fal·lera de l'arquitectura icònica
LLÀTZER MOIX

L'espai públic de la ciutat
DANIEL INNERARITY

Urbanisme, ecologia i sistema de vida
JOSEP OLIVA

Contra la urbanització: de la ciutat post-it a la ciutat pòsit
FRANCESC MUÑOZ

Barcelona vista pels de fora
LLUÍS PERMANYER

Les ciutats, nucli dur de la sostenibilitat en el futur
MANU FERNÁNDEZ

Catalanisme, ciutat i nació
NARCÍS SASTRE

APUNTS

TIMOTHY GARTON ASH

LLIBRES

ABSTRACTS

VIA¹⁴

ANÀLISIS

DANIEL GAMPER

JULIA E. SWEIG I MICHAEL J. BUSTAMANTE

JAUME GINÉ

ÀLEX BAS

MARC BOU I ÍÑIGO MACÍAS-AYMAR

QUERALT SOLÉ

JORDI ALBERTÍ

VIA¹⁴

Valors, Idees, Actituds

Revista del Centre d'Estudis Jordi Pujol

Desembre del 2010 / 10 €

DEBAT: CIUTAT(S)

JOAN MANUEL DEL POZO

LLÀTZER MOIX

DANIEL INNERARITY

JOSEP OLIVA

FRANCESC MUÑOZ

LLUÍS PERMANYER

MANUEL FERNÁNDEZ

NARCÍS SASTRE

CENTRE
D'ESTUDIS
JORDI
PUJOL

VIA

Tipografia Helvetica Neue 85 dissenyada per Max Miedinger

President
Jordi Pujol

Director
Miquel Calsina

Consell de Redacció
Jordi Amat, Marc Bou i David Murillo

Consell Editorial
**Àngel Castiñeira, Vicenç Villatoro, Salvador Cardús,
Ferran Sáez, Joan Guitart i Manel Prat**

Secretaria
Cristina Soler i Lúdia Juanmartí

Transcripcions, traduccions i assessorament lingüístic:
EMC Transcripcions
Núria Rica

Disseny:
Eumogràfic

Impressió:
Gràfiques 92, S. A.

D.L.: B-18187-2006
ISSN: 1886-6662

Informació i subscripcions:
Centre d'Estudis Jordi Pujol
Passeig de Gràcia, 88, 1r, 2a
08008 Barcelona
www.jordipujol.cat
via@jordipujol.cat

El contingut dels articles és responsabilitat dels seus autors
i VIA no s'hi identifica necessàriament.

VIA¹⁴

Valors, Idees, Actituds

Revista del Centre d'Estudis Jordi Pujol

Desembre del 2010

CENTRE
D'ESTUDIS
JORDI
PUJOL

ÍNDEX

ANÀLISIS

A l'encalç de la virtut després de la catàstrofe: trenta anys d'*After Virtue*
DANIEL GAMPER 7

Cuba, 2010: nova era, nous reptes
JULIA E. SWEIG
I MICHAEL J. BUSTAMANTE 17

Aniversaris, silencis i ferides no cicatritzades
JAUME GINÉ 36

La Sentència sobre l'Estatut: una resolució definitiva?
ÀLEX BAS 60

Estats fràgils: causes i conseqüències d'una realitat emergent
MARC BOU
I ÍÑIGO MACÍAS-AYMAR 79

Usos polítics dels morts de la Guerra Civil
QUERALT SOLÉ 119

La Constitució republicana de 1931. Factors de distorsió
JORDI ALBERTÍ 131

DEBAT: CIUTAT(S)

La ciutat imaginada: Valors i límits de la imaginació utòpica
JOAN MANUEL DEL POZO 145

La fal·lera de l'arquitectura icònica
LLÀTZER MOIX 155

L'espai públic de la ciutat
DANIEL INNERARITY 163

Urbanisme, ecologia i sistema de vida
JOSEP OLIVA 172

Contra la urbanització: de la ciutat post-it a la ciutat pòsit
FRANCESC MUÑOZ 189

Barcelona vista pels de fora
LLUÍS PERMANYER 201

Les ciutats, nucli dur de la sostenibilitat en el futur
MANU FERNÁNDEZ 210

Catalanisme, ciutat i nació
NARCÍS SASTRE 219

APUNTS

Tony Judt (1948-2010)
TIMOTHY GARTON ASH 231

LLIBRES

237

ABSTRACTS

243

EDITORIAL

El 28N no significa només un canvi de majoria parlamentària i de govern, tot i que el significat del canvi polític és molt gran. Però sobretot significa —o ha de significar— un canvi molt radical d'actitud. I d'actituds.

Durant els darrers anys no hem anat bé políticament. I hi ha hagut crisi econòmica, i errors econòmics. I errors de perspectiva. Però tot això s'ha vist molt i molt agreujat per una actitud general (general, i concretada en molts aspectes) que no respon ni a les necessitats del país i de la societat ni sovint als nivells de seriositat, i a voltes fins i tot ètics, que el bé comú reclama.

No és un mal català, només. Espanya també en pateix, i tot Europa. Però centrem-nos en nosaltres.

D'aquest canvi d'actitud en depèn que el país es recuperi. Tant com de la política. Perquè la política resultarà ineficaç, o no prou eficaç, si la insinceritat, si l'interès egoista individual o col·lectiu, però camuflat de grans principis, si la por de dir les coses pel seu nom, i per tant l'engany, si la lleugeresa i la superficialitat segueixen prevalent. Que és el que ara passa.

En parlarem properament amb detall. És a dir, analitzant àmbits concrets on aquesta malaltia de l'esperit es manifesta. Avui simplement enunciem el problema i advertim que si en aquest camp de les actituds no hi ha un canvi radical, i ho esperem tot només de la política, el tomb que el país ha de fer —i que pot fer— no es produirà, o no es produirà prou. Encara que tinguem —i hi ha motius per a creure que així serà— una bona direcció política.

Avui no anirem més enllà. A part d'enumerar alguns punts en què aquesta falla intel·lectual i moral que denunciem es posa de manifest i que, per la seva importància, requereixen una atenció especial.

1. És un error creure que autogovern vol dir molt govern o inflació de govern. O potinejar amb els instruments de govern. Autogovern vol dir ser capaç de governar-se segons els propis interessos col·lectius (de país, de nació), i sobretot fer-ho bé. Vol dir governar bé. I de manera que la gent se n'adoni.

2. En política, i una mica en tot, l'aparença és important. I no necessàriament dolenta. Però esdevé perniciososa si se sobreposa a la realitat. Si semblar que es fa esdevé més important que de debò fer.

3. És un error, que ja ha tingut conseqüències greus, creure i proclamar, i fer-se el simpàtic, dient que el problema de l'ensenyament és sobretot un tema de diners. L'ensenyament no millorarà només amb diners, sinó sobretot amb un canvi de mentalitat i d'actitud. I amb la superació del propòsit de fer-ne un camp de batalla polític i ideològic molt radicalitzat.

4. A tot Europa ja s'és conscient de dues coses: que el nostre model social i econòmic és el millor del Món, i que cal assegurar-ne la continuïtat perquè està en perill. Això, repetim, és un problema europeu. Però també nostre. Defugir-lo, i de fet enganyar sobre això, acabaria tenint conseqüències molt negatives.

5. Cal lluitar contra el defecte de parlar d'una manera del tot diferent en públic que en privat. Val a dir que això poc o molt sempre ha passat, i que fins i tot de vegades la convivència ho reclama. Però en el grau que passa a casa nostra és molt nociu i arriba a ser èticament reprovable. I contribueix a la ineficàcia de l'acció pública.

6. Cal que tots plegats a Catalunya recuperem l'autoestima a través de més autoexigència i molta més seriositat del que de vegades hem tingut. Autoexigència i seriositat.

Jordi Pujol

ANÀLISIS

Filòsof. Professor de la Universitat Autònoma de Barcelona

Daniel Gamper

A l'encalç de la virtut després de la catàstrofe: trenta anys d'*After Virtue*

Trenta anys després de l'aparició d'*After Virtue*, l'autor d'aquest article repassa i valora l'aportació i el paper que ha tingut l'obra de referència d'Alasdair MacIntyre no només per al pensament comunitarista en particular sinó per a la filosofia moral contemporània en general. Més enllà que en alguns aspectes la diagnosi que MacIntyre va fer de la postmodernitat incipient va ser apocalíptica, el professor Gamper explica i analitza sobretot, des de la perspectiva que ens ofereixen aquestes tres dècades, l'ètica de les virtuts que proposava el filòsof anglès.

1.

La nostra moralitat és un «teatre d'il·lusions» (p. 77).¹ La catàstrofe va esdevenir-se temps ençà i no en som conscients. Creiem que el llenguatge moral que utilitzem és sòlid, però en realitat ens aixopluguem entre les runes d'un món pretèrit. Les nostres expressions morals són simulacres, i quan ens justifiquem en realitat estem gesticulant amb una mímica de la qual desconeixem el sentit. Aquesta és l'apocalíptica diagnosi d'Alasdair MacIntyre a principis de la dècada dels 80.

Tot rellegint-lo ara, trenta anys després, se'ns manifesta l'atmosfera de la postmodernitat incipient que volia conjurar el buit deixat pel Déu amb un retorn impossible a un passat que tal vegada no va existir mai. La Il·lustració i el liberalisme, amb els seus correlats, el plu-

Trenta anys després, se'ns manifesta l'atmosfera de la postmodernitat incipient que volia conjurar el buit deixat pel Déu.

ralisme i l'individualisme, n'eren els culpables, i la solució passa, en primer lloc, per la negació d'aquests fets. Pels postmoderns apocalíptics les llibertats de l'home emancipat no són possibilitats creatives, sinó un cul-de-sac del qual només podem escapar mirant enrere.

MacIntyre, ell també un postmodern apocalíptic, no es llança, però, en mans de Déu. Malgrat el seu rerefons catòlic, no disposa les seves esperances en la vinguda d'un Déu que ens ha de salvar, com anunciava Heidegger abillat, a l'entrevista de *Der Spiegel*, de profeta desesperançat. La salvació vindrà, més aviat, de la religió entesa, en sentit ampli, com a comunitat de sentit, el vincle que ens constitueix i ens dóna sentit, el recer de tota controvèrsia, allà on l'home pot esdevenir un ésser virtuós i pot configurar la seva vida.

L'empresa de MacIntyre a *After Virtue* xoca amb les propostes normatives de la filosofia política liberal.

L'empresa de MacIntyre a *After Virtue* xoca amb les propostes normatives de la filosofia política liberal. Mentre aquesta, de la mà de John Rawls, s'esforça a trobar un model de justícia que s'adapti a la diversitat de cosmovisions presents en la societat, MacIntyre la condemna, aquesta diversitat, la veu com la font de tots els problemes, l'obstacle d'una vida bona en comunitat. D'aquí la incomoditat del lector, abocat a la desesperança en un món sense veritats compartides. I és que tot i ser un llibre de filosofia, *After Virtue* és també un crit de rebellia contra una realitat que tendeix cofoia al desconcert.

Trenta anys després de la seva publicació, podem, tot honorant el seu propi mètode, apropar-nos contextualment al seu projecte. MacIntyre s'oposa a llegir els filòsofs com si es trobessin en un debat ahistòric. És en el context de cadascun d'ells on es manifesta la seva intenció, car el filòsof, malgrat que es vegi a si mateix com si fos *sub specie aeternitatis*, en realitat està sempre responent a les exigències del seu present, n'és el metge que diagnostica i troba la solució. MacIntyre, igualment, s'enfronta al seu món, ple de buròcrates i comerciants que imposen la seva lògica instrumental als homes. Es podria dir, fins i tot, que amb la seva proposta de recuperació de les comunitats virtuoses, estava oferint un marc normatiu sòlid, allunyat d'esquemes marxistes, a la contracultura dels seixanta i setanta.

En una conferència a Aarhus, Dinamarca, el 1992 aquest professor de

la Universitat de Notre Dame, nascut a Escòcia el 1929 i docent als EUA des de 1970, explicà que els seus estudiants havien de realitzar tasques de voluntariat a la comunitat per tal de poder ser avaluats. D'ells es requeria, per tant, no només que complissin amb les seves obligacions acadèmiques, sinó que es formessin també com a persones, és a dir, com a membres de quelcom més gran que ells i els seus desigs i opinions. Una lliçó pràctica, al capdavant, en la línia d'*After Virtue*: cultivar les comunitats unides per una concepció de la vida bona que dirigeixi i emmarqui els projectes vitals dels seus membres.

2.

Anem, però, a pams. Quan Rawls menciona a l'inici de *Liberalisme polític* que la teoria política ha de partir del *factum* del pluralisme, accepta que les discrepàncies ètiques en la societat no tenen una solució que pugui ser imposada. Els ciutadans són portadors de drets individuals i la democràcia no pot invalidar-los. D'aquí que qualsevol teoria que parteixi dels drets individuals hagi d'acceptar el fet del pluralisme. MacIntyre reconeix aquest argument i el gira contra Rawls mateix, quan sosté que ni tan sols les teories polítiques normatives són commensurables entre si, perquè també elles acaben desembocant en una discrepància entre visions diferents de la naturalesa humana o prioritzacions incompatibles de drets. Mentre que uns sostenen que les desigualtats socials són responsabilitat de tota la societat (Rawls), altres només reconeixen el dret inalienable i sense excepcions de l'individu als fruits del seu esforç (Nozick). No existeix una perspectiva que permeti reconciliar les postures, perquè «l'ordre polític modern mateix expressa en les seves formes institucionals el refús sistemàtic» (p. 255) a la tradició de les virtuts. És aquesta tradició la que contenia els desacords i no permetia que es legitimessin com a tals, la que els donava una via de sortida, una solució.

El fet que els debats semblin interminables obeeix a la validesa de la teoria emotivista de la moral, segons la qual «tots els judicis de valor i, específicament, tots els judicis morals *no són res més* que expressions de preferències, expressions d'actituds o sentiments, en la mesura en què tenen un caire moral o avaluatiu. [...] Els judicis morals [...] no són ni veritaders ni falsos; i l'acord sobre el judici moral no es pot garantir mitjan-

çant cap mètode racional, perquè no n'hi ha» (p. 11-12). Aquesta teoria sobre l'ús del llenguatge moral és la pròpia de «l'Anglaterra dels anys posteriors a 1903» (p. 14), que va recollir l'emotivisme de Moore i va acceptar amb ell un no cognitivisme moral, del qual nosaltres som els hereus. Segons MacIntyre, el que fa l'emotivisme és considerar que el cas concret i històricament situat segons el qual les aparents afirmacions de principis morals no són res més que màscares d'expressions de preferències morals, arbitrarietat privada, és el cas universal. Per l'emotivisme no hi ha paràmetres generals a partir dels quals es pugui donar una justificació racional de les postures morals. Aquesta conclusió emotivista ha de ser entesa com a reacció davant d'una rigidesa moral que ofega tota manifestació de la individualitat. Tanmateix, les conseqüències no cognitivistes són paralitzants per a la reflexió. Com jutjar una expressió moral o comparar dues alternatives, si no podem comunicar objectivament el que volem, si del que es tracta és d'oposar dues preferències individuals i personalíssimes?

El no cognitivisme moral, és a dir, la impossibilitat d'assolir un coneixement sobre la moral, el mur de separació entre les proposicions de fet i les de valor, la radicalització, en definitiva, de la fallàcia naturalista de

Sense una teleologia no hi ha possibilitat d'atribuir a tothom un lloc a la societat.

Hume segueix sent un repte al segle XXI. No només per a la filosofia, sinó en la *Kulturkampf* de les democràcies nord-atlàntiques que es debaten entre les acusacions de relativisme, d'una banda, i la defensa de la sobirania de l'individu, de l'altra. Preguntem a les generacions més joves sobre moral, i només trobem la por al judici aixoplugada

en un relativisme de pa sucat amb oli que amara la imatge irreflexiva que l'individu actual es fa de si mateix. Els individus parlen com si l'emotivisme fos vertader i efectivament no poguéssim donar raó de les nostres preferències morals. D'altra banda, des del Vaticà es pregona una concepció dels drets naturals i de la veritat absoluta com a guies de la democràcia malalta de liberalisme.

MacIntyre no invoca l'universalisme dels drets naturals, sinó que, arrecerat en un aristotelisme més estratègic que no pas filosòficament estricte, reivindica les comunitats reduïdes i homogènies. Contraposa el contextualisme a l'atomització contemporània. La comunitat no és hu-

mana, sinó històrica, situada, contingent i, car abomina de la política moderna, tancada.

Els homes tendeixen cap a una finalitat donada. Aquí rau l'aristotelisme de MacIntyre. Sense una teleologia no hi ha possibilitat d'atribuir a tothom un lloc a la societat. Cadascú va a la recerca de la seva identitat, d'autorealitzar-se tot trobant allò que li correspon d'esdevenir. Aquesta ètica de l'autenticitat, com l'anomena Charles Taylor, no reconeix res més gran que el jo, aigualeix i silencia la moral que, com la religió, roman i ha de romandre privada, mancada. Taylor reivindica els horitzons compartits de sentit; MacIntyre, les tradicions en què la virtut és possible, ambdós, quelcom més gran que l'individu. Postmoderns tanmateix, com Richard Rorty, és a dir, disconformes amb un universalisme basat en veritats transcendents, i, consegüentment, defensors d'un «nosaltres» a qui no preocupen les acusacions d'etnocentrisme. Evidentment, tots tres autors no són assimilables, però sí que comparteixen el rebuig a solucions definitives i generalitzables, un contextualisme que no es justifica à *faute de mieux* perquè és conscient de les contradiccions de la Il·lustració.

L'anàlisi filosòfica va unida a la crítica de la cultura. Són indestriables, com en realitat ha de ser tota filosofia política que es vulgui crítica. Així, en certa manera el projecte de les virtuts es troba més proper a l'Escola de Francfort i al marxisme que no al liberalisme. En la seva oposició a l'*status quo*, la recuperació de les tradicions vol ser un antídote a l'individualisme burocràtic dels nostres temps, en què el *manager* esdevé cas paradigmàtic, i no hi ha teories morals fortes que ens permetin distingir les relacions socials manipulades de les que no ho són. MacIntyre vol recuperar el discurs filosòfic sobre el que els liberals anomenen les concepcions del bé. La secularització, explica, no va suposar que la filosofia ocupés el lloc deixat per la religió. Desprestigiada de la mà de Nietzsche, la filosofia no ofereix respostes als dilemes, només explica la seva raó de ser. La filosofia ja no podia aportar «un rerefons comú [en ocasions utilitza el terme *públic*, D. G.] i un fonament pel discurs moral i l'acció; i el fracàs de la filosofia d'aportar el que la religió ja no podia fornir va ser una causa important del fet que la filosofia perdés el seu paper cultural central i esdevingués una disciplina acadèmica marginal i

La secularització, explica, no va suposar que la filosofia ocupés el lloc deixat per la religió.

estreta» (p. 50). Cal, doncs, restituir-li la força social, i per fer-ho cal canviar de paradigma, revitalitzar tradicions i, potser també, protegir-les. És cert que MacIntyre no ha entrat a discutir sobre la conveniència de les polítiques públiques de protecció de les minories, però de ben segur que aquestes trobarien en l'ètica de les virtuts una legitimació, tot i que caldria aleshores plantejar-se quina és la magnitud de les comunitats que mereixen protecció, què qualifica una determinada tradició com a digna de rebre un tractament diferenciat, i quin context és considerat prou homogeni o sòlid per complir amb la tasca de fornir una «cultura societària», com diu Kymlicka, per a la formació dels homes.

Els filòsofs moderns no tenien una concepció teleològica, aristotèlicotomista, de la moral, ni una concepció essencialista de la natura humana. Estaven, doncs, mancats d'una base moral, i per això el seu projecte havia de fracassar. En comparació amb la teleologia aristotèlica que no distingia analíticament entre l'ésser a l'haver de ser, la il·lustració pot ser vista com un alliberament, com la conquesta de l'autonomia, tanmateix MacIntyre ho veu com una pèrdua.

En la seva recerca de les virtuts, MacIntyre s'adreça primer al món homèric. Les virtuts aleshores eren prèvies a les normes. Així, mentre els liberals aprecien les qualitats del caràcter de les persones, les virtuts, perquè ens permeten seguir les regles que considerem correctes, a *After Virtue* es proposa que prestem atenció a les virtuts en primer lloc per tal de poder entendre la funció i l'autoritat de les regles. No hi ha, doncs, un abisme infranquejable entre les afirmacions avaluatives i les fàctiques, ambdues, pel món heroic grec, són equivalents, atès que les regles vénen donades, no són creació dels homes: «Les regles donades que assignen als homes el seu lloc en l'ordre social i, així, la seva identitat, prescriuen també el que deuen i se'ls deu, com han de ser tractats i considerats si fracassen, i com han de tractar i considerar els altres si fallen» (p. 123).

Això vol dir que «el jo de l'època heroica està mancat precisament de la característica [...] que alguns filòsofs moderns consideren que és essencial del jo humà: la capacitat d'allunyar-se de qualsevol punt de vista particular, de fer una passa enrere, i mirar i jutjar aquest punt de vista des de fora» (p. 126). Mentre que nosaltres, fills de la modernitat, ens vantem de la llibertat de triar els valors que volem que regeixin la nostra vida,

pels membres de la tradició de les societats heroiques, la llibertat de triar és una «llibertat de fantasmes», és a dir, la d'aquells que estan mancats de la naturalesa humana i que només en tenen l'aparença.

Cal, doncs, recuperar el discurs sobre la condició humana. Sense un punt fix, la filosofia no pot oferir res, ja que deixa sols els individus amb les seves tries. Fins i tot la qüestió de la salvació, esdevé, per a l'individu modern, una tria. La salvació no depèn del nostre acord amb la veritat d'un ordre preestablert. Aquesta és la nostra llibertat, aquesta és la nostra condemna. Condemna, perquè només podem fracassar, perquè només podem basar les nostres decisions en allò que considerem que està bé, que és vertader, però només per a nosaltres i, eventualment, per a aquells a qui puguem persuadir.

El pas vers Aristòtil és clau en el desenvolupament de la tesi de MacIntyre. «Si es pot vindicar una tesi, una visió premoderna de la moral i la política contra la modernitat, serà en *alguna cosa com* en termes aristotèlics o no serà» (p. 118). L'aristotelisme ofereix la finalitat (felicitat) i els mitjans (virtuts), uns mitjans, però, que són constitutius de la finalitat que es persegueix, que no poden ser deixats en mans de l'arbitrarietat individual. A la pluralitat de formes de vida de què la modernitat es vanta, MacIntyre contraposa la unitat moral de l'aristotelisme. Al ciutadà de la *polis* només li cal la prudència (*phronesis*), que no té res a veure amb les habilitats pròpies del buròcrata. Es tracta de la integració de la intel·ligència pràctica i les virtuts morals, quelcom que només és possible si es dóna una comunitat que encoratja els ciutadans a adoptar determinats comportaments, una tradició que els controla i per a la qual, ho vulguin o no, són un exemple, igual que la resta dels seus conciutadans. El ciutadà ha d'honorar la tradició en què es troba. La societat moderna privatitza l'amistat, que era fonamental per a la *polis*, on la preocupació compartida raïa en el bé de l'home com a tal. No en un bé particular o sectorial, sinó en la unitat d'allò que és bo per a l'home. Per contra, el bé dels moderns és privat, i a l'Estat liberal només li correspon de proporcionar un espai en què cada individu cerqui el seu bé privat.

La vida sectorialitzada de la societat moderna impedeix el cultiu de les

A la pluralitat de formes de vida de què la modernitat es vanta, MacIntyre contraposa la unitat moral de l'aristotelisme.

virtuts. Certament, podem encara ser altruistes o caritatius, però no és així com cal entendre el comportament virtuós, el qual requereix d'un marc donat en el qual tots ens apleguem entorn d'un bé que no és ni teu ni meu. Aquest marc és el que ens permet de trobar una narració unitària del jo. Avui el món mercantilitzat ens invita a reinventar-nos, a innovar-nos fins i tot, a les segones i terceres oportunitats en la recerca del nostre lloc en els mercats laboral i salvífic. També ens encoratja a distingir entre el que el mercat exigeix de nosaltres i el que la societat requereix. Aquí introdueix MacIntyre una distinció clau entre béns externs i interns de les pràctiques. Els primers són l'èxit o la satisfacció per haver assolit quelcom que no proporciona l'activitat mateixa, la qual és vista com un mitjà. Així, un pot jugar als escacs només perquè desitja guanyar un premi, sense el goig que pot proporcionar el joc en si, la bellesa d'una partida reeixida, independentment de si s'ha guanyat o no. Aquest goig és el bé intern, és a dir, la unió entre l'activitat reeixida i el procés mateix de l'activitat, quelcom que queda ben il·lustrat amb el concepte de la «feina ben feta». Per què una feina ben feta? Doncs, no només pel resultat que s'assoleix, no només per capejar la vida a la gàbia burocràtica, no només per adaptar-se a les exigències del consum estandarditzat, sinó perquè fer-la bé és quelcom que ja produeix una satisfacció en si mateix. El plaer de la feina ben feta és intern a la feina mateixa, no hi entren qüestions d'eficiència exclusivament, sinó un respecte pel propi esforç, un sentiment de trobar-se en el lloc correcte, fent allò que cal fer, sense haver d'acomplir amb determinades expectatives productives, ni *escaquejant-se*, com se sol dir avui en dia. El discurs de la feina ben feta, dels béns interns a una pràctica social, ha perdut l'hegemonia, atès que el plaer o bé és individual o bé és pecuniari, que és la forma privilegiada de l'èxit públic en l'actualitat.

3.

L'individu com aquell que tria tot basant-se en la seva decisió i que, d'aquesta manera, determina els valors segons els quals vol viure no és una conquesta de la modernitat. És, més aviat, una pèrdua, perquè comporta la dissolució dels vincles socials i modes de vida que donaven sentit i dignificaven l'activitat humana. Davant d'aquest panorama, només ens resta la possibilitat de recuperar modes de vida tradicionals que ens per-

metin narrar-nos de manera integral, sense compartimentar-nos. Només en un marc social donat podem dur a terme tries que tinguin sentit, el qual no provindrà de la nostra voluntat a l'hora de fer la tria, sinó de les possibilitats que ens vénen donades pel marc en què ens trobem. No és possible inventar-se una vida a partir de les expectatives pròpies, sense horitzons que ens signifiquin.

L'aristotelisme de MacIntyre no ha trobat molts defensors filosòfics, tot i que són diversos els filòsofs que han recollit algunes de les seves inquietuds. A casa nostra, en l'àmbit acadèmic la recepció d'*After Virtue*, des de la publicació de la traducció castellana el 1987, ha estat molt rellevant, com ho demostra el fet que és dels pocs llibres de la col·lecció en què va ser editat que ha estat reimprès més d'una vegada. Igualment, un dels llibres de filosofia més llegits a Espanya a la dècada dels 90, *Virtudes públiques*, de Victòria Camps, reconeixia la influència de MacIntyre, però diluïa el radicalisme d'aquest en una reforma interna del liberalisme. L'autora proposà una correcció dels mals individualistes del liberalisme que havia de passar per la revivificació del comportament públic dels ciutadans, del civisme, de la democràcia entesa com a compromís ciutadà.

Tal vegada aquesta sigui la lectura més fructífera que podem fer d'*After Virtue*, passats ja trenta anys de la seva publicació. Cal distingir, però, dos àmbits diferents de reacció: d'una banda, l'acadèmic; de l'altra, el mundà. Pel que fa a l'acadèmia, l'auge del comunitarisme durant els anys vuitanta ha deixat pas a una recuperació generalitzada del republicanisme, mitjançant el qual es podrien restaurar els ponts entre el privat i el públic cap a una unitat que és semblant a l'anhelada per MacIntyre, tot i que aquest es distancia, en un fragment un xic confús, de la tradició republicana. Es pot conjecturar que l'acadèmia ha trobat en el republicanisme un correctiu més factible i realitzable que no pas el tradicionalisme de les virtuts, el qual no pot ser imposat amb reformes polítiques ni socials, sinó que requereix la desaparició de les formes de vida urbanes tal i com les coneixem.

El món, a principis del segle XXI, segueix la tendència assenyalada pel filòsof escocès. Potser fins i tot s'ha accelerat. La vida no només s'ha fragmentat, ara és líquefacta; i les referències vitals s'han globalitzat. Aquests can-

El món, a principis del segle XXI, segueix la tendència assenyalada pel filòsof escocès.

vis van, però, acompanyats de les seves corresponents reaccions. L'ecologia, les religions *new age*, el ruralisme, el voluntariat, les campanyes institucionals de civisme, els grups antisistema, i d'altres, són expressions de la tensió inherent al liberalisme. Tanmateix, són reaccions desactivades d'avançada, car són acollides pel mateix sistema de llibertats que les empara. Però, com a reaccions, són simptomàtiques d'un descontent amb les fites de la modernitat. Simptomàtiques d'una malaltia que podem diagnosticar millor amb l'aparell de les virtuts aportat per MacIntyre. Sabem millor, gràcies a ell, quina és la malaltia. Desconfiem, però, de l'antídoto aristotèlic. El radicalisme apocalíptic del discurs que defensa un retorn a les virtuts gregues paralitza. No cal prendre'l, però, literalment. És una incitació a reconèixer-nos en el que som (i hauríem de ser), que sempre és més gran i significatiu que allò que volem ser.

NOTES

1 Alasdair MacIntyre, *After Virtue. A Study in Moral Theory*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1984 (2a edició). La paginació és la d'aquesta segona edició, que corregia algunes imprecisions i afegia un epíleg a la primera de 1981. Hi ha també traducció castellana: *Tras la virtud*. Barcelona: Crítica, 1987, traducció d'Amelia Valcárcel. A l'hora d'esmentar el llibre utilitzaré el títol en anglès, atès que en català no hi ha manera (o a mi no se m'ha acudit) de reproduir la polisèmia d'*after*: que és -després-, però també -a l'encalç de-.

Julia E. Sweig és professora i membre de la Càtedra Nelson & David Rockefeller d'Estudis d'Amèrica Llatina del Council of Foreign Relations. Autora de *Cuba: What Everyone Needs to Know*.

Michael J. Bustamante és doctorand en Història d'Amèrica Llatina i el Carib a la Universitat de Yale i exinvestigador associat dels Estudis d'Amèrica Llatina del Council of Foreign Relations.

Julia E. Sweig i Michael J. Bustamante

Cuba, 2010: nova era, nous reptes

Amb la retirada de Fidel Castro de la vida pública de Cuba, el seu germà, Raúl, assumeix el gran repte de portar les regnes de l'estat i mantenir viva la flama revolucionària. Com a cap del govern, Raúl s'ha caracteritzat pel seu pragmatisme i per aprovar un seguit de mesures per redreçar la delicada situació econòmica que travessa l'illa. Entre aquestes mesures, no exemptes de controvèrsia, convé destacar la decisió d'acomiadar a mig milió de treballadors del sector públic i la d'estimular l'activitat econòmica privada a través de l'ampliació de noves categories laborals i la flexibilització de les condicions per exercir el *cuentapropismo*, és a dir, el treball per compte propi. A part dels esforços per actualitzar el model de socialisme cubà, les autoritats han accedit alliberar, gràcies a les negociacions diplomàtiques del govern espanyol i la mediació de Església catòlica, un bon nombre de presoners polítics a canvi d'acceptar, la gran majoria, el preu de l'exili. Mentrestant, els Estats Units es mostren aliens als canvis que està experimentant Cuba, una posició que s'explica en bona part per la pressió, encara important, dels cubanoamericans partidaris de mantenir l'embargament. L'article de Julia E. Sweig i Michael J. Bustamante, experts i grans coneixedors de la realitat cubana, és una bona il·lustració de la Cuba post-Fidel i de les reformes estructurals que ha endegat el seu germà Raúl.

Cuba, 2010: nova era, nous reptes

Durant bona part del mes de juny, els cubans van estar enganxats als seus aparells de televisió. Tot i que el beisbol segueix sent l'esport nacional de l'illa, el fet que els canals estatals transmetessin tots els partits de la Copa del Món de Futbol 2010 en directe per primera vegada va fer que legions ocultes de seguidors de l'Havana es vestissin amb els colors dels seus dos equips preferits: com és previsible, el Brasil, per totes les seves superestrelles internacionals, i de manera molt més generalitzada, Espanya, l'antic poder colonial del país.

Dels balcons dels pisos superiors dels Comitès per a la Defensa de la Revolució (CDR) del centre de l'Havana onejaven banderes espanyoles aïllades anunciant que els habitants d'aquelles cases eren seguidors de *La Roja*. I quan a principis de juliol els espanyols van guanyar el cobejat campionat, centenars de cubans i de turistes espanyols van organitzar una cercavila improvisada des del cinema on s'havia transmès l'últim partit, al Malecón, fins a l'ambaixada espanyola del nucli antic de la ciutat, que havia estat d'allò més ben adornada. Exemples de flexibilitat nacional com aquest són habituals en ciutats globalitzades i d'immigrants d'arreu del món, però a Cuba, on el govern revolucionari s'autoproclama el veritable defensor del nacionalisme antiimperialista de José Martí, un espectacle d'aquestes característiques va suposar un acte sorprenent per a la vida cultural i urbana.

L'escena ens obre una finestra útil, i no gens convencional, a una Cuba sota el govern de Raúl Castro. D'ençà que l'any 2006 va agafar les regnes del seu germà envellit, Raúl ha supervisat l'obertura de l'espai polític, cultural i econòmic del país. El to de les mobilitzacions nacionalistes ha esdevingut –malgrat nombroses excepcions– menys estrident. Després d'un període en què la lenta acció política no s'adequava a les valoracions que l'Estat feia de les dificultats econòmiques, actualment el govern s'ha compromès a acomiadar almenys mig milió de treballadors d'un sector públic sobredimensionat i traslladar-los a un sector ampliat de treballadors per compte propi. L'etern centre neuràlgic del futbol, el Brasil, ha acompanyat molt de prop Cuba en aquest procés: ha renovat

**D'ençà que l'any 2006
va agafar les regnes del
seu germà envellit, Raúl
Castro ha supervisat
l'obertura de l'espai
polític, cultural i
econòmic del país.**

préstecs, ha manifestat públicament el seu suport i més recentment ha ofert assistència tècnica a la petita comunitat de negocis en creixement. La gran favorita, Espanya, ha estat un aliat diplomàtic encara més clau: ha treballat conjuntament amb les autoritats cubanes per millorar les relacions amb la Unió Europea i trobar (en col·laboració amb l'Església catòlica de Cuba) una sortida a la delicada qüestió dels drets humans. El fet cert és que la rellevància de la Copa del Món en aquests avenços va més enllà de la mera analogia: durant una visita a l'illa al mes de juliol, l'aleshores ministre d'Afers Estrangers espanyol, Miguel Ángel Moratinos, va seguir la victòria del seu equip a la semifinal contra Alemanya des de la residència privada de Raúl Castro.

Els Estats Units, per la seva banda, han estat els grans absents, tant de l'eufòria estival de l'Havana per la Copa del Món, com –i això és més important– dels actuals canvis polítics i econòmics del país. Washington sembla no adonar-se que Cuba està obrint un nou capítol de la seva història. Cuba, tanmateix, ja no espera que els Estats Units li tracin el futur.

El camí que s'inicia ara, però, també té obstacles. Mentre l'economia improductiva de l'illa pateix el pes d'una llarga crisi financera mundial, els dirigents del govern s'enfronten a la tasca no gens envejable d'haver d'equilibrar forces contradictòries: d'una banda, l'absoluta necessitat d'obtenir resultats econòmics reals i sostenibles en un entorn global cada vegada més difícil, i, de l'altra, la redefinició i defensa dels elements clau del llegat de la Revolució, que inclouen la seva gran –però desgastada– xarxa d'assistència social. Avui les fractures del debat a l'interior i l'exterior de la societat cubana són més complexes que en cap altre moment.

Washington sembla no adonar-se que Cuba està obrint un nou capítol de la seva història.

Motors econòmics

Quan Fidel Castro va caure malalt, l'economia cubana s'havia recuperat substancialment de l'anomenat *Període especial en temps de pau*, en què el PIB de l'illa es va enfonsar d'un terç en els tres anys posteriors al col·lapse de la Unió Soviètica. El creixement del PIB l'any 2006, en canvi, va arribar al 12,1%. El turisme, el petroli subvencionat (d'Hugo Chávez), els forts ingressos de moneda estrangera per motius sanitaris (de les operacions mè-

diques estrangeres, per exemple) i l'alça dels preus de les matèries primeres per exportacions clau com el níquel van contribuir a assolir un grau de prosperitat relativa. En conseqüència, els líders polítics van retirar algunes reformes beneficioses per al sector privat –aprovades cautelosament als anys noranta– amb l'objectiu de facilitar un major control central.

Tanmateix, es van conservar ecos molt potents del Període especial: un règim de doble moneda polaritzador, desigualtats agreujades per les remeses de la diàspora cubana, una economia informal en auge, corrupció menor, baixa productivitat, una cohesió social en declivi, escassetat continuada i uns salaris públics insuficients per cobrir les despeses bàsiques de les famílies. Si bé és cert que els efectes de l'embargament dels Estats Units limiten enormement el potencial econòmic i els recursos materials de Cuba, quan Raúl Castro va assumir el poder provisional de mans del seu germà, ja feia temps que no era políticament possible culpar únicament Washington dels mals econòmics de l'illa. És per això que el Partit Comunista va organitzar consultes al llarg del país en què s'instava els ciutadans a expressar les seves queixes i a debatre «sense por». Un cop investit com a cap del govern a principis del 2008, Raúl va adoptar un to pràctic, tot parlant de la necessitat urgent de fer més eficient la burocràcia, de descentralitzar la presa de decisions econòmiques i d'augmentar la productivitat. Tot seguit es van prendre mesures modestes, però de gran valor polític, com l'aixecament de la prohibició als cubans de comprar telèfons mòbils o d'entrar a hotels que abans estaven reservats als turistes estrangers. Les expectatives que el govern aprovés reformes econòmiques de més abast –com l'eliminació del règim de doble moneda– van augmentar amb força, sobretot després que anunciés la intenció de convocar el tan esperat VI Congrés del Partit Comunista de Cuba.

Això no obstant, tot just quan Raúl Castro i el seu equip de govern començaven a arrencar el vol, la poca estabilitat macroeconòmica que havien heretat va desaparèixer. L'any 2008 l'augment del preu dels aliments a escala mundial va fer engrossir l'elevada factura per importacions del país i va posar al descobert el deteriorament del seu sector agrari. La resposta del govern va ser redistribuir en usdefruit terres estatals sense conrear a agricultors privats, a partir d'un programa anterior destinat a esti-

mular la producció. (Al maig del 2010 s'havien assignat més de 920.000 hectàrees gràcies a aquesta mesura.) Aleshores, els preus del níquel, que estaven pels núvols, van començar a desplomar-se i van ferir una de les indústries més rendibles de l'illa. Els baixos preus de les matèries primeres i l'elevada factura en concepte d'importacions, sumats, van fer que el dèficit comercial es disparés al 70% i van obligar a imposar grans retallades a les importacions durant el 2009. A més d'aquestes dificultats, a la tardor del 2008 es van succeir tres huracans que van provocar devastacions a tot el país (encara que no es va perdre cap vida) i van causar danys per un import de prop de 10.000 milions de dòlars –un 10% del PIB anual del país en termes de poder adquisitiu. Després que a principis del 2009 se sentís el fort impacte de la crisi financera mundial –que va afectar-ho tot, des de l'economia turística fins a les línies de crèdit internacionals–, les celebracions d'un esdeveniment tan important com el 50è aniversari de la Revolució Cubana van ser clarament senzilles. Els plans per al Congrés del Partit també es van ajornar i Raúl Castro va demanar a una ciutadania frustrada que, una altra vegada, s'estrenyés el cinturó.

Els greus problemes econòmics han estat, doncs, el motor que ha impulsat els passos més recents del govern de Raúl Castro envers una reforma. El 2008, el creixement del PIB només va arribar a l'1,4%, i al mateix temps el sector bancari cubà va viure una crisi de liquiditat que va impedir que les entitats econòmiques públiques poguessin fer pagaments als creditors estrangers. Bona part d'aquest problema és fruit del sistema de doble moneda de l'illa, del procés de desdolarització del 2004 i del fracàs a l'hora de regular l'emissió dels pesos «convertibles» cubans (la moneda que va substituir el dòlar nord-americà al costat del peso tradicional cubà) d'acord amb les reserves de moneda forta disponibles per substituir-los. N'hi ha prou a dir que actualment les autoritats es troben en la incòmoda situació d'haver d'aprovar ajustos fiscals en un moment en què ja es viu una contracció macroeconòmica important. En general, els governs augmenten la despesa pública per tal que una economia en depressió pugui seguir avançant, però amb unes reserves insuficients o gairebé inexistentes i amb la impossibilitat d'obtenir un préstec de les grans institucions fi-

Els greus problemes econòmics han estat el motor que ha impulsat els passos més recents del govern de Raúl Castro envers una reforma.

nanceres internacionals (Cuba no és membre de l'FMI ni del Banc Mundial, i la llei Helms-Burton del 1996 obliga els Estats Units a utilitzar la seva enorme influència en aquests òrgans per bloquejar-ne la possible entrada), el Govern cubà no disposa de mitjans per finançar la despesa pública.

La decisió, àmpliament difosa, d'acomiar 500.000 treballadors del sector públic té com a objectiu fer front a aquest problema tot estimulant l'activitat econòmica *privada* (però regulada). Ja a l'abril del 2010, Raúl Castro va fer al·lusió a l'existència de centenars de milers de treballadors en excedent al sector públic, i al mes de setembre el govern va iniciar un pla oficial i curosament calibrat, consistent a facilitar que la majoria d'aquests treballadors siguin absorbits pel sector econòmic ampliat del *cuentapropismo*, o treball per compte propi. El *cuentapropismo*, introduït per primera vegada als anys noranta, permetia que els treballadors individuals que obtenien un permís del govern en 157 categories poguessin treballar per compte propi i pagar impostos segons els seus ingressos. Els termes en què es podia desenvolupar aquesta ocupació, però, eren limitats. Actualment no només s'ha ampliat el nombre de categories de treball

A diferència dels anys noranta, en què el Govern cubà sabia del cert que les mesures promercat s'adoptaven només per una qüestió d'emergència, avui dia el debat en el govern i en els cercles acadèmics se centra en la necessitat de dur a terme una reforma estructural de llarg termini.

(fins a 178), sinó que se n'han flexibilitzat les condicions: els *cuentapropistas* amb permís poden vendre els seus productes i serveis a entitats públiques i no tan sols a ciutadans individuals; poden contractar empleats que no formin part de la seva família directa, i poden rebre crèdits dels bancs estatals. Atès que les oportunitats de la iniciativa privada augmenten i fan que determinats comerços previs de mercat negre entrin «al sistema», aquestes reformes no únicament dinamitzaran l'economia local sinó que també faran incrementar la base impositiva del govern per poder proporcionar serveis públics bàsics.

Els crítics presenten aquests passos com moviments polítics oportuns que segurament es revocaran quan vinguin temps millors. Ara bé, a diferència dels anys noranta, en què el Govern cubà sabia del cert que les mesures promercat s'adoptaven només per una qüestió d'emergència, avui dia el debat en el govern i en els cercles acadèmics se centra en la necessitat de

dur a terme una reforma estructural de llarg termini. Allò més probable és que aquesta sèrie d'acomiadaments sigui només la primera: el recompte final d'aquí a pocs anys podria arribar a més d'un milió de treballadors. En aquest cas, el percentatge de mà d'obra activa al sector privat passaria de menys del 10% actual a més del 20% –un canvi molt considerable per a qualsevol economia socialista centralitzada.

Tanmateix, encara queda pendent un seguit de qüestions importants, tal com ha conclòs recentment el Centre d'Estudis sobre l'Economia Cubana (CEEC) de la Universitat de l'Havana. En primer lloc, els costos de transacció són elevats: els preus per obtenir i mantenir un permís poden constituir un obstacle per a alguns, i només el temps podrà dir fins a quin punt l'obertura i la dinamització del sector i dels requisits per als impostos de la seguret social poden incentivar la participació. A més, tenint en compte que avui dia la capacitat de les empreses públiques per proveir moltes matèries primeres i altres materials a petites empreses és limitada, la quantitat, les condicions i l'import dels crèdits que es concedeixin –tant si és per part de bancs del govern com, potencialment, de fonts internacionals de microcrèdit– serà crucial per al creixement d'aquest sector econòmic. També hi ha una qüestió més elemental: saber si una activitat econòmica tan justament limitada pot absorbir, i en quant de temps, els 500.000 treballadors públics que es preveu que perdin el lloc de treball. Fins ara, segons informava a finals de novembre el diari oficialista *Granma*, les autoritats han aprovat unes 29.000 noves llicències des que les reformes van entrar en vigor.

Aquestes mesures tampoc no podran resoldre tots els mals de l'economia. Malgrat que inicialment la redistribució de terres de l'Estat a agricultors privats va contribuir a millorar la situació agrícola, un informe de l'Oficina Nacional d'Estadístiques de Cuba ha mostrat que durant el primer trimestre del 2010 la producció va *decréixer* respecte a l'any anterior. Alhora, segons el ministre d'Economia cubà, la meitat de les terres parcel·lades a mans privades encara no s'han començat a cultivar ni explotar. En altres casos, la producció simplement no ha arribat al mercat abans de fer-se malbé, ja que el transport segueix sota la supervisió de l'Estat. En conseqüència, l'Associació Nacional d'Agricultors Petits (ANAP) ha demanat al govern que intervingui menys per tal que els seus membres puguin

vendre els productes directament a empreses turístiques, a mercats petits de productors i a altres espais. Mentrestant, la indústria sucrera cubana, peça fonamental de l'economia tant abans com després del 1959 («Sin azúcar no hay país», com proclamava l'infatigable lema), s'ha reconduït principalment a la pastura, cosa que li ha fet repetir els pèssims resultats del 1990. Per reconvertir de manera rendible la infrautilitzada capacitat de producció de sucre de l'illa en producció de combustibles d'alcohol (*à la Brasil*) cal una quantitat enorme d'inversió estrangera. I aquests ingressos tardaran a arribar mentre Cuba no millori la seva posició financera internacional. També hi ha el gran repte de corregir la sobrerrepresentació dels serveis (més que no pas de la indústria o de l'agricultura) en el perfil del PIB cubà: tant el petroli com el gas i la biotecnologia gaudeixen d'un gran potencial de creixement que requereix inversió estrangera i atenció per part del govern. Finalment, Cuba té una de les poblacions més envellides de l'Amèrica Llatina –superada només per l'Uruguai–, per tant, per més que el govern hagi augmentat en cinc anys l'edat de jubilació per a homes i dones, aquesta reforma pot revelar-se insuficient per cobrir l'amenaçadora factura de les pensions.

Com a mínim, el tren ara s'ha posat en marxa. Després d'un període de gairebé dos anys en què l'experimentació econòmica es va limitar a projectes pilot aïllats (consistents a eliminar alguns màxims salarials en empreses públiques per incentivar la productivitat i a suprimir les cafeteries públiques d'alguns llocs de treball), el govern està fent passos per encarar l'agenda macroeconòmica. És cert que els anys 2005 i 2006 el govern disposava d'una situació financera millor per suavitzar el cop d'una sèrie d'ajustos econòmics –que suposaven un desafiament tan necessari com inevitable–, però aleshores, amb Fidel Castro al poder, el terreny polític de Cuba encara no havia estat preparat per als passos que s'estan emprenent avui. Després de l'anunci recent que s'ha reprogramat el VI Congrés del Partit a l'abril del 2011 i que aquest se centrarà en «una solució per als nostres problemes econòmics», els ciutadans cubans esperen amb il·lusió signes de més canvis en el futur. L'última agenda política publicada inclou elements tan costosos (i amb tant de simbolisme) com l'eliminació de la cartilla de racionament i una solució al sistema de doble moneda.

Reptes polítics

Tot i que les pressions econòmiques són el motor principal dels darrers canvis del país, les implicacions ideològiques d'aquests són igualment importants. Les autoritats cubanes saben que des de fora la reforma econòmica s'observa com una mena de «cinquena columna» que portarà a un canvi polític i a una ràpida transició capitalista. Tanmateix, cap de les dues opcions no és en l'agenda del govern. D'ençà de l'inici del mandat de Raúl Castro, la premsa internacional s'ha omplert d'insinuacions que Cuba seguiria un model vietnamita o xinès (és a dir, que emprendria una liberalització econòmica espectacular tot mantenint el control polític), però, per a un projecte polític que encara té grans fonts de credibilitat internacional i legitimitat nacional, aquest tipus de comparacions no tenen sentit.

Si Cuba ha après alguna cosa al llarg de la seva història és que no ha de dependre de cap pretendent durant massa temps ni importar cap «model» tramet prèviament per no adaptar-se a les condicions locals. Els riscos de dependència econòmica dels Estats Units segueixen formant part de la història original de la Revolució, però des dels anys noranta també hi ha hagut veus a dins i fora del govern que han criticat els errors comesos en adoptar de manera acrítica aspectes del model soviètic durant els setanta. A la vegada, com que els vincles diplomàtics i econòmics amb la Veneçuela d'Hugo Chávez es mantenen forts (sobretot les vendes subsidiades de petroli), és possible que l'Havana no rebi sempre el mateix grau de suport, atesos els problemes econòmics de Veneçuela dels darrers temps. El que s'està creant a Cuba, doncs, és un enfocament híbrid –i cubà, en última instància– segons el qual les autoritats estan signant acords amb un ventall molt ampli de socis internacionals. Entre els *socis* nous més importants hi ha la Xina, que ha contribuït a modernitzar el sistema de transport públic de l'Havana; Rússia, que s'ha compromès a fer grans inversions en la indústria del níquel, i el Brasil, que amb el president sortint Lula va prometre esdevenir el primer soci comercial de Cuba i fer-hi una inversió per valor de 1.000 milions de dòlars.

Les autoritats cubanes saben que des de fora la reforma econòmica s'observa com una mena de «cinquena columna» que portarà a un canvi polític i a una ràpida transició capitalista. Tanmateix, cap de les dues opcions no és en l'agenda del govern.

Ara bé, el repte d'articular en l'esfera pública cap a on avancen Cuba i el socialisme cubà és real. Les autoritats ja han començat a garantir a una població inquieta que els possibles canvis en el sistema d'assistència social universal de la Revolució no deixaran cap ciutadà vulnerable sense protecció. Tot i així, en certs moments del mandat, Raúl Castro ha sonat més com Margaret Thatcher que com Karl Marx. En un discurs del maig del 2008 va comparar el socialisme no a l'igualitarisme, sinó a la «igualtat d'oportunitats». Al setembre del 2009, el *comandante* de la Revolució Ramiro Valdés, mentre recordava els lluitadors per la reforma de l'estat de benestar als Estats Units durant els noranta, va advertir els cubans que no esperessin que el «papá estado» els resolgués tots els problemes. I, de nou, a l'agost del 2010 Raúl va declarar que calia «eliminar per sempre la idea que Cuba és l'únic país del món on es pot viure sense treballar». Aquestes afirmacions han ajudat el govern a justificar les mesures que està posant en pràctica, tot i que les autoritats han defugit qualificar-les. Davant la por que termes com *reforma* –o, encara pitjor, *liberalització* i *privatització*– puguin connotar un abandó dels principis socialistes, la majoria ha preferit parlar d'una «actualització del model cubà». Però, tenint en

Davant la por que termes com *reforma* –o, encara pitjor, *liberalització* i *privatització*– puguin connotar un abandó dels principis socialistes, la majoria ha preferit parlar d'una «actualització del model cubà».

compte que el mateix Raúl Castro va reconèixer que l'ajornament del VI Congrés del Partit es devia a la incertesa sobre el «model econòmic que guiarà la vida de la nació», aquesta expressió sembla més eufemística que no pas exacta.

De fet, encara que el govern té interès a demostrar la continuïtat del model del socialisme cubà –sobretot en les àrees de benestar social, educació i desenvolupament humà, en què els indicadors de Cuba segueixen competint amb els d'alguns països industrialitzats–, el fet cert és que les polítiques i el discurs públic han començat a encarar un problema ideològic silenciats i no resolt que té l'origen als anys noranta. Al bell mig d'això, l'ampliació de l'espai per a la petita empresa privada suposa un primer pas important en la redefinició de la relació dels individus amb l'Estat. En aquest sentit, es podria dir que aplanar el camí per avançar de la quasitotal centralització de l'activitat econòmica a l'estratègia keynesiana de generar ingressos a través dels impostos amb

l'objectiu de reforçar els robustos sistemes d'assistència social de què depenen els cubans. La *descentralització*, que abans es veia amb tan mals ulls, ha esdevingut el *mantra* dels analistes acadèmics per impulsar l'Estat a corregir els errors acumulats per una mala gestió econòmica. També n'hi ha que han desplaçat les seves crítiques de les qüestions de governança a terrenys polítics menys clars: «Vull socialisme», va declarar el conegut i respectat intel·lectual cubà Aurelio Alonso en una conferència impartida el 2010, «però no aquest socialisme». Un editorial molt representatiu de la publicació catòlica cubana *Espacio laical* va assenyalar amb preocupació «les tensions creixents entre els sectors competents, que ja estan molt implicats en el procés d'analitzar, debatre i proposar possibles reformes, i els altres sectors, que no es preocupen del canvi i que fins i tot en alguns moments semblen aspirar a un model essencialment estàtic de caire estalinista». També són interessants les crítiques que han començat a sorgir de l'*esquerra* cubana alternativa i no oficial, representada per col·lectius intel·lectuals molt reduïts com Observatorio Crítico, que durant la celebració de l'1 de maig de 2010 a l'Havana van mostrar pancartes en què demanaven «socialisme real», més participació pública i la fi de la «burocràcia». Algunes veus del món sindical de l'Amèrica Llatina exteriors a l'illa es van fer ressò d'aquestes preocupacions, denunciant que els immigrants acomiadaments a Cuba eren ajustos «neoliberals» en tota regla.

Aquests intercanvis tan rics han nascut durant un govern de Raúl Castro que, malgrat seguir controlant els paràmetres del debat públic, sembla menys interessat en la campanya «Batalla d'idees» del seu germà iniciada a principis de la dècada del 2000. De fet, després que Fidel reconegués públicament la repressió de què van ser objecte els homosexuals durant els anys seixanta i setanta, l'any 2010 els escriptors i artistes cubans cada vegada observen i replantegen més la història complexa de la Revolució des de nous prismes. A alguns artistes obertament crítics amb el govern –com el grup-sensació de *hip hop underground* Los Aldeanos– se'ls ha permès actuar en públic i viatjar a l'estranger. (En el moment d'escriure aquest article, el duo és a Miami, on ha actuat per a una multitud de seguidors fidels.)

Evidentment, també hi ha algunes línies vermelles que no es poden traspasar. Cinquanta anys d'embargament econòmic i d'oberta subver-

sió contrarevolucionària impulsada tàcitament –quan no finançada explícitament– pels Estats Units no són fàcils d'oblidar. Els polítics segueixen denunciant els autoanomenats *dissidents cubans* –entre els quals, ara, també hi ha blocaires i altres activistes amb recursos digitals– com si fossin purs lacais del govern dels Estats Units. Això és exagerar les coses, però els vincles de molts ciutadans amb la indústria informal anticastrista finançada per l'Agència per al Desenvolupament Internacional dels Estats Units (USAID) fa que esdevinguin objectius fàcils per a una cultura de seguretat nacional de Cuba que encara és molt protectora. La màxima de Fidel Castro del 1961, intrínsecament vaga i repetida incansablement –«Dins de la Revolució, tot; contra, res»– segueix sent l'estrella que guia la política nacional cubana, tot i que les seves aplicacions diàries a vegades generen perplexitat, tal com va passar fa poc, quan es va prohibir a un historiador d'origen cubà d'una universitat nord-americana assistir a una exposició d'art a l'Havana que havia ajudat a organitzar sobre el tema tabú del racisme a l'illa –malgrat que l'acte havia rebut l'aprovació del Ministeri de Cultura de Cuba.

En l'esfera política també cal destacar el paper que Fidel Castro ha començat a forjar-se com a gran home d'estat de l'esquerra. Mentre es recuperava d'una ratxa gairebé mortal de malalties gastrointestinals, el líder històric de la Revolució es va mantenir allunyat del focus públic, dedicant-se bàsicament a comentar els afers mundials en una prolífica sèrie d'editorials publicats. No va ser fins al juliol del 2010 que va reaparèixer públicament en visitar unes instal·lacions científiques de l'Havana. En les aparicions posteriors, Fidel ha tractat aspectes que van des del conflicte latent per les ambicions nuclears de l'Iran fins al canvi climàtic. Per tant, ha rebutjat parlar dels afers nacionals, deixant al seu germà prou espai perquè segueixi la seva agenda a la seva manera.

Tot i així, l'octubre passat el *comandante en jefe* va entrar de ple en la polèmica quan va apuntar al periodista nord-americà David Goldberg que «el model cubà ja ni tan sols ens serveix a nosaltres». Com que les implicacions ideològiques d'una declaració així són molt fortes –i com que els titulars de la notícia van arribar a tots els racons del món–, Castro es va afanyar a explicar-se sense retractar-se de les seves paraules: «La meua idea, com tothom sap, és que el sistema capitalista ja no serveix ni als

Estats Units ni al món». Per sobre de tot, l'aclariment semblava haver estat fet per tranquil·litzar els inversors nacionals i internacionals que Cuba *no* importaria el capitalisme d'estil nord-americà, especialment quan se'l podia culpar de la crisi financera mundial. Sigui quina sigui la interpretació d'aquest episodi (del qual, per evitar dubtes, un autor d'aquest text va ser testimoni), hi ha un fet evident: l'agenda de reformes econòmiques híbrides de Cuba avança gairebé del cert amb l'aprovació de Fidel.

L'agenda de reformes econòmiques híbrides de Cuba avança gairebé del cert amb l'aprovació de Fidel.

Controvèrsia internacional, nous agents nacionals

No totes les dinàmiques polítiques importants que s'han iniciat a Cuba al llarg dels darrers mesos tenen una correspondència tan directa amb aspectes econòmics, ja que els debats actuals sobre el futur del país també han coincidit amb negociacions sense precedents entre l'Estat cubà, Espanya i l'Església catòlica cubana.

El març del 2003, la vigília de la Guerra de l'Iraq, el Govern cubà va detenir setanta-cinc dissidents en una mostra de força contra la ingerència exterior en els afers interns de l'illa. Com a resposta, la Unió Europea va imposar sancions i l'administració Bush va crear la Comissió d'Ajuda a una Cuba Lliure. A diferència de la Casa Blanca, que va anar més enllà endurint les condicions de l'embargament i designant amb arrogància un «coordinador de la transició a Cuba», la UE es va mostrar més flexible en l'intent d'aconseguir un compromís diplomàtic amb el Govern cubà. Les sancions es van suspendre l'any 2005, i el 2008, amb un gest indicatiu de la voluntat de treballar amb el president Raúl Castro, la UE va aixecar oficialment les sancions a instàncies del Govern espanyol. Tanmateix, va quedar pendent una fita diplomàtica major: l'eliminació de la Posició Comuna, una política adoptada el 1996 que condiona la plena cooperació entre la UE i Cuba als avenços en matèria de drets humans. Amb aquest objectiu, la UE i el govern de Raúl Castro van iniciar un diàleg constructiu sobre els drets humans. A poc a poc, i amb l'ajut de Madrid, Cuba va començar a alliberar petits grups de presoners polítics que van acceptar exiliar-se a Espanya.

Aleshores, el 23 de febrer de 2010, el presoner cubà Orlando Zapata Tamayo va morir després de prop de vuitanta dies de vaga de fam. Grups

opositors aïllats de dins i fora de l'illa es van unir immediatament al voltant d'un símbol comú. Les manifestacions setmanals a l'Havana de les «Dames de blanc» (vídues, familiars i cada vegada més simpatitzants dels empresonats el 2003) van anar en augment, i alhora van rebre una atenció mediàtica internacional gairebé constant. Durant el mes d'abril, multitud de partidaris del Govern cubà van participar en nombrosos *actos de repudio*, en què impedièn a les «Dames de blanc» que sortissin de l'església catòlica d'on habitualment iniciaven les manifestacions. Ara com ara, el Govern cubà segueix defensant que el grup està al servei d'interessos estrangers contrarevolucionaris. Tant si és veritat com si no, les imatges de centenars de persones escridassant les dones, i en alguns casos barallant-s'hi, no van contribuir a millorar la percepció internacional del país. Cubans famosos lleials al govern revolucionari, com els músics Carlos Varela i Pablo Milanés, van denunciar els actes. A finals de mes, el cardenal Jaime Ortega, de l'Església catòlica cubana, va sol·licitar la fi dels *actos de repudio* i es va proposar com a mediador. Les autoritats ho van acceptar.

Als anys seixanta, l'Església catòlica a Cuba va ser acusada de donar empara a elements contrarevolucionaris i va caure en un període de declivi. Lentament va anar recuperant terreny, tot obrint la pràctica teològica a doctrines de la teologia de l'alliberació i reconstruint el seu capital polític i cultural. En molts sentits, la visita del papa Joan Pau II a Cuba el 1998 va constituir l'acte inicial del renaixement de l'Església. Encara que Cuba no

Encara que Cuba no és un país majoritàriament catòlic, l'Església hi manté la major xarxa d'organitzacions socials i comunitàries actives a banda de les gestionades pel govern.

és un país majoritàriament catòlic, l'Església hi manté la major xarxa d'organitzacions socials i comunitàries actives a banda de les gestionades pel govern. Tenint en compte que, en general, l'Església ha estat reticent a immiscir-se massa en la política nacional, l'ofertament del cardenal Ortega va suposar un gest important. Alhora, l'acceptació de la mediació eclesiàstica per part del govern va reflectir el seu respecte envers la tan treballada independència de la institució. (La inauguració recent del primer nou seminari catòlic en terra cubana en més de cinquanta anys, a

la qual va assistir Raúl Castro, és un altre testimoni d'aquest canvi.)

A mitjan maig, Ortega es va reunir amb Raúl Castro durant més de quatre hores. A canvi que les *Damas de blanco* limitessin les manifestacions

als familiars directes dels empresonats, el govern es va comprometre a traslladar immediatament els presoners a centres propers a les seves famílies. Ben aviat el Govern espanyol també va participar en les negociacions. En tant que principal defensor de la revocació de la Posició Comuna de la Unió Europea –possibilitat en perill arran de l'afer dels presoners polítics cubans–, l'aleshores ministre d'Afers Estrangers, Miguel Ángel Moratinos, va poder utilitzar la posició diplomàtica del seu país amb eficàcia. Moratinos, Ortega i el ministre d'Afers Estrangers cubà es van reunir a l'Havana, i el 7 de juliol l'Església va anunciar públicament la intenció del govern d'alliberar els cinquanta-dos presoners polítics que quedaven del grup inicial de setanta-cinc empresonats el 2003.

Al moment d'escriure aquest article s'han posat en llibertat quaranta-quatre presoners, quaranta-tres dels quals han acceptat l'oferta de desplaçar-se a Espanya amb les seves famílies. Entre aquests, n'hi ha molts que no constaven a la llista inicial de cinquanta-dos i que també es considerava que havien estat empresonats per motius polítics. S'està a l'espera que hi hagi més alliberaments d'aquesta naturalesa. S'han deixat per al final els membres dels cinquanta-dos que van rebutjar la proposta del govern d'abandonar el país, però les autoritats han promès alliberar-los a tots. El 13 de novembre es va produir l'últim d'aquests alliberaments.

Si bé està lluny de ser perfecte, és indubtable que aquest procés representa un èxit humanitari, i per això rep elogis de molts espais diplomàtics diferents. Part de l'incentiu que es va plantejar al Govern cubà era la possibilitat que la Unió Europea eliminés la seva Posició Comuna, però, finalment, i malgrat les pressions d'Espanya, l'octubre passat la UE va votar a favor de mantenir aquesta política i només va aprovar un compromís vague d'intentar buscar altres maneres de millorar les relacions. Aquest revés no ha alterat la voluntat del Govern cubà de continuar alliberant presoners. Per tant, desqualificar el procés dient que es tracta tan sols d'una manera interessada d'aprofitar-se de la situació és no tenir en compte el seu significat en la política nacional cubana –a saber, que Raúl Castro ha acabat considerant els presoners polítics com un element irrenunciable. A més, els beneficis que Cuba ha obtingut d'aquest procés de ben segur que afavoriran més canvis econòmics positius: per exemple, les autoritats de l'Havana han acordat permetre que la UE obri una escola de negocis a

l'illa i que destini un pressupost de 2.500 milions de dòlars en microcrèdits per a l'emergent economia privada.

La política exterior dels EUA com a política nacional

A mesura que avançaven les negociacions entre l'Església i el Govern cubà, va sorgir l'esperança que els Estats Units responguessin a aquest gest constructiu. D'ençà del compliment d'una de les primeres promeses de campanya d'eliminar les restriccions als viatges familiars dels cubans-americans, el president Barack Obama havia repetit en més d'una ocasió que la pilota estava a la teulada de Cuba i que l'actuació dels EUA dependria de les reformes importants que l'Havana duqués a terme. Aquest discurs està tenyit del tipus de condicions que la classe política nacionalista cubana sol rebutjar. L'alliberament de presos polítics –tan elogiada per la secretària d'Estat Hillary Clinton–, no era un d'aquests passos significatius? L'anunci d'un impuls considerable al sector de la petita empresa, no requeria una resposta al mateix nivell? El cardenal Ortega, en diversos

viatges a Washington durant les negociacions amb el Govern cubà, va defensar aquesta postura davant els representants nord-americans.

Barack Obama mereix que se li reconegui la nova visió que ha ofert respecte de la política cubana, ja que, encara que hagi defensat el poder il·lusori de l'embargament com a instrument de pressió a les autoritats cubanes, també ha dit públicament que és un fracàs. A la Cimera de les Amèriques del 2009, davant la insistència de gairebé tots els caps d'estat llatinoamericans que actués a Cuba, Obama va reiterar la seva voluntat d'iniciar un nou camí en les relacions EUA-Cuba. Tot i així, la Casa Blanca ha parat molt poca atenció a aquesta qüestió, i al Congrés els esforços per aixecar la prohibició de viatjar a tots els

ciutadans nord-americans s'han estancat.

Per ser justos, no podem minimitzar l'impacte dels viatges de les famílies cubanoamericanes: l'any 2009 més de 250.000 cubanoamericans van viatjar a l'illa, van portar-hi milions de dòlars i van sembrar la llavor de la reconciliació entre famílies. En la mateixa línia, i tot i que les regulacions

Barack Obama mereix que se li reconegui la nova visió que ha ofert respecte de la política cubana, ja que, encara que hagi defensat el poder il·lusori de l'embargament com a instrument de pressió a les autoritats cubanes, també ha dit públicament que és un fracàs.

no han canviat de manera oficial, l'administració d'Obama ha liberalitzat l'emissió de permisos de viatge per als intercanvis culturals EUA-Cuba (les últimes actuacions del músic de jazz Wynton Marsalis a l'Havana en són un exemple). El Departament d'Estat també ha concedit més visats a acadèmics i artistes cubans per visitar els Estats Units, i alhora ha participat en converses sobre migració amb els seus homòlegs cubans.

No obstant això, les circumstàncies no van a favor d'una transformació política profunda. L'administració Obama es troba davant d'una sèrie considerable de prioritats internacionals i nacionals. A més, l'estabilitat de la successió de Fidel a Raúl ha situat l'illa en una posició relativament baixa en la llista de prioritats de la seva política exterior. Tot i això, a diferència d'altres reptes, a l'inici del mandat d'Obama Cuba era un fruit madur i representava una oportunitat immediata, una victòria fàcil en política exterior. És indiscutible que girar full i iniciar un procés de diàleg sincer i constructiu amb Cuba sobre qüestions que afecten ambdós països seria molt més útil per als interessos nacionals dels Estats Units. L'estratègia també té un gran suport de la ciutadania nord-americana, del sector de negocis i de les grans organitzacions de defensa dels drets humans. I per més que la llei Helms-Burton del 1996 reguli alguns aspectes de l'embargament, el president disposa de gran llibertat per utilitzar les ordres executives amb vista a eliminar moltes restriccions als viatges, la indústria i el comerç.

La qüestió clau, tanmateix, és que la política cubana està regida principalment per la política nacional dels Estats Units i pel sempre cortejat vot cubanoamericà. En un exemple recent, la Casa Blanca va impedir la reedició dels programes *people-to-people* de l'era de l'administració Clinton, que el president Obama havia aprovat durant l'estiu: les persones de dins amb influència el van convèncer d'aturar aquesta obertura modesta abans de les eleccions al Congrés, per por que indignés els votants cubanoamericans i posés en perill els donatius a la campanya.

L'opinió cubanoamericana està canviant, sens dubte. Les enquestes mostren una moderació progressiva de les actituds respecte a la política dels Estats Units a mesura que les últimes generacions d'immigrants es fan grans, i el 2008 més de la meitat de la comunitat s'oposava al manteniment de l'embargament. Ara bé, si es prenen les darreres eleccions com

Les enquestes mostren una moderació progressiva de les actituds dels cubanoamericans respecte a la política dels Estats Units a mesura que les últimes generacions d'immigrants es fan grans, i el 2008 més de la meitat de la comunitat s'oposava al manteniment de l'embargament.

a indicador, s'observa que les llistes de votants, els donatius a la campanya i les organitzacions de suport actiu de Miami encara no reflecteixen del tot aquesta diversitat. Però els cubanoamericans no es mobilitzen per una sola qüestió. Hi ha possibilitats, tal com ha afirmat recentment l'observadora d'assumptes cubans Anya Landau French, que veiem un augment «del nivell proembargament, del discurs anticompromís [i] de les pressions entre col·legues del mateix nivell».

Conclusió

En comptes de caure en l'estancament, tots els implicats haurien d'aprendre una lliçó de Judy Gross, la dona del nord-americà Alan Gross, detingut a Cuba durant dotze mesos per haver participat en programes governamentals dels Estats Units a l'illa percebuts pel Govern cubà (fins i tot quan tenen un efecte o un propòsit relativament innocu) com a part d'un aparell polític de «canvi de règim» de més envergadura. Tot adreçant-se alhora als presidents Obama i Castro, els va suplicar: «No utilitzeu el cas de l'Alan com a excusa per distanciar-vos encara més, sinó com a exemple d'una nova era en les relacions EUA-Cuba».

Per desgràcia, almenys pel que fa a Washington, de moment el tren del canvi sembla haver passat. Atesa la presa de control dels republicans de la Casa Blanca i el fet que el poder dels legisladors cubanoamericans proembargament està en auge després de les eleccions (la republicana Ileana Ros-Lehtinen serà presidenta del crucial Comitè d'Afers Estrangers), no es preveu que la política dels Estats Units avanci en cap direcció d'una manera ràpida.

Irònicament, tanmateix, la inèrcia dels Estats Units va de meravella als líders cubans, ja que els permet avançar en plans de reforma sense haver-se de preocupar per rebre cap estirada d'orelles de Washington. Tenint en compte que la resta de la comunitat diplomàtica mundial està disposada a involucrar-se segons les seves condicions en els esforços de Raúl Castro, allò més probable és que Washington (i Miami) es quedin sols. Gràcies al fet d'haver-se quedat al terreny de joc, Espanya, el Brasil i

les noves institucions nacionals assertives, com l'Església catòlica, en comptes d'espallar el partit podran augmentar la seva presència i el seu nombre de seguidors en la societat cubana al llarg dels propers anys. Els Estats Units, perpetu jugador que no compleix les expectatives a la Copa del Món, són una altra vegada a l'altura de la seva reputació.

Professor de la Facultat de Dret d'ESADE

Jaume Giné

Aniversaris, silencis i ferides no cicatritzades

El 2010 s'han commemorat diversos aniversaris històrics. En podem destacar el 70è aniversari de les matances de Katyn, el 65è aniversari del bombardeig atòmic d'Hiroshima i Nagasaki i de la fi de la Guerra del Pacífic, i el 60è aniversari de l'inici de la Guerra de Corea. Les guerres s'acaben, però poques vegades s'assoleix una pau plena entre els pobles. Els vencedors imposen el silenci i les seves veritats als vençuts, acusats de ser els causants directes i indirectes de totes les barbàries. És evident que els vencedors neguen o silencien els seus crims, comesos sobre les poblacions civils indefenses. La pau només s'assoleix quan les parts es reconcilien i accepten les seves responsabilitats pels errors i horrors esdevinguts abans, durant i, fins i tot, després dels conflictes. Cal fer sortir a la llum «les veritats oficials» i explicar simplement «la veritat». Saber demanar perdó no humilia, sinó que engrandeix qui ho fa. És l'única manera que les ferides, en molts casos molt profundes, s'acabin cicatritzant. El perdó no esborra el passat, però pot ajudar a evitar que es repeteixin noves barbàries en el futur.

Aquest any 2010 s'han commemorat diversos aniversaris històrics. En podem destacar el 65è aniversari de la fi de la Guerra del Pacífic, ja que la capitulació japonesa del 1945 va significar l'acabament de la Segona Guerra Mundial, iniciada el 1939 amb la invasió de Polònia i el seu repartiment, pactat per Hitler i Stalin. Però la fi del conflicte no va suposar una pau definitiva a Àsia i a Europa; va començar la Guerra Freda i, durant les dècades següents, a l'Àsia oriental van esclatar altres conflictes armats

més localitzats, com ara els de Corea (1950-1953) i el Vietnam (1964-1975). Tampoc Europa no es va lliurar de la divisió entre dos blocs ideològics antagònics i, una vegada caigut el mur de Berlín, vam ser testimonis d'un vergonyós i dolorós conflicte a l'antiga Iugoslàvia.

Els vencedors sempre imposen el silenci i les seves veritats als vençuts, acusats de ser els causants directes i indirectes de totes les barbàries, i és evident que també neguen o silencien els seus crims, comesos durant les hostilitats sobre les poblacions civils indefenses. Les guerres s'acaben, però poques vegades s'assoleix una pau plena entre els pobles. La pau només s'assoleix quan les parts accepten les seves responsabilitats pels errors i horrors esdevinguts abans, durant i, fins i tot, després dels conflictes i, així, es reconcilien. *Cal fer sortir a la llum «les veritats oficials» i explicar simplement «la veritat».* Només així les ferides, en molts casos molt profundes, s'acabaran cicatritzant.

Els vencedors sempre imposen el silenci i les seves veritats als vençuts.

Altres efemèrides que s'han celebrat aquest any són: el 70è aniversari de les matances de Katyn, el 65è aniversari del bombardeig atòmic d'Hiroshima i Nagasaki, el 60è aniversari de l'inici de la Guerra de Corea, el 35è aniversari de la fi de la Guerra del Vietnam, el centenari de l'annexió de Corea pel Japó i el 15è aniversari de la fi del conflicte de l'antiga Iugoslàvia, però també els quinze anys de la matança de Srebrenica, etc.

Són molts aniversaris d'esdeveniments que van deixar ferides encara no cicatritzades. En canvi, d'altres, com el 20è aniversari de la unificació alemanya, poden commemorar-se des d'una perspectiva positiva. Alemanya va cometre grans errors en la primera meitat del segle xx, entre ells el genocidi de milions de jueus a tot Europa, però, a diferència d'altres països, vencedors o vençuts en les guerres, ha tingut el coratge de demanar perdó i s'ha reconciliat amb les seves víctimes, entre elles Polònia. *Saber demanar perdó no humilia, sinó que engrandeix qui ho fa. Alemanya ho ha fet, i avui és un gran país i un dels motors de la Unió Europea.*

1. Katyn: la matança de l'elit polonesa

L'estiu del 1977 vaig viatjar per primera vegada a l'URSS. En el meu trajecte des de Varsòvia fins a Moscou vaig fer una parada a Katyn, a uns quatre-cents quilòmetres de Moscou i a prop d'Smolensk. Katyn acollia un es-

glaiador monument que recordava l'assassinat dels 21.857 polonesos, militars i civils, que havien estat internats el setembre del 1939 en els camps soviètics de Kozelsk, Starobelsk i Ostashkov. Representaven una part significativa de l'elit polonesa i van rebre, un per un, un fred i encerrat tir al clatell; posteriorment van ser enterrats en fosses comunes a Katyn, Khàrkov i Kalinin (1).

A Katyn, els guies russos em van explicar la versió oficial soviètica que atribuïa la matança als nazis que van envair l'URSS el 22 de juny de 1941, quan, en canvi, el 1977 ja se sabia que la veritat era una altra. De fet, el 1943 un informe de la Creu Roja Internacional ja en denunciava l'autoria soviètica. Acabada la guerra el 1945, Polònia va caure en l'òrbita soviètica i les seves fronteres van ser mogudes cap a l'oest. Només el 1981, amb l'arribada de l'organització sindical Solidarność, liderada per Lech Walesa, el país va poder començar a desfer els nusos que el lligaven a Moscou. Fins aleshores hi havia hagut una gran ambigüitat i complicitat a Occident, especialment en una part de l'esquerra europea, que, cínicament, va preferir guardar silenci sobre els crims de l'etapa estalinista.

Van haver de passar quatre dècades i esdevenir-se la caiguda de l'URSS perquè, el 1990, el president rus Mikhail Gorbaxov donés al seu homòleg polonès, Wojciech Jaruzelski, uns primers documents i s'obrí una investigació oficial russa per aclarir el que va succeir a Katyn. El 2004 la Fiscalia russa, sota la presidència aleshores de Vladimir Putin, va concloure el cas. Alguns documents ja havien estat desclassificats pel president Boris Jeltsin i publicats a Polònia i Rússia durant els anys noranta per alguns historiadors. Els documents suficients com per confirmar que la matança es va produir per una ordre del 5 de març de 1940 rubricada per Stalin i executada en els mesos d'abril i maig per la NKVD –la policia secreta del règim–, abans de la invasió alemanya. El 28 d'abril de 2010 es van penjar a Internet alguns documents de l'Arxiu Estatal de Rússia. L'ordre donada pel president Dmitri Medvedev feia referència a la publicació dels documents autèntics de la carpeta número 1 del Politburó del PCUS sobre «el problema de Katyn» (2). Malgrat tot, la major part dels documents segueixen classificats com a secret d'estat.

Polònia ha demanat incessantment a Rússia que es desclassifiquin tots

Són molts aniversaris d'esdeveniments que van deixar ferides encara no cicatritzades.

els documents. Medvedev no nega aquesta possibilitat, però sap que això podria provocar una reclamació internacional de Polònia contra Rússia. Varsòvia considera que Katyn és molt més que «un problema». El 2005 el Parlament polonès va exigir que es classifiqués la matança com un acte de genocidi, delictes que no prescriu jurídicament. Les famílies de les víctimes no han parat de demandar Moscou, fins i tot davant del Tribunal Europeu de Drets Humans d'Estrasburg. Més que no pas unes indemnitzacions econòmiques, demanen una reparació moral, que consisteix a desvetllar, després de tres dècades de mentides i silencis, tota la veritat (3). El poble polonès anhela conèixer-la, però també el poble rus l'hauria de conèixer. Ara Moscou estén ponts cap a la reconciliació. El 2 d'abril el canal de la televisió nacional russa Kultura va emetre la pel·lícula *Katyn*, del director Andrzej Wajda, de 84 anys, el pare del qual fou una de les víctimes dels afusellaments de la NKVD, i el diumenge 11 d'abril es va tornar a emetre en una altra cadena en horari de màxima audiència. La pel·lícula és un testimoni esgarriat del que va succeir.

Setanta anys després, el 10 d'abril de 2010, un avió Tupolev en què viatjaven el president polonès Lech Kaczyński, la seva esposa, el cap de l'Exèrcit i el governador del Banc Central, entre altres dignataris, s'estavellà als boscos d'Smolensk. Les noranta-sis víctimes de l'avió presidencial es dirigien precisament a Katyn per commemorar el 70è aniversari d'aquell crim. Una altra gran ironia de la història: *els boscos que foren testimonis de la matança de l'elit polonesa el 1940 tornaren a ser-ho el 2010 de la tràgica mort dels representants de les més altes institucions poloneses* (4). No obstant això, aquesta última tragèdia ha apropat els dos països cap a la reconciliació. La presència del primer ministre Vladimir Putin al costat del seu homòleg polonès Donald Tusk el 7 d'abril a Katyn, en una emotiva cerimònia en record de les víctimes, va ser un gest ben valorat pels polonesos; el president rus, però, no va demanar disculpes.

També és necessari que Polònia, que ja s'ha reconciliat amb Alemanya, ho faci ara amb Rússia. Però no és tan fàcil. Un any abans, l'1 de setembre de 2009, es va commemorar a Gdańsk el 70è aniversari de l'inici de la Segona Guerra Mundial. Putin va reobrir les ferides d'Europa en intentar excusar el seu país dels orígens del conflicte, tot causant indignació a Polònia.

Polònia ha demanat incessantment a Rússia que es desclassifiquin tots els documents.

Moscou hauria d'haver condemnat sense reserves els crims de l'estalinisme. Finalment el Parlament rus va aprovar el 26 de novembre passat una declaració que va reconèixer la responsabilitat de Stalin i va demanar perdó a Polònia. El 6 de desembre, Dmitri Medvenev a aterrar a Varsovia per reunir-se amb el seu homòleg Bronislaw Komorowski. El líder rus va entrar la meitat de les actes de Katyn i va condecorar el cineasta polonès Andrzej Wadja. Una passa molt important cap a la plena reconciliació.

2. El 6 i el 9 d'agost de 1945: dos dies iniciadors de l'era nuclear

El juliol del 2002 vaig visitar Hiroshima. Esgarrifava pensar, mentre caminava pel Parc Memorial de la Pau, el que va esdevenir als seus habitants aquell tranquil matí del 6 d'agost de 1945. En el monument que recorda les víctimes hi ha una flama que únicament s'apagarà el dia que es destrueixi l'última arma nuclear. El 1993 havia visitat a Los Álamos, a Nou Mèxic (EUA), el laboratori on es fabricà la primera bomba atòmica, llançada a Hiroshima pel B-29 batejat pels seus pilots com l'*Enola Gay*, que també vaig poder veure aquell mateix any a Washington. L'avió, que formà part d'una exposició organitzada en el museu aeroespacial del 1993 al 1995, avui s'exhibeix en un hangar de l'aeroport de Dulles, a Washington DC.

Aquell tràgic dia de l'any 1945, a les 8.15 hores, el B-29 nord-americà llançà des de 9.600 metres sobre Hiroshima la primera bomba atòmica, anomenada *Little Boy*, de quasi quatre tones de pes i tres metres de longitud. La bomba va explotar a 580 metres d'altura provocant una gran bola de foc que assolí una temperatura d'uns 3.000 o 4.000 graus centígrads. En uns segons va matar els qui es trobaven dins d'un radi d'un quilòmetre i va ferir els qui estaven dins dels tres quilòmetres i mig de radi. També va generar un vent huracanat de calor que arribà fins a una distància d'onze quilòmetres i una columna de foc com un enorme núvol en forma de bolet que s'enlairà fins a uns 9.000 metres d'altura. El copilot, Robert Lewis, exclamà: «Déu meu, què hem fet?». L'infern de foc i mort era dantesc. Yashito Matsushige, un fotògraf del diari local *The Chugoku Shimbun*, presencià els efectes directes i immediats de la bomba sobre la població: des de les onze del matí fins a les cinc de la tarda només va poder fer cinc fotografies. Hiroshima tenia aleshores 350.000 habitants; 75.000 van morir el primer dia, uns altres 70.000 abans d'acabar l'any i milers més han

mort fins avui després d'una vida marcada per un gran dolor físic i psíquic (5).

Tres dies després, el 9 d'agost, a les 11.02 hores del matí, un altre B-29, batejat *Bockscar*, llançà sobre Nagasaki una segona bomba atòmica, *Fat Man*, que explotà a uns 550 metres de terra. Aquesta va ser molt més potent que la primera. La ciutat tenia llavors uns 250.000 habitants; uns 75.000 van morir en uns segons i uns altres 65.000 en els anys posteriors. Nagasaki no era l'objectiu original; la bomba havia de llançar-se sobre Kokura. Els pilots, però, després de sobrevolar-la tres vegades sense albirar-la, coberta per una espessa nuvolositat, sí que varen veure entre els núvols Nagasaki. Van trobar un forat, van llançar la bomba i van girar cua ràpidament per retornar a la seva base de l'illa de Tinian (situada a l'arxipèlag de les Marianes, al Pacífic), a 2.700 quilòmetres de distància del Japó.

Es pot justificar el doble llançament? La polèmica persisteix. Hi ha historiadors que justifiquen el bombardeig atòmic perquè va provocar la rendició immediata del Japó i així s'evitava una llarga i cruenta invasió terrestre, amb el consegüent estalvi de milers de vides de militars i civils. Els EUA quantificaren en 250.000 les baixes militars previsibles si s'hagués envaït l'arxipèlag; la xifra estava basada en el preu pagat a Iwo Jima i Okinawa, en què es van provocar unes 100.000 baixes. Cal recordar que, després de celebrar-se la Conferència de Potsdam, Truman i Churchill van enviar el 26 de juliol de 1945 un ultimàtum al Japó exigint la rendició. Aquest va ser rebutjat tan sols dos dies després: Tòquio seguia dominada per una elit militar radical i fermament decidida a resistir fins a l'últim soldat.

Altres historiadors, però, afirmen que els llançaments no eren necessaris. La derrota japonesa era irreversible només en qüestió de setmanes o de pocs mesos. Washington era coneixedor de la poca capacitat operativa de l'exèrcit nipó per defensar-se amb la seva marina imperial aniquilada i l'escassa força aèria formada per pilots suïcides. El general Dwight Eisenhower, president dels EUA (1952-1960), va escriure en les seves memòries, encara que més tard ho rectificà, que *el Japó estava vençut i que el recurs de la bomba era innecessari. Hi havia altres opcions*. Una part del Govern japonès volia pactar una rendició que salvaguardés la imatge de l'emperador Hirohito –estava en joc la supervivència d'una monarquia mil·lenària–,

petició que el general MacArthur va pactar amb Hirohito una vegada acabat el conflicte.

Els més crítics consideren que *els EUA volien comprovar els efectes de la nova arma sobre objectius reals i demostrar a la Unió Soviètica la seva clara supremacia militar*. A partir de l'any 1942 es va desenvolupar, a Los Álamos, el programa secret Manhattan per fabricar la bomba. Només es va fer un únic assaig, i amb èxit, al desert d'Alamogordo, el 16 de juliol de 1945. Va ser tot molt ràpid. Els militars havien confeccionat, el maig del 1945, una primera llista de ciutats japoneses molt poblades que encara no havien estat bombardejades. Tasca gens fàcil. L'aviació havia castigat durament unes seixanta grans ciutats japoneses, excepte Kyoto. El juliol, la llista va quedar reduïda a quatre ciutats: Hiroshima, Kokura, Niigata i Nagasaki. El 25 de juliol Truman va signar l'ordre mentre assistia a la Conferència de Potsdam. Només disposaven de dues bombes i les van llançar.

I per què una segona bomba sobre Nagasaki? Eren de diferents tipus: d'urani la llançada a Hiroshima i de plutoni la de Nagasaki. Si els EUA només pretenien accelerar la fi de la guerra, hom es pot preguntar quins són els motius per llançar les bombes atòmiques sobre uns objectius tan densament poblats. Van provocar una matança de més de 200.000 civils. Per què no les van llançar sobre una àrea menys poblada? Amb una única bomba el missatge intimidador també hauria fet els seus efectes a Tòquio. Els defensors del doble llançament insisteixen que calia demostrar a l'intransigent comandament militar japonès que els EUA en tenien més d'una.

També van sorgir controvèrsies entre els científics. El físic Robert Oppenheimer, que va participar activament en el centre d'investigació de Los Álamos, va dimitir unes setmanes més tard per dedicar-se a la universitat. Després del llançament de les dues bombes sobre la població civil, va tenir els seus dubtes i, fins i tot, un sentiment de culpa. Les matances indiscriminades ja s'havien convertit en moneda corrent, també a Europa. En els últims mesos de la guerra es va procedir amb una inusitada brutalitat: les bombes incendiàries llançades el 13 de febrer de 1945 sobre la ciutat alemanya de Dresden van matar uns 35.000 civils; encara més mortífer va ser el cruel bombardeig que sofrí Tòquio la nit del 9 al 10 de març de 1945; i les successives onades d'avions nord-americans amb milers de

bombes incendiàries que van provocar uns 100.000 morts i més de 40.000 ferits. El bombardeig atòmic, però, va significar un salt enorme en les capacitats d'anihilació de la humanitat.

És una paradoxa que l'únic edifici que va quedar dempeus en l'epicentre de l'explosió d'Hiroshima fos el Museu de la Ciència i la Indústria. Es va deixar tal com va quedar després de l'explosió. Però alhora que els efectes de la bomba anaven provocant noves víctimes mentre passaven els dies, els tripulants de l'*Enola Gay* eren rebuts com a grans herois en una triomfal desfilada pels carrers de Nova York.

És una paradoxa que l'únic edifici que va quedar dempeus en l'epicentre de l'explosió d'Hiroshima fos el Museu de la Ciència i la Indústria.

El metge japonès Michihiko Hachiya va ser un testimoni directe i va relatar en el seu *Diario de Hiroshima* l'explosió i els seus efectes immediats i posteriors sobre les víctimes (6). D'altra banda, els militars nord-americans van censurar totalment o parcialment molts documents filmats o escrits sobre el bombardeig. Algunes filmacions, com les del realitzador de documentals per a l'exèrcit Daniel McGovern, es van guardar en secret durant anys per la seva extrema cruesa. Només es van poder visionar a partir del 1970. També es va censurar una part de les cròniques de George Weller, el primer periodista americà que va entrar a Nagasaki, escrites entre el 6 i el 10 de setembre (7). D'altres es van ocultar i tal vegada es van perdre intencionadament per tal que no afectessin la continuïtat del programa atòmic dels EUA. Però passades les eufòries de la victòria militar, la premsa va començar a informar sobre el que va ocórrer a Hiroshima i Nagasaki. El *New York Times* va publicar, l'agost del 1946, un extens reportatge sobre Hiroshima, que va tenir un gran ressò en d'altres mitjans dels EUA, la Gran Bretanya i el Canadà. Es van començar a sentir les veus crítiques dels intel·lectuals i els científics. Sobretot les de les víctimes directes –els supervivents de l'horror–, malgrat que el seu eco quedà apagat, ja que en aquell moment s'entrava en l'etapa de la Guerra Freda. Fins i tot Robert Oppenheimer, dedicat a la docència universitària, va ser objecte de la temible caça de bruixes, altrament anomenada *maccarthisme*. Aquest, però, va ser rehabilitat el 1963 pel president Kennedy.

S'inicia l'era nuclear

Durant l'etapa de la Guerra Freda, els EUA i l'URSS, abans aliats, esmolaven ara els seus ganivets llargs per enfrontar-se. Moscou va declarar la guerra al Japó quan Tòquio ja era de genolls. Els soviets van entrar a Manxúria, a Corea, a les illes Kurils i a l'illa Sakhalin. Un gran botí amb ben poc esforç. Alguns estrategs van justificar els bombardeigs atòmics per la necessitat de provocar la fi de la guerra i frenar en sec el ràpid avançament soviètic pel front nord. Unes setmanes més i l'URSS, a més a més de Corea, també hauria començat a ocupar el nord de l'arxipèlag japonès. Però aquesta explicació militar no pot justificar la matança de les poblacions civils d'Hiroshima i Nagasaki.

Alguns estrategs van justificar els bombardeigs atòmics per la necessitat de provocar la fi de la guerra i frenar en sec el ràpid avançament soviètic pel front nord.

Es va iniciar una carrera d'armament entre les dues superpotències. A Potsdam, Truman va anunciar a Stalin que els EUA tenien una nova arma. El dictador rus es va comunicar amb Viatxeslav Molotov i van ordenar al físic Igor Kurchatov accelerar el desenvolupament del projecte atòmic soviètic. Així fou, i l'URSS va fer el seu primer assaig atòmic el 1949. Després es van sumar a la carrera la Gran Bretanya (1952), França (1960) i la Xina (1964). Es va constituir un grup de cinc potències nuclears, totes elles membres permanents del Consell de Seguretat de les Nacions Unides. La dissuasió nuclear va evitar una Tercera Guerra Mundial però no les guerres convencionals com la de Corea (1950-1953) i la del Vietnam (1964-1975).

La Guerra Freda va acabar amb la caiguda de l'URSS, però no amb la proliferació nuclear. Malgrat l'aprovació del Tractat de No-Proliferació d'Armes Nuclears (TNP) el 1968, avui hi ha quatre països nuclears més –Israel, l'Índia, el Pakistan i Corea del Nord– i d'altres, com ara l'Iran, esquiven les pressions i les sancions internacionals per aconseguir armament nuclear. Les relacions internacionals segueixen marcades per la tinença d'aquest armament i la voluntat d'aconseguir-lo, fins i tot per part d'alguns estats fallits. George Bush va justificar la seva intervenció militar a l'Iraq sobre la base d'una presumpta tinença d'armes de destrucció massiva per part de Saddam Hussein. I les amenaces nuclears creixen amb l'aparició de grups terroristes internacionals també ansiosos de fer-se amb aquestes armes.

El 5 de abril de 2009 Barack Obama va llançar a Praga una crida a favor d'«un món sense armes nuclears» i va arribar a acords parcials amb Rússia. Però el seu indiscutible idealisme topa amb la crua realitat dels interessos estratègics, econòmics i energètics de molts estats com la Xina i l'Índia. També troba oposició als mateixos EUA. El secretari general de les Nacions Unides va demanar a Hiroshima una entrada en vigor ràpida del Tractat de Prohibició Total dels Assaigs Nuclears (CTBT per les seves sigles en anglès de Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty), adoptat el 1966 però que encara no ha estat ratificat pels quaranta-quatre estats, entre ells els EUA i la Xina.

Hiroshima i Nagasaki seixanta-cinc anys després

Seixanta-cinc anys després, Hiroshima i Nagasaki són dues ciutats dinàmiques, transformades en epicentres del pacifisme mundial. Els dies 6 i 9 d'agost de 2010 la campana va tornar a sonar en els parcs memorials de la Pau d'ambdues ciutats, en mig d'un silenci reverencial, per recordar al món fins a on pot arribar la barbàrie humana i reiterar la crida a favor del desarmament per evitar un altre holocaust nuclear. Es va fer ofrena de milers de flors i es van alliberar centenars de coloms a favor de la pau. Al capvespre, els ciutadans van llançar milers de fanalets fets amb fulles de bambú o de paper al riu Ota, a Hiroshima, i al riu Urakami, a Nagasaki, per honorar la memòria de les ànimes dels finats durant i després dels dos bombardeigs.

Els millors testimonis són els *hibakusha*, o supervivents dels bombardeigs. Recorden, sobretot als joves, els efectes tràgics de les armes nuclears que van matar el dia de l'explosió i els anys següents fins a avui. Els sobrevivents van patir o van ser propensos al càncer, principalment de tiroides, així com a leucèmies i altres malalties de la pell i danys al sistema nerviós que van provocar un envelliment ràpid i una mort prematura. Durant anys van ser oblidats o discriminats i fins al 1957 no es van beneficiar de cap assistència social. Els *hibakusha* tenen ara una mitjana d'edat de vuitanta anys. Però també cal recordar els *hibaku nisei*, o descendents dels supervivents, la segona generació sotmesa a controls mèdics periòdics i que rep ajut econòmic en cas de patir malalties.

La commemoració del 2010 a Hiroshima, en què van assistir represen-

tacions oficials de setanta-quatre països, va tenir un relleu polític especial. Per primera vegada en seixanta-cinc anys va intervenir en l'acte un secretari general de les Nacions Unides. El sud-coreà Ban Ki-moon va visitar també Nagasaki i es va reunir amb les associacions dels *hibakusha*. Hi va assistir també per primera vegada l'ambaixador dels EUA al Japó, John Roos, que no va fer cap declaració oficial ni durant ni després de la cerimònia, ni tampoc no es va reunir amb els *hibakusha*; tan sols va emetre un simple comunicat oficial. La seva presència va causar alguna controvèrsia als EUA per part dels sectors conservadors, que recorden que fou el Japó el que va provocar la guerra, el 7 de desembre de 1941, en atacar per sorpresa Pearl Harbor. També hi van assistir els encarregats de negocis de les ambaixades de la Gran Bretanya i França. En canvi, la Xina no hi va enviar cap representació.

El primer ministre japonès Naoto Kan va recordar que «el Japó, l'única nació víctima de bombardeigs atòmics en temps de guerra, té la responsabilitat moral d'encapçalar la lluita per a la construcció d'un món sense armes nuclears». Però el record d'aquella guerra segueix incomodant. EUA és el país que va llançar les dues bombes atòmiques. El Japó vol tam-

Tant Tòquio com Seül necessiten el «paraigua nuclear» nord-americà davant la persistent amenaça nuclear de Corea del Nord.

bé oblidar les atrocitats comeses pel seu exèrcit durant la guerra a Àsia. Ambdós segueixen sent víctimes de les contradiccions internacionals. Barack Obama advoca pel desarmament nuclear en un context mundial tendent a la proliferació nuclear. I tant Tòquio com Seül necessiten el «paraigua nuclear» nord-americà davant la persistent amenaça nuclear de Corea del Nord.

Són les víctimes les que demanen que no s'enterrin en l'oblit les atrocitats causades durant les guerres. *L'oblit és l'avantsala de noves matances en el futur. El trauma segueix viu entre els japonesos.* El juliol del 2007, el ministre de Defensa japonès, Fumio Kyuma, va ser forçat a dimidir per haver afirmat que les bombes van ser un mal que va evitar que el Japó fos ocupat per l'URSS. La vigència de l'article 9 de la Constitució japonesa del 1946, de caràcter pacifista, és qüestionada pels sectors més conservadors i nacionalistes del país. El Japó té un ministeri de defensa des del desembre del 2006.

Problemes globals, responsabilitats globals

Malauradament, l'home no aprèn les lliçons de la història; les oblida aviat. Seixanta-cinc anys després hom encara es pot preguntar sobre les raons i les conseqüències del martiri de la població civil a Hiroshima i Nagasaki. Mentre no es redueixin fins a l'eliminació unes armes nuclears capaces de destruir la Terra diverses vegades, la humanitat seguirà vivint enmig d'una gran tensió nuclear. Les dues primeres bombes atòmiques tenien 15 i 20 kilotones. Avui un míssil balístic pot portar més d'un cap nuclear amb 170, 300 o, fins i tot, 335 kilotones, que equivalen a 20 bombes com la d'Hiroshima. A més, els míssils tenen un recorregut llarg i ràpid, fins i tot poden assolir els seus objectius en pocs minuts gràcies a les capacitats operatives dels submarins nuclears. Res a veure amb els B-29 que el 1945 van necessitar cinc hores per transportar les bombes des de l'illa de Tinian fins al Japó.

L'ambaixador dels EUA al Japó, John Roos, va manifestar que havia assistit a l'acte commemoratiu d'Hiroshima per «rendir un homenatge a totes les víctimes de la Segona Guerra Mundial». No va voler referir-se específicament a les víctimes directes de les dues bombes atòmiques. Els EUA haurien de disculpar-se per una acció tal vegada justificable per a un estratèg militar però no des del punt de vista humanitari. Theodore Van Kirk, l'únic supervivent militar viu que va participar en el llançament de la bomba sobre Hiroshima, va manifestar en un programa emès el 6 d'agost a Catalunya Ràdio, en el qual intervingué com a expert, que «ho tornaria a fer» si es repetissin les circumstàncies que es van donar aleshores. Els EUA mantenen la posició oficial que les dues bombes foren necessàries i que no han de demanar, per tant, disculpes a les víctimes. Esperem que Barack Obama ho faci.

El 6 d'agost de 1945, setze hores després del bombardeig d'Hiroshima, el president Truman va comunicar per ràdio al poble nord-americà que la bomba atòmica havia estat el resultat d'«aprofitar el poder essencial de l'univers, la força de la qual extrau el seu poder el sol». En aquell cas, la llum del sol es va transformar en mort per a la humanitat. És el gran fracàs de l'home: no saber aprofitar la força essencial de l'univers, no per matar, sinó per garantir la vida i la pau, donant respostes a les necessitats bàsiques de la humanitat.

Seixanta-cinc anys després es pot esperar que el llorejat Barack Obama converteixi les seves declaracions de principis en accions concretes a favor del desarmament nuclear mundial. Però els EUA ja no poden actuar de forma unilateral. El 2009 Obama va afirmar davant l'Assemblea General de les Nacions Unides que «un futur de pau i prosperitat només serà possible si totes les nacions reconeixen tenir drets però també obligacions». Va insistir en la necessitat d'obrir una nova etapa de cooperació internacional basada en el multilateralisme. Un món en què «cada estat assumeixi la seva part de responsabilitat per donar una resposta global als problemes globals», com ara el canvi climàtic o la lluita contra la proliferació nuclear (8). Les víctimes d'Hiroshima, Nagasaki i de totes les guerres no poden quedar en l'oblit.

3. El 65è aniversari del final de la Segona Guerra Mundial

Cap a un nou Japó

El 15 d'agost de 1945 l'emperador Hirohito es va dirigir per ràdio als seus súbdits i al món per anunciar la rendició incondicional del Japó, signada el 2 de setembre a bord del cuirassat *Missouri*. El país va ser ocupat, per primera vegada en la seva mil·lenària història, per una potència estrangera (9).

El general MacArthur, nomenat comandant en cap de les forces d'ocupació, va aterrar a Tòquio el 30 d'agost. Tenia al davant una tasca ingent. Un país arruïnat, amb les seves grans ciutats destruïdes, excepte Kyoto, i una població deprimida: 2 milions de soldats i 580.000 civils morts, més unes desenes de milers de ferits sense a penes assistència mèdica. A més a més, havia de repatriar més de 6 milions de soldats desmobilitzats en els fronts de guerra, i les empreses i el comerç estaven desactivats. Hi havia, a més, 13 milions d'aturats, molts sense les necessitats bàsiques cobertes. Era la crua imatge d'un imperi derrotat. Només va ser a partir del 1946 que la indústria va recobrar el 15% del seu nivell d'activitat anterior a la guerra.

El primer objectiu de MacArthur va ser fixar les bases d'una nova etapa política per establir un estat democràtic on es respectessin les llibertades públiques. Els aliats es van proposar castigar els responsables polítics i militars del conflicte per evitar, en el nou Japó, tota possible velleïtat mi-

litarista i autoritària. El Comandament Suprem Aliat va iniciar una purga dels oficials de l'exèrcit i la policia, de la classe política, dels quadres de l'Administració i de les empreses implicades en la guerra. Més de 220.000 persones foren immediatament depurades.

A Tòquio els EUA van empresonar 250 presumptes criminals de guerra, entre ells divuit generals, quatre exprimers ministres i sis alts diplomàtics, per ser jutjats per un tribunal militar internacional creat amb aquesta finalitat. El judici va començar el 3 de març de 1946 i va durar trenta mesos. El 28 de desembre de 1948 la sentència va condemnar a pena de mort set criminals de guerra de la categoria A, que van ser consegüentment executats, entre ells el general Hideki Tōjō, màxim comandament de l'exèrcit imperial i cap del Govern (1941-1945), i en va condemnar a cadena perpètua altres setze. La major part dels inculpats, però, no van ser jutjats, sinó progressivament alliberats.

La qüestió més delicada va ser decidir sobre la sort de l'emperador Hirohito i altres membres de la família reial que formaren part de la jerarquia militar. MacArthur, després de reunir-se amb Hirohito, va pensar que l'autoritat moral de l'emperador sobre el seu poble podia ser útil per portar a cap la transformació del país. Per aquest motiu, va decidir exonerar-lo de tota culpabilitat en el desenvolupament d'una política imperialista que va provocar milions de víctimes a Àsia. I amb ell també va quedar lliure la família reial. Va ser una decisió «política» arriscada però eficaç. L'emperador va assegurar una estabilitat política decisiva per fer possible els objectius i els interessos polítics dels EUA. La nova Constitució japonesa del 1946 va desposseir l'emperador de tot poder efectiu passant a ser «el símbol de l'Estat i de la unitat del poble» (article 1). Hirohito, que va accedir al tron l'any 1926, va continuar com un monarca constitucional fins que va morir l'any 1989. Va regnar, per tant, durant seixanta-tres anys i va ser succeït pel seu fill Akihito, el 125è emperador d'una antiquíssima dinastia. La monarquia continua sent un símbol essencial que assegura la continuïtat d'un país mil·lenari.

MacArthur va canviar la pell del Japó, però no la seva ànima. La nova Constitució, inspirada en el model nord-americà, va ser promulgada el 3 de novembre de 1946 i va entrar en vigor el 3 de maig de 1947. No va ser

La qüestió més delicada va ser decidir sobre la sort de l'emperador Hirohito.

ratificada directament pel poble sinó votada quasi per unanimitat per la dieta, un parlament constituent elegit l'abril del 1946. Es va establir un règim democràtic amb una monarquia parlamentària i es va consagrar el principi de la divisió de poders i l'imperi de la llei.

No obstant això, els EUA van modificar molt aviat la seva estratègia política al Japó (10). A partir del 1949 es van autoritzar de manera massiva les rehabilitacions d'aquells que havien estat anteriorment depurats i es van reincorporar gradualment a la nova administració milers de funcionaris, fins i tot diversos polítics que havien tingut responsabilitats d'alt nivell en l'etapa imperial, alguns dels quals exerciren de primers ministres i ministres dels primers governs del Partit Liberal Democràtic (PLD). Entre ells, Nobusuke Kishi, que, després de ser empresonat com a presumpte criminal de guerra de la categoria A, va participar en les tasques de la revisió constitucional, va ser nomenat primer ministre el 1956 i va promoure el tractat de seguretat entre el Japó i els EUA, firmat el maig del 1960. Cal recordar que dels setze primers ministres que va tenir el Japó durant els quaranta-dos anys següents al final de la guerra, catorze havien exercit activitats polítiques abans del 1945. La majoria dels líders polítics que van fundar el PLD, que ha governat el Japó quasi ininterrompudament des del febrer del 1955 fins a l'agost del 2009, van tenir una implicació activa en l'etapa imperial, i quatre dels cinc últims primers ministres (Junichiro Koizumi, Shinzo Abe, Taro Aso i Yukio Hatoyama) pertanyen a dinasties polítiques. Només l'actual primer ministre, Naoto Kan, no té aquesta vinculació dinàstica amb el passat.

MacArthur també va decidir eliminar l'estructura empresarial que havia donat suport a la guerra. Va confiscar els quatre grans conglomerats empresarials, o *zaibatsu* –Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo i Yasuda–, i va promulgar una llei de la lliure competència (Antitrust Law) per impedir-ne la reconstrucció. Malgrat això, aquests mateixos quatre grups van ressorgir amb el nom de *keiretsu*. Tot el vell entramat capitalista de l'etapa imperial es va readaptar per facilitar una reconstrucció econòmica ràpida del país. Així, els sindicats també van evolucionar fins a un sindicalisme d'empresa. Avui els *keiretsu* segueixen liderant l'economia japonesa.

Els EUA necessitaven frenar el ràpid expansionisme comunista a l'Àsia oriental i van convertir el Japó en un nou baluard dels seus interessos es-

tratègics, polítics i econòmics en la regió. L'1 d'octubre de 1949 Mao Zedong va proclamar a Beijing la República Popular de la Xina. Això va comportar que els EUA frenessin la depuració dels anteriors quadres militars japonesos per facilitar la reconstrucció d'unes «forces d'auto-defensa» al Japó. La Guerra de Corea (1950-1953) va accelerar l'aliança política entre els EUA i el Japó. Ambdós països van signar, el 8 de setembre de 1951, el Tractat de Pau de San Francisco, que va restablir la plena sobirania japonesa amb la fi de l'ocupació militar nord-americana. Els EUA van reintegrar el Japó en el concert internacional, la societat japonesa es va modernitzar i el país es va desenvolupar ràpidament fins a convertir-se en la segona economia mundial.

Però, a diferència d'Alemanya, on sí que hi va haver una depuració de les responsabilitats del règim nazi, al Japó aquesta depuració no va tenir lloc a causa de les urgències estratègiques dels EUA en plena Guerra Freda (11). És aquí on resideix la causa dels problemes polítics que encara avui enrareixen les relacions polítiques entre el Japó i els seus veïns, principalment la Xina i Corea del Sud. Aquests dos països consideren que el Japó no va assumir plenament les seves responsabilitats, ni es va disculpar d'una manera plena i sincera per les seves actuacions durant la guerra. Les relacions diplomàtiques del Japó amb Corea del Sud i la Xina no es van restablir fins al 1965 i el 1972, respectivament.

Un fet significatiu: el 1978, els noms dels militars, criminals de guerra condemnats i ajusticiats després de la sentència del Tribunal Internacional van ser inscrits en el llibre de les ànimes, en el santuari sintoista de Yasukuni, a Tòquio. S'hi van sumar als noms dels quasi dos milions de soldats caiguts en combat al servei de l'emperador des dels inicis de l'època Meiji. Cada 15 d'agost se celebra en aquell santuari una cerimònia per honorar les ànimes dels morts a la qual assisteixen milers de ciutadans, així com alguns polítics japonesos. Un gran honor per als conservadors japonesos però una dura i inacceptable ofensa per als pobles xinès i coreà.

La injusta divisió de Corea el 1945

La rendició incondicional d'Hirohito va significar el final de l'ocupació de Corea, annexionada il·legalment i forçosament pel Japó el 1910, ara fa

La Guerra de Corea (1950-1953) va accelerar l'aliança política entre els EUA i el Japó.

cent anys (12). No obstant això, la fi de l'ocupació japonesa no va portar a la recuperació de la plena sobirania coreana, ja que el país va quedar ocupat per l'URSS i els EUA. Seixanta-cinc anys després encara perdura la divisió territorial «provisional» que això va provocar. Al final de la Guerra de Corea es va signar un acord d'armistici, però no un tractat definitiu de pau entre les dues Corees. La nació coreana segueix dividida en dos estats políticament i econòmicament antagònics.

Un cop derrotat l'Imperi japonès, els coreans varen creure que, després dels trenta-cinc anys d'ocupació i de repressió japonesa, el país recuperaria immediatament la independència. Durant vint-i-sis anys, un govern provisional a l'exili, constituït a Xangai i que tenia el suport del govern nacionalista xinès de Chiang Kai-shek, va representar els interessos coreans. A la Conferència del Cairo, en què participaren els EUA, la Gran Bretanya i la Xina, es va aprovar, l'1 de desembre de 1943, un comunicat proposat per Chiang Kai-shek que reconeixia el dret de Corea a recuperar la seva plena sobirania una vegada fos derrotat el Japó. El compromís va ser reafirmat a la Conferència de Potsdam del juliol del 1945, on també participà l'URSS. No obstant això, a la Conferència de Moscou, celebrada uns mesos després, els aliats decidiren que la independència coreana no seria immediata, sinó que Corea quedaria temporalment sota la tutela aliada. Temien que, després de la llarga etapa d'annexió japonesa (1910-1945), el país no tingués la capacitat suficient per assegurar la seva governabilitat per ell mateix. Aquesta decisió va provocar la ira dels resistents coreans, tant en l'exili com en l'interior.

Però el desenllaç de la guerra amb el Japó va condicionar el futur de Corea. Els EUA van demanar a l'URSS la seva participació per obrir un altre front militar al nord del Japó. Stalin, reticent en principi, va intervenir en l'últim moment, quan Tòquio ja estava vençut després del bombardeig atòmic d'Hiroshima i Nagasaki els dies 6 i 9 d'agost. Aquest últim dia, l'URSS va declarar formalment la guerra al Japó i l'exèrcit soviètic va creuar la frontera coreana per avançar sense resistència cap al sud. Els EUA no van tenir temps ni mitjans per frenar el ràpid avenç soviètic i MacArthur va proposar, i els russos ho van acceptar, establir «provisionalment» dues zones d'ocupació al nord i al sud del paral·lel 38°. Cada potència aliada, una vegada feta efectiva la rendició de les tropes nipones, es

responsabilitzaria d'assegurar l'ordre públic per evitar un buit de poder a Corea. Va ser una decisió unilateral, presa sense consultar el govern provisional coreà.

El 8 de setembre els EUA van desembarcar a Corea per assumir el control de la zona sud. El govern provisional de Corea va tornar el 23 de novembre de 1945 amb la intenció de recuperar les regnes del poder. També va tornar, del seu exili nord-americà, el president coreà Syngman Rhee. Al país hi regnava una gran confusió política. Els grups polítics es van multiplicar, així com les divisions entre les fraccions comunistes i anticomunistes. En el nord els soviètics van donar suport a la creació d'un Comitè Popular de Corea del Nord, liderat per Kim Il-sung, que va iniciar una implacable purga contra els grups opositors, provocant que, entre el 1945 i el 1947, més de 800.000 coreans emigressin cap a la zona sud.

El gener del 1946 va començar a funcionar la comissió conjunta EUA-URSS en un ambient de gran desconfiança. El paral·lel 38º va deixar de ser una simple delimitació provisional per convertir-se, en plena Guerra Freda, en una frontera ideològica. Davant la manca d'avançaments concrets, els EUA van elevar la qüestió a les Nacions Unides. A l'Assemblea General disposava d'una còmoda majoria de vots aliats, però no en el Consell de Seguretat, on l'URSS gaudia del dret a vet. Washington va proposar la celebració d'unes eleccions generals a tota la península sota la supervisió de les Nacions Unides. La proposta va ser acceptada per l'Assemblea General però, per contra, va ser vetada per Moscou en el Consell de Seguretat.

El procés constituent va seguir al sud del paral·lel 38º. El 10 de maig de 1948 es van celebrar, només al sud, les primeres eleccions de la història de Corea. El 31 de maig es va constituir una Assemblea Nacional, que el 12 de juliol va aprovar una Constitució que fou promulgada cinc dies després. El 20 de juliol l'Assemblea Nacional va escollir com a president del país Syngman Rhee. Finalment, el 15 d'agost de 1948 es va proclamar la República de Corea. Ja havien transcorregut cinc anys des de la fi de l'ocupació japonesa. La reacció en el nord no es va fer esperar i, sota els auspicis de l'URSS, el 9 de setembre de 1948 es va constituir la República Democràtica Popular de Corea, presidida per Kim Il-sung.

El 1949 els EUA i l'URSS van retirar les seves tropes estacionades a la

península coreana. Va ser, però, per poc temps, ja que el 25 de juny de 1950 va començar una cruenta guerra civil que martiritzà el país durant tres llargs anys. L'exèrcit nord-americà desembarcaria de nou a Corea per encapçalar, sota la bandera de les Nacions Unides, la lluita contra els invasors nord-coreans. Però en aquesta ocasió hi participà una altra potència, la República Popular de la Xina. Chiang Kai-shek ja havia fugit a l'illa de Formosa (ara anomenada Taiwan). A Beijing va ocupar el seu lloc Mao Zedong.

**La Guerra de Corea
va facilitar la ràpida
recuperació econòmica
del Japó.**

L'any 1945 els EUA van cometre un greu error en permetre a Stalin entrar a la península coreana. *La divisió de Corea va ser injusta. No se la va tractar com una nació il·legalment ocupada, sinó com una província més de l'Imperi japonès.* Vist des d'una perspectiva històrica, la sort de Corea va ser pitjor que la del Japó, el país agressor que va provocar la guerra del Pacífic. Una altra paradoxa: la Guerra de Corea va facilitar la ràpida recuperació econòmica del Japó, ja que l'arxipèlag va ser la base que va cobrir les necessitats de subministraments que els EUA i els seus aliats necessitaven en el conflicte coreà.

Seixanta-cinc anys després, Corea és l'últim reducte de la Guerra Freda i segueix dividida. Al nord roman imperant un règim estalinista que, amb les seves amenaces i ambicions nuclears, està provocant una perillosa tensió militar a l'Àsia oriental.

4. El centenari de l'annexió de Corea per l'Imperi japonès

El 29 d'agost de 2010 es va complir el centenari de l'annexió de Corea per l'Imperi japonès. El 10 d'agost el primer ministre Naoto Kan va demanar perdó en nom del poble japonès per l'enorme dany i sofriment causat per l'annexió i la colonització de la península coreana. Kan fou explícit: «És fàcil oblidar per a qui causa el dolor, mentre que aquells que el sofriren no poden oblidar fàcilment». En el missatge fet públic mitjançant una declaració oficial del Govern japonès, Kan va reconèixer «el sentiment de profund remordiment» i feia constar «la sincera petició de perdó pel tremend dany i sofriment provocats pel domini colonial» durant el qual «el poble de Corea fou privat de la seva nació i de la seva cultura, i el seu orgull ètnic fou profundament ferit». Corea recorda el 29 d'agost com el dia

de la humiliació nacional, una humiliació que encara no s'ha esborrat de la seva memòria històrica.

Naoto Kan també es va comprometre a retornar molt aviat una part del patrimoni cultural coreà del qual s'apropriaren els japonesos durant l'ocupació. Es va retornar una extraordinària col·lecció de 167 llibres sobre protocol reial coneguts com *Uigwe* i pertanyents a la dinastia Joseon, que va governar Corea des del 1392 fins que va ser derrocada pels japonesos el 1910. La col·lecció pertanyia a un temple budista i va ser sostreta el 1922 per l'aleshores governador general japonès a Seül. Ara es guarda a Tòquio i el 2007 es va incloure a la llista del patrimoni cultural mundial de la UNESCO.

El president sud-coreà Lee Myung-bak va agrair la declaració japonesa però va recordar que les paraules, encara que sinceres, cal acompanyar-les amb fets concrets. No és la primera vegada que el Japó demana oficialment disculpes. Ja ho va fer el primer ministre Tomiichi Murayama el 15 d'agost de 1995 amb motiu del 50è aniversari del final de la Segona Guerra Mundial. Aquelles disculpes es van dirigir a les nacions asiàtiques en general, però no específicament a un país. També el primer ministre Junichiro Koizumi va demanar disculpes el 2005 en complir-se el 60è aniversari d'aquella gran contesa bèl·lica. Després, però, va visitar diverses vegades el santuari de Yasukuni.

El 1965 Corea del Sud i el Japó van restablir les seves relacions diplomàtiques; tanmateix no van fer les paus. Ambdós països són cada vegada més interdependents econòmicament, però les relacions «polítiques» segueixen enraredes per diversos contenciosos. Seül va valorar positivament les disculpes de Kan; malgrat tot, les considera insuficients. S'espera que Tòquio reconegui que l'ocupació colonial, a més d'injusta, va anar en contra del dret internacional i que, per tant, declari la nul·litat del Tractat d'Annexió del 1910. El Govern japonès ha admès que l'annexió va ser injusta, però manté que, en el seu dia, aquell tractat era jurídicament vàlid.

Seül també espera compensacions econòmiques per a les víctimes, com ara les dones coreanes obligades a servir com a esclaves sexuals a les tropes japoneses, que al Japó anomenen «dones de confort», o els obrers traslladats a l'arxipèlag per fer treballs forçats a les empreses japoneses durant la guerra. Tòquio defèn que la qüestió de les compensacions es va resoldre en signar el tractat bàsic del 1965, que va restablir les relacions

bilaterals. També hi ha una disputa territorial sobre les illes Dokdo (Takehima per als japonesos), actualment sota el control sud-coreà, però la sobirania de les quals és reclamada pel Japó.

El poble coreà ha estat, durant la seva llarga història i especialment en l'últim segle, una víctima dels avatars històrics i les apetències i conflictes d'interessos del Japó, Rússia, la Xina, els EUA i altres potències europees al nord-est d'Àsia.

Durant l'annexió, el Japó va intentar acabar amb la identitat nacional i cultural de Corea. El 1945 Corea va tornar a ser ocupada i dividida pels que l'havien anat a alliberar de l'ocupació japonesa. Cal posar-se en el lloc d'un coreà: mentre el seu país seguia ocupat pels aliats, els EUA exoneren de tota culpa l'emperador Hirohito, reconvertit aleshores en un monarca constitucional que va regnar fins al 1989, i a Tòquio accedien als càrrecs de primers ministres o ministres alguns polítics japonesos que havien tingut altes responsabilitats en l'etapa imperial. Tot plegat explica per què les relacions bilaterals no es van restablir fins al 1965.

Seixanta-cinc anys després, Corea segueix dividida. A Corea del Nord encara impera un règim estalinista que, amb les seves amenaces i ambicions nuclears, està provocant perilloses tensions militars a l'Àsia oriental. En canvi, Corea del Sud és avui la catorzena economia mundial i la vuitena potència exportadora, i té algunes de les empreses multinacionals més competitives en els mercats mundials (13).

Corea del Sud i el Japó han de «fer les paus». No és fàcil que Tòquio respongui a totes les peticions de Seül. Hi ha altres consideracions polítiques i jurídiques esgrimides pel Japó que compliquen la solució dels contenciosos pendents. Correspon als polítics el deure d'aconseguir la reconciliació entre ambdós pobles, però per superar els recels que encara els separen es requereix sinceritat, confiança i voluntat política. La declaració de Naoto Kan és un gran pas en la història. Tanmateix, els dos països han d'aprofundir la cooperació en tots els àmbits per afrontar grans reptes polítics i econòmics a l'Àsia oriental i al món.

5. L'art de la reconciliació

La història de la humanitat ha viscut, segle rere segle, una successió de guerres amb els horrors que comporten. Acaben les guerres però, salvant

poques excepcions, la pau no s'installa a les ments i les consciències dels pobles. La Segona Guerra Mundial no va començar el 1939, sinó amb la signatura del Tractat de Versalles el 1919. Els vencedors van imposar unes reparacions humiliants a Alemanya. Els anys d'entreguerres van ser un fràgil parèntesi. Hitler va aprofitar les frustracions dels alemanys i va alimentar unes ànsies de revenja que esclataren l'1 de setembre de 1939 amb la invasió nazi de Polònia, pocs dies després de pactar-ne amb Stalin el repartiment.

Setanta anys després es va celebrar, a Gdańsk, l'acte commemoratiu del 70è aniversari d'aquella invasió, amb la participació de dirigents de vint estats. Aquesta celebració, que es va concebre per ennoblir la reconciliació europea, va fer patent que les ferides d'aquella guerra de russos i polonesos no estan encara tancades. Rússia va condemnar el Pacte Molotov-Ribbentrop, signat el 26 d'agost de 1939, qualificant-lo d'immoral. Però a Gdańsk Vladimir Putin no es va excusar davant de Polònia, sinó que va repartir les culpes en altres països i no va reconèixer les atrocitats comeses per Stalin a Polònia i a altres països que van culminar amb el canvi de les fronteres en el cor d'Europa a favor de Rússia. Fins i tot Alemanya va quedar dividida fins la caiguda del mur de Berlín el 1989. Ara, però, només Corea segueix dividida.

El problema de fons és que els orgulls nacionals segueixen dominant per sobre de «la veritat». No és només Rússia: tampoc els EUA no han demanat perdó per la barbàrie comesa a Hiroshima i Nagasaki. Ni el Japó ha fet plenament les paus amb Corea i la Xina per les agressions comeses per l'exèrcit japonès en els països veïns. Ni la Xina està reconsiderant la seva política repressiva al Tibet i Xinjiang, i la foto de Mao segueix presidint la plaça Tian'anmen, a uns centenars de metres d'allà on el juny del 1989 es va disparar contra uns estudiants que tan sols reclamaven l'exercici de les llibertats bàsiques en el seu país. Ni els països europeus s'han excusat per les seves polítiques colonialistes a Àsia i Àfrica, on van dibuixar les fronteres segons el seu caprici. Turquia segueix negant el genocidi perpetrat a Armènia entre el 1915 i el 1918. I la llista seria molt llarga.

Però hi ha un país que sí que sap demanar perdó: Alemanya. En l'acte commemoratiu de Gdańsk, Angela

Turquia segueix negant el genocidi perpetrat a Armènia entre el 1915 i el 1918.

Merkel, a diferència de Vladimir Putin, va tornar a excusar-se davant de Polònia i va reconèixer, un cop més, les responsabilitats del seu país durant la guerra. Alemanya es va reunificar i fins i tot va obrir els arxius de l'Stasi, el Ministeri de Seguretat Estatal de la RDA (14). Qualsevol ciutadà alemany pot consultar-los, cosa que demostra una transparència màxima. I no s'han produït actes violents o revenges de les presumptes víctimes contra els seus acusadors. Finalment, Angela Merkel va aprofitar el 20è aniversari de la reunificació alemanya per complir, el 3 d'octubre de 2010, amb l'últim pagament de les indemnitzacions estipulades en el Tractat de Versalles del 1919. Per a Berlín, les dues guerres, també la iniciada el 1914, han acabat (15).

La responsabilitat dels poders públics de cada estat és cabdal. Alguns governs, parlaments i tribunals consideren que es pot canviar la realitat o silenciar la veritat. Gosen fins i tot intentar manipular els fets històrics i negar les identitats nacionals i lingüístiques promulgant una llei o dictant una sentència judicial. Això mateix va succeir a França, on l'Assemblea Nacional es va proposar, el febrer del 2005, aprovar una llei especial amb una disposició que establia que els programes escolars havien de reconèixer «el paper positiu de la presència francesa» en l'etapa colonial; disposició que estava pensada, principalment, per amagar alguna actuació colonial a Algèria (16).

El perdó no esborra el passat, però pot ajudar a evitar que es repeteixin noves barbàries en el futur. Malauradament les atrocitats han continuat en la segona meitat del segle xx, com ara a Biafra i Ruanda. S'han repetit a Europa en el conflicte de l'antiga Iugoslàvia. I seguiran en el segle xxi si els estats no es comprometen sense reserves a favor de la defensa i la protecció efectiva dels drets humans recollits en la Declaració Universal del 1948 i en els dos pactes internacionals aprovats per les Nacions Unides el 1996. No obstant això, els estats tanquen els ulls en funció dels seus interessos estratègics, polítics i econòmics. Els EUA i la UE critiquen, amb raó, la situació dels drets humans a la Xina o a l'Iran, però callen o miren cap a un altre costat quan es tracta de l'Aràbia Saudita.

Reconèixer la veritat ajuda a demanar perdó. El perdó porta a la reconciliació. I aquesta és la condició necessària per retornar la pau entre les nacions.

Referències bibliogràfiques

- (1) GALINDO, Cristina. «La matanza de Katyn. Los 22.000 tiros en la nuca de Stalin». A: *El País*, 18 d'abril de 2010
- (2) ARXIU ESTATAL DE RÚSSIA. A: www.archives.ru i www.rusarchives.ru.
- (3) ARACZEWSKA, Katarzyna. «Katyn, ¿una cuestión no resuelta?». A: «Presencia» (IGADI), 10 d'abril de 2010. <http://www.igadi.org/index.html>.
- (4) KAUFFMANN, Sylvie. «Katyn: une obsession polonaise». A: *Le Monde*, 13 d'abril de 2010.
- (5) POCH, Rafael. «Testigos del juicio final». A: *La Vanguardia* («Magazine»), 31 de juliol de 2005.
- (6) HACHIYA, Michihiko. *Diario de Hiroshima*. Madrid, 2005.
- (7) «La Nagasaki censurada». *El País*, 21 d'octubre de 2007.
- (8) GINÉ DAVÍ, Jaume. «Barack Obama, la Xina i l'Índia». A: VIA, núm. 12, abril del 2010, p. 30-54.
- (9) BOUISSOU, Jean-Marie. *Le Japon contemporaine*. Fallard, 2007, p. 30-43.
- (10) PELLETIER, Philippe. *Le Japon : Géographie, géopolitique et géohistoire*. Éditions Sedes, 2007, p. 46-64.
- (11) GAUCHON, Pascal. *Les grandes puissances du XXIe siècle*. PUF, 2007, p. 251-252.
- (12) FABRE, André. *Histoire de la Corée*. París: Langues&Mondes, 2000, p. 311-334.
- (13) GINÉ DAVÍ, Jaume. *Corea del Sur: retos políticos, económicos y sociales tras las elecciones presidenciales de 2007*. Barcelona: Documentos CIDOB, núm. 20, 2008.
- (14) CONSTENLA, Tereixa. «“La vida de los otros”, en versión real». A: *El País*, 28 d'abril de 2010, p. 44.
- (15) MARIRRODRIGA, Jorge. «La I Guerra Mundial acaba hoy». A: *El País*, 3 d'octubre de 2010.
- (16) URÍA, Lluís. «Madre Francia». A: *La Vanguardia*, 18 d'octubre de 2005, p. 38.

Professor d'història del dret (UAB) i membre del Consell de Garanties Estatutàries de Catalunya

Àlex Bas

La Sentència sobre l'Estatut: una resolució definitiva?

La Sentència sobre l'Estatut constitueix l'episodi més negatiu per a l'autogovern català des de la seva restitució democràtica. El Tribunal Constitucional, allà on hauria d'haver dictat una decisió que facilités un millor encaix de Catalunya en el model de l'Estat autonòmic, ha llegat un pronunciament carregat de presumpcions polítiques, interpretacions restrictives, nul·litats i dubtes irresolts. Tot i així, l'experiència de la dècada dels anys noranta exemplifica com hi ha mecanismes jurídics, altres que les reformes estatutària i constitucional, que poden contribuir a desbloquejar la situació. Per fer-ho possible, però, la justícia constitucional ha de recuperar la seva *auctoritas* i retornar el protagonisme a la política i a les institucions representatives.

1. Introducció

El títol que encapçala aquest text aspira a ser eloqüent per si mateix: la sentència del Tribunal Constitucional sobre el nou Estatut d'autonomia català incrementa més la conflictivitat política i territorial de l'Estat que no pas concilia posicions. Allà on la justícia constitucional hauria d'haver dictat una decisió que facilités un millor encaix de l'autogovern català en el model de l'Estat autonòmic, ha llegat una sentència carregada de presumpcions polítiques, interpretacions restrictives, nul·litats i dubtes irresolts.

Certament, es tracta d'una notícia negativa per a Catalunya, tant per la frustració dels objectius de la reforma estatutària que comporta, com

pel clima d'incertesa en el qual sumeix el panorama polític i institucional més immediat.

La Sentència ha expressat amb veu alta però estrident que la voluntat política acordada pels governs i parlaments català i estatal resta en darre-
ra instància sotmesa a la interpretació política i no estrictament jurídica del Tribunal Constitucional (TC), el qual ha vingut a modificar i suplir allò que no hauria d'haver abandonat mai l'espai democràtic de les institucions representatives i de la mateixa voluntat del poble, consultat per la via del referèndum. Tot i així, com veurem en el darrer epígraf d'aquest text, l'abast i la projecció de llurs conseqüències poden acabar sent menys irreversibles del que potser podria suggerir una primera aproximació. Començarem, però, donant una ullada als aspectes més emblemàtics de la Sentència, per cloure a continuació amb una mirada cap endavant.

La Sentència ha sotmès la voluntat dels governs i els parlaments a la interpretació no estrictament jurídica del TC.

2. La devaluació de la naturalesa i la funció constitucionals de l'Estatut

Una de les conseqüències més representativa i alhora potencialment més nociva de la STC 31/2010 és la doctrina que estableix sobre la posició de l'Estatut (EAC) en el si de l'ordenament jurídic constitucional. El pronunciament devalua la seva consideració com a paràmetre de constitucionalitat (en el *bloc de la constitucionalitat*), una concepció que venia essent defensada per bona part de la doctrina iuspublicista i que també trobava arrelament en l'esperit de la jurisprudència constitucional vigent fins a la data, fins i tot en la darrera i recent STC 247/2007 sobre l'Estatut de la Comunitat Valenciana.

El Tribunal, a banda d'expressar la ja coneguda i òbvia subordinació jeràrquica de l'Estatut a la Constitució (CE), explicita que la norma institucional bàsica de l'autogovern es caracteritza per ser una llei orgànica estatal que no es pot considerar que participi d'una naturalesa «materialment constitucional», amb independència de la funció que li correspon d'acord amb l'article 147 CE i connexos (contingut necessari, possible i addicional dels estatuts). Segons la decisió, l'Estatut no formaria part del més alt nivell constitucional sinó que se situaria en un graó sensiblement inferior: el de les lleis orgàniques, amb les quals es relacionaria segons el

principi de competència i des d'una posició d'equivalència jeràrquica: «*Su posición [la de l'Estatut] en el sistema de fuentes es, por tanto, la característica de las leyes orgánicas [...]. En tanto que normas legales, el de jerarquía es el principio que ordena su relación con la Constitución en términos de subordinación absoluta*» (FJ 3).

**El pronunciament
devalua la posició de
l'Estatut en el bloc de la
constitucionalitat.**

D'aquesta manera, es nega qualsevol característica implícita a l'Estatut de norma *pseudo* o *quasiconstituent*, *paccionada* o, en altres paraules, portadora d'un presump-te acord polític entre poders o territoris, que vindria a tancar el model que la Constitució deixava obert i que, presumiblement, havia de ser completat mitjançant les posteriors normes estatutàries (condició o valor que tampoc es pot inferir, també diu el TC, del seu procedi-ment rígid de reforma ni del referèndum al qual se sotmet). Segons el Tribunal, l'Estatut no pot incidir en la configuració de les competències estatals recollides a la Constitució, ni tampoc no té la capacitat de mode-lar el marc de relacions entre l'Estat i la Generalitat, com a extensió addi-cional i diferida del pacte constituent originari.

Per al Tribunal Constitucional existeix una única norma de rang i con-tingut constitucional (la Constitució) i un únic intèrpret (el mateix TC), a qui correspon el monopoli de la interpretació dels conceptes i categories jurídiques constitucionals. Capacitat, aquesta darrera, que resta vedada a la intervenció del legislador estatutari, en la mesura que pugui afectar les competències estatals.

D'acord amb això, les conseqüències no són nímies: el nou Estatut no pot modificar –ni tan sols recollir, perquè ho considera una *petrificació*– la jurisprudència del TC, pel que fa al model de distribució de competències entre l'Estat i la Generalitat; i, per tant, l'EAC tampoc no pot avançar en la definició d'un model asimètric de l'Estat autonòmic ni de bilateralitat en les seves relacions, en la mesura que això comporta la definició o la interpretació de les categories o conceptes constitucionals que, segons el TC, resten reservades a la seva jurisdicció.

D'aquesta manera, la vocació i l'aptitud de la reforma estatutària d'es-devenir el vehicle d'actualització i renovació del pacte polític entre l'Estat i Catalunya, en relació amb l'aprofundiment de l'autogovern català, ha resultat greument afectada o, fins i tot, desactivada. Si bé és cert que l'evo-

lució de la conflictivitat competencial i la jurisprudència disponible del TC –tot i que no sempre inequívocament– ja semblava que apuntaven en aquesta línia restrictiva, tampoc no podem ignorar que durant els darrers anys es va creure que una reforma estatutària, impulsada per l'acord polític, podia resultar un instrument idoni per fer evolucionar el model constitucional. Ara ja sabem, i en tenim coneixement per la Sentència, que aquesta resolució no únicament ha confirmat els precedents anteriors sinó que ha deixat constància fefaent de l'enorme dificultat d'avançar en aquesta direcció: ja sigui per la via de la *relectura* constitucional, ja sigui per la de la *reforma* estatutària.

3. La frustració de l'objectiu principal de l'Estatut: el blindatge de les competències de la Generalitat

Com és ben sabut, el nou Estatut tenia com a prioritat l'aprofundiment de l'autogovern català mitjançant el blindatge competencial. Aquesta terminologia, tan plàstica com poc ortodoxa jurídicament, donava nom a l'intent de garantir les competències de la Generalitat enfront de les interferències per part de l'Estat. L'ús freqüent de la normativa bàsica estatal –sovint en normes de rang inferior a la llei o fins i tot en actes executius– i de determinats principis constitucionals, com a instrument de cobertura competencial, venien dificultant la capacitat dels poders públics catalans per adoptar polítiques pròpies i diferenciades en l'exercici de la seva potestat legislativa i les seves funcions executives.

L'objectiu principal del blindatge de competències de la Generalitat s'ha vist frustrat.

Amb la finalitat de superar aquesta problemàtica, el nou Estatut va adoptar les conegudes tècniques de la *definició tipològica* i de la *precisió enunciativa*.¹ La segona consistia a detallar, en el text normatiu, el llistat precís de les competències sobre les corresponents matèries que eren titularitat de la Generalitat, emprant determinades clàusules formals de garantia, i s'estenia al llarg de tot l'articulat del Títol IV de les competències de la Generalitat. Aquesta metodologia és la que comportà, en bona mesura, que l'Estatut finalment esdevingués una extensa norma, amb més de dos-cents vint articles. D'altra banda, la definició de les competències, és a dir, la tipificació funcional, es concentrava en els articles 110-115

EAC, tot i que els seus efectes, òbviament, es projectaven sobre el conjunt dels preceptes que regulaven les matèries competencials.

Doncs bé, és precisament en aquest àmbit on la Sentència ha incidit de manera més punyent i en relació amb el qual les conseqüències són més severes i restrictives pel que fa als objectius del nou Estatut. Fins al punt que algun dels juristes que han comentat la STC 31/2010² sosté que el pronunciament sobre aquests articles ha *desactivat*³ el mateix sentit i objectiu de la reforma estatutària. Abans d'entrar en el contingut, cal deixar constància que les dues tècniques adoptades no estaven exemptes de riscos, en la mesura que completaven a nivell estatutari l'abast de determinats conceptes que en la Constitució restaven oberts, intentant avançar, mitjançant aquesta metodologia, cap a un model asimètric i bilateral poc o gens reconegut en la jurisprudència del TC. Tot i així, la convicció que la norma fonamental encabia i feia possible més d'una construcció d'Estatut autònom, a partir d'un ampli pacte polític que seria respectat, també pel màxim intèrpret constitucional, varen acabar impulsant el model proposat per l'Institut d'Estudis Autònom en el procés de reforma.

Anem per parts. En primer lloc, tot i que la STC formalment no declara inconstitucional l'article 110 EAC sobre les competències exclusives, la seva interpretació no és de conseqüències innòcues: la configuració del contingut de l'exclusivitat, és a dir el seu significat i llur abast, resta exclòs de la capacitat de l'Estatut, esdevenint «*un límite cualitativo de primer orden [...]*. *En realidad, esta limitación es la que hace justicia a la naturaleza del Estatuto de Autonomía, norma subordinada a la Constitución, y la que define en último término la posición institucional del Tribunal Constitucional como intérprete supremo de aquella. Entre dichas categorías figuran el concepto, contenido y alcance de las funciones normativas de cuya ordenación, atribución y disciplina se trata en la Constitución [...]*». (FJ 56)

D'aquesta manera, el TC s'atribueix en règim de monopoli la funció de la interpretació constitucional com «*el único competente para la definición auténtica –e indiscutible– de las categorías i principios constitucionales*» (FJ 57), i relega la capacitat qualitativa del nou Estatut, a l'hora de garantir i reforçar les competències de la Generalitat, a la posició que ja tenia el de 1979.

D'aquesta premissa, se'n deriva a continuació el pronunciament sobre l'article 111 EAC, que és declarat inconstitucional en el seu incís: «com a

principis o mínim comú normatiu en normes amb rang de llei, excepte en els supòsits que es determinin d'acord amb la Constitució i amb aquest Estatut». Així, el TC es referma en la seva doctrina d'exclusivitat plena i absoluta en la interpretació de la Constitució i la subordinació de l'Estatut. El resultat és també clar: en les competències compartides, l'Estat pot seguir exercint la seva intervenció en les matèries que consideri que són de la seva competència, mitjançant la font normativa que estimi més adient en cada cas. La garantia del requeriment de norma amb rang de la llei (aconsellada, per exemple, a la STC 69/1988) cau del text del article 111 EAC, i únicament a l'alt tribunal, segons ell mateix, li pertoca el control a posteriori de la seva constitucionalitat en el procediment jurisdiccional corresponent.

El nou Estatut, amb la declaració d'inconstitucionalitat d'aquest precepte veu frustrada una de les seves principals ambicions: la protecció de l'espai competencial de la Generalitat en aquelles matèries sobre les quals l'Estat té la possibilitat d'exercir la seva potestat normativa bàsica.

Finalment, la clàusula «en tot cas», que caracteritzava el llistat de les matèries sobre les quals la Generalitat projecta la seva titularitat, també és relativitzada pel Tribunal. Se li atorga un valor «*meramente descriptivo e indicativo*» (FJ 64), i res no impedeix la intervenció de l'Estat a l'empara de l'art. 149 de la Constitució, fins i tot en les matèries o submatèries que es tipifiquen com a exclusives de la Generalitat a l'Estatut mateix.

Tot això reconduïx el nou escenari que pretenia encetar l'Estatut a la vella situació prèvia a la reforma: l'Estat manté les mans lliures per exercir les seves competències, sense massa límits més que la seva pròpia autocontenció i l'eventual control a posteriori del Tribunal Constitucional, que és precisament el mateix òrgan que, en aquesta sentència, el referma en la seva posició de preeminència sobre la Generalitat.

Unes circumstàncies, tot s'ha de dir, que tampoc no havien canviat, ni de bon tros, durant els quatre anys en què el nou Estatut va estar en vigor de manera completa.

Un exemple clar de la continuïtat ininterrompuda d'aquesta manera de fer, el va constituir l'aprovació de la Llei de la dependència. Una norma amb rang de llei, en un àmbit d'aplicació sobre una matèria tipificada

El nou Estatut, durant els quatre anys de la seva plena vigència, tampoc no ha estat respectat.

com a exclusiva de la Generalitat (serveis socials), amb l'article 110 EAC en plena vigència, i respecte de la qual el Consell Consultiu va detectar més d'una vuitantena de motius de vulneració de l'Estatut.⁴ Un altre exemple paradigmàtic seria el decret de l'anomenada tercera hora que va ser aprovat pel Govern de l'Estat, amb l'article 111 EAC de l'Estatut també plenament vàlid.⁵

En conseqüència, podríem cloure aquest apartat amb la reflexió que el nou Estatut ha estat invalidat en el mecanisme de garantia de les competències que aspirava a blindar per a l'autogovern català i que, paradoxalment, són les mateixes potestats de la Generalitat que tampoc no han estat respectades durant els pocs anys de la seva vigència plena (2006-2010).

4. La interpretació més política que jurídica dels elements emblemàtics: nació, llengua i drets històrics

La Sentència, on es mostra menys conciliadora, sobretot en el to i en la prevenció que emana de la doctrina, és precisament en els aspectes de contingut polític més obvi. L'opinió pública se n'ha fet un ampli ressò, en especial respecte del qüestionament del terme nació del preàmbul. No és funció d'aquest article reproduir la seqüència dels fets esdevinguts al llarg del procés, sobradament difosos en els mitjans de comunicació. Ara bé, a l'efecte d'aquesta anàlisi, sí que cal recordar que l'evidència de la magnitud de la politització del debat en el si del Tribunal Constitucional es feu palesa, amb tota cruesa i nitidesa, en el moment en què es tingué coneixement, per les filtracions de l'òrgan constitucional mateix, que el bloqueig en l'emissió de la sentència, després de quatre anys de retard, era degut a la discussió sobre el valor jurídic del terme nació i la seva inclusió en la part resolutòria (*el Fallo*).

Sí que cal, però, remarcar en aquest espai de reflexió, el caràcter inèdit d'aquesta circumstància: mai abans, en més de tres dècades de jurisprudència constitucional, no s'havia incorporat en el *fallo* d'una sentència constitucional la interpretació del preàmbul d'una llei: «*Carecen de eficacia jurídica interpretativa las referencias del preámbulo del Estatuto de Cataluña a "Cataluña como nación" y a la "realidad nacional de Cataluña"*» (Apartat primer del *Fallo*).

Aquest fet és prou indicatiu del to i del contingut polític que impregna bona part de la Sentència i que actua com a fil conductor del conjunt del text. Mentre que l'èmfasi se situa en la negació a Catalunya i al seu poble de la condició de subjecte polític titular del Dret, un cop resolta aquesta qüestió, la resta d'aspectes pendents, relatiu a més d'un centenar d'articles de l'Estatut, acaben sent despatxats sense massa densitat argumental. De fet, sembla que el Tribunal, un cop decidida i explicitada la subordinació de l'autogovern català a la Constitució i, sobretot, a la interpretació que d'aquesta en faci ell mateix, els fonaments jurídics que vénen a continuació o bé consisteixen en la concreció reiterada d'aquests principis, en la reproducció de doctrina ja disponible, o bé són evacuats mitjançant interpretacions sovint poc concretes, ambigües o, de vegades, fins i tot contradictòries, diferides la majoria a posteriors sentències que pugui emetre el TC en el futur. Un exemple il·lustratiu d'aquesta afirmació el constitueixen els supòsits dels drets històrics, del règim jurídic lingüístic o de la regulació dels drets estatutaris.

L'èmfasi se situa en la negació a Catalunya de la condició de subjecte polític titular del Dret.

Sobre els drets històrics –un dels aspectes que va generar un major debat en el darrer tram dels debats estatutaris a Catalunya (juliol 2005)–,⁶ el Tribunal interpreta l'article 5 EAC únicament des de la perspectiva que acabem d'assenyalar, insistint en tot cas que no són equiparables als dels territoris forals de la disposició addicional primera de la Constitució: «*Sólo de manera impropia podría entenderse que tales derechos históricos son también, jurídicamente, fundamento del autogobierno de Cataluña, pues en su expresado alcance constitucional únicamente pueden explicar la asunción estatutaria de determinadas competencias en el marco de la Constitución, pero nunca el fundamento de la existencia en Derecho de la Comunidad Autónoma de Cataluña y de su derecho constitucional al autogobierno*». (FJ 10).

Curiosament, però, en coherència amb la motivació que sembla guiar l'evolució del seu raonament, no exclou expressament, perquè no se n'ocupa, que el desplegament dels drets històrics en les matèries previstes a l'Estatut –la posició singular de la Generalitat en el dret civil, la llengua i la cultura, projectades sobre el sistema institucional i l'àmbit educatiu– puguin actuar de garantia d'una posició asimètrica de la Generalitat en el sistema constitucional estatal. Aquesta, com més endavant

apuntarem en el darrer epígraf d'aquest article, pot esdevenir una via a explorar en l'evolució de l'autogovern català.

En relació amb el règim jurídic de la llengua catalana, podríem sostenir que la doctrina de la sentència enfosqueix més que no pas esclareix el règim de cooficialitat del català, la seva aplicació i la novetat del seu deure de coneixement ciutadà. De fet, malgrat declarar la inconstitucionalitat del seu caràcter «preferent», en l'àmbit dels poders i dels mitjans de comunicació públics, no resta gens clar, ans al contrari, quines són les

El TC ha enfosquit i conflictivitzat una doctrina lingüística que venia sent pacífica.

conseqüències d'aquesta apreciació. Per una banda, el Tribunal no qüestiona el seu ús «normal», però al mateix temps sosté *«sin perjuicio de poder utilizar también con normalidad el castellano»*, per tant, sense que la primera opció pugui comportar als ciutadans que desitgin emprar el castellà *«formalidades ni condiciones que redunden para ellos en una carga u obligación»* (FJ 23). Per contra, amb relació al castellà, recorda que únicament a l'Estat i a la seva legislació els corresponen les mesures per fer efectiu el dret dels ciutadans a ser atesos en català en les administracions i institucions de titularitat estatal.

Malgrat pugui semblar que la voluntat del TC és la igualació del règim jurídic d'ambdues llengües, en realitat l'equiparació es realitza a l'alça per al castellà i a la baixa per al català. Així, mentre es referma el caràcter preceptiu del coneixement del castellà per part dels ciutadans, en relació amb el català no únicament decau la mateixa obligació sinó que també es devalua el valor que la legislació venia atorgant al concepte de «llengua pròpia», que reforçava el seu ús ordinari i principal en el sistema institucional i educatiu. Això sí, sense descartar, en el mateix text, la possibilitat d'una política lingüística que la fomenti mitjançant les corresponents mesures correctores d'un desequilibri tan obvi com històric.

D'aquesta manera, seguint aquest fil discursiu contradictori, el mateix fonament dóna suport al règim de l'anomenada immersió lingüística (llengua vehicular) en el sistema educatiu obligatori (avalada en el seu moment per la STC 337/1994) com a opció legítima de la Generalitat, però alhora sosté la validesa d'altres models que s'articulin sobre l'altra llengua cooficial. Aquesta darrera consideració, estranya a l'actual política d'ensenyament, probablement respon al raonament de fons predominant

en matèria lingüística de la sentència; mentre que el salvament del model educatiu vigent seria la concessió de darrera hora –un cop incorporat al *fallo* la ineficàcia jurídica del terme nació– de la majoria del Tribunal, amb la finalitat d'evitar contradir la seva pròpia doctrina dels anys noranta i afegir més conflictivitat al conjunt de la, ja per si mateixa, severa decisió.

Sense ignorar el risc innecessari que va assumir el legislador d'eleva a rang estatutari conceptes i principis que tenien ja una acomodació pacífica en el nivell legislatiu ordinari, el cert és que en l'àmbit lingüístic el Tribunal ha contribuït a enfosquir i a conflictivitzar políticament, i esperem que no socialment, una doctrina que fins i tot en la seva jurisprudència s'havia situat en un espai de consens. Ara més que mai, els dubtes s'incrementen i la incertesa es projecta sobre la futura normativa, sobre el possible qüestionament jurisdiccional de l'ordenament vigent i sobre l'aplicació executiva i governamental del model actual.⁷ En definitiva, un munt de potencials conflictes assentats sobre una doctrina que no és resolutive, per manca de claredat i per l'absència d'una argumentació coherent de cap a peus.

5. El sistema de finançament: la dilució de l'Estatut en el règim comú

L'altre gran objectiu del nou Estatut residia en l'establiment d'un nou sistema de finançament per a la hisenda pública de la Generalitat. La reforma aspirava a fixar en la norma institucional bàsica el model que havia de substituir els anteriors, assolits de manera progressiva en les dècades anteriors, i que es basaven més en les xifres econòmiques resultants que no en el sistema de principis i regles jurídiques a partir del qual es derivava el càlcul. En l'horitzó de la comparativa, tot i que llunyà i sensiblement diferent, se situava el model singular basc i navarrès, coneguts com a *concert* i *conveni* respectivament. El legislador estatuent català va creure possible regular –d'acord amb l'espai obert que oferien els articles 149.1.14, 156 i 157 CE (hisenda general, coordinació i recursos de les CA) i la funció constitucional mateixa de l'Estatut– un nou marc bilateral de relacions financeres amb l'Estat fonamentat en l'acord bilateral. Tot i que la darrera jurisprudència del TC s'havia mostrat més aviat restrictiva

El sistema de finançament de la Generalitat es dilueix en el règim comú.

sobre aquest extrem (STC 13/2007),⁸ el frontispici flexible del bloc de la constitucionalitat avalaven la potencial viabilitat d'aquesta opció.

Després del procés de reforma i aprovació del text definitiu a les Corts, l'Estatut que entrà en vigor se sustentava en els següents pilars: una cistella de tributs estatals cedits a la Generalitat; la creació a mig termini d'una agència tributària única; un marc bilateral de relacions entre la Generalitat i l'Estat (*Comissió Mixta d'Afers econòmics i Fiscals*); l'establiment de determinades garanties (*l'esforç fiscal similar* i la *no alteració de l'ordenació de rendes per càpita*) que havien d'assegurar que l'aplicació dels mecanismes d'anivellament i solidaritat no perjudiquessin la posició econòmica de Catalunya; i, finalment, la coordinació per part de la Generalitat de les hisendes locals. En definitiva, un model que aspirava a concretar un sistema que, alhora que ampliava la capacitat de recaptació i de gestió dels recursos, pretenia avançar de manera progressiva cap a la reducció de la deficitària balança fiscal entre Catalunya i la resta de l'Estat.

El resultat, però, amb la decisió del TC per entremig, ha estat de signe ben divers. La Sentència respecte del Títol VI del finançament, més enllà de les dues declaracions formals d'inconstitucionalitat (incisos dels art. 206.3 i 218.2.e EAC), reproduïx la doctrina de fons subjacent al conjunt de la STC 31/2010: la devaluació de la funció constitucional de l'Estatut i la seva caracterització com a una font del dret de posició eminentment autonòmica, en lloc d'estatal. En altres paraules, el Tribunal desactiva qualsevol vocació o, fins i tot, aparença de *pacte bilateral i paccionat*. Una preocupació, aquesta, per cert, reproduïda en el seu text com un dels principals arguments de preocupació i rebuig de la part demandant (el *Grup parlamentari popular en el Congrés*) i que el Tribunal, tot donant-los la raó, desmenteix rotundament en la seva fonamentació, tant en la forma com en el fons (FJ 136).

D'aquesta manera, la interpretació del conjunt del Títol es reconduïx cap a un marc de relacions multilaterals, en el si del *Consejo de Política Fiscal y Financiera*, d'acord amb la potestat exclusiva de coordinació de l'Estat de les hisendes autonòmiques i de subordinació, en conseqüència, a la llei orgànica prevista a l'art. 157.3 CE. Així, allò que en el text de la Constitució adopta un caràcter potestatiu («podran ser regulades per una llei orgànica»), en la jurisprudència del Constitucional esdevé preceptiu,

subordinant l'Estatut a la LOFCA i, per tant, desactivant-lo, considerablement, en la seva capacitat per fixar un model propi de finançament per a Catalunya. Com a mostra exemplificant i sintètica d'aquesta doctrina, podem citar el mateix Tribunal: *«De este modo, el enunciado responde a la naturaleza propia del Estatuto como norma de cabecera del ordenamiento autonómico, que puede incluir en su seno las prescripciones generales de su autonomía financiera siempre que no menoscabe el ámbito del legislador orgánico y el marco general de coordinación y cooperación que es característico de esta materia»* (FJ 132).

Un model singular per a Catalunya requerirà de la reforma de la LOFCA.

La Sentència insereix de ple el sistema català en el règim comú, anant més enllà del mateix text constitucional i ignorant la presumpta voluntat del nou Estatut, probablement condicionada, també, per l'acord que havia signat la Generalitat amb l'Estat, el juliol de 2009, i que no es caracteritzà, malgrat algunes declaracions,⁹ precisament per exhaurir la potencialitat dels trets més singulars que oferia el Títol VI EAC. Així, deixant de banda les dues declaracions d'inconstitucionalitat, el panorama resultant de la decisió del Tribunal situa les potestats de l'Estat en una contundent posició de preeminència: en el mecanisme legal de cessió de tributs; en l'establiment d'un acord per a la creació del consorci de l'Agència Tributària de Catalunya; en la determinació de les garanties d'anivellaments dels serveis públics fonamentals i del principi de solidaritat; en el compliment dels nivells d'inversió a Catalunya, previstos en la disposició addicional tercera EAC, mitjançant els pressupostos estatals anuals; en les capacitats de revisió economicoadministrativa; en l'establiment del marc de relacions de cooperació mitjançant el *Consejo de Política fiscal y Financiera*; i en la potestat legislativa per establir i regular els tributs dels governs locals, per citar-ne els més destacats.

En altres paraules, un catàleg extens de fonaments interpretatius que dilueix l'Estatut en el sistema de règim comú de les hisendes autonòmiques i que condiona la modificació del de la Generalitat a la reforma de la LOFCA a les Corts. Única via possible, d'acord amb la doctrina recollida a la Sentència, per poder avançar cap a un model singular que l'exclouï de l'actual legislació orgànica i l'aproximi a un de naturalesa pròxima al pacte bilateral del País Basc o Navarra.

6. El valor relatiu de la Sentència: una esclatxa oberta al futur

De les consideracions que s'acaben d'exposar, se'n desprèn de manera evident, segons el meu parer, un balanç considerablement negatiu per a l'autogovern català. Una valoració, però, que cal situar en el seu context i a la llum del procés de recuperació i consolidació de les institucions de govern de Catalunya.

Es tracta d'una fita que no contribueix a consolidar els objectius que perseguia la reforma estatutària. Ara bé, no podem oblidar que la darrera interpretació del Tribunal Constitucional, malgrat el seu innegable valor jurídic, és precisament això: una sentència. Emblemàtica, però, en definitiva, una més de la doctrina que ha vingut elaborant durant les tres darreres dècades. No hi ha dubte que, i deixant de banda la seva inqüestionable competència jurisdiccional per pronunciar-se sobre l'assumpte, *aquest* Tribunal, amb la seva actual composició i com a cloenda d'un procés convuls de més de quatre anys, ha acabat actuant sense l'*auctoritas* imprescindible per a la resolució d'un cas tan transcendent com el de l'Estatut.

Aquest darrer extrem no compareix aquí per encetar el debat de les legitimitats, que sens dubte dóna per molt, sinó amb la finalitat de remarcar

La Sentència, tot i que decisiva, no és definitiva en la doctrina.

el caràcter relatiu de la Sentència. Qui sap si potser acabaria tenint un protagonisme provisional o transitori, especialment si considerem que s'insereix en el marc molt més ampli d'una doctrina constitucional que té fites i etapes, però que en el seu conjunt evoluciona i arrela al

llarg del temps, també dependent de l'autoritat amb la qual és dictada.

La imminent renovació del Tribunal Constitucional pot influir en el futur d'un pronunciament que, com s'acaba de veure, es troba truffat d'interpretacions i arguments sovint incomplets i poc fonamentats. La mateixa naturalesa de la decisió, sobre una norma bàsicament atributiva de competències a la Generalitat, ha estat més abstracta i especulativa que no pas concreta i específica, tal com acostuma a ser habitual en la funció interpretativa del Tribunal quan examina lleis ordinàries que es projecten sobre una matèria o competència determinades. L'Estatut és *lleï de lleis* i això comporta que la seva aplicació i desplegament es concreti en una extensa i posterior legislació, que en el cas del nou text parteix de més d'una vuitantena d'articles (Títol IV) estructurats, en el seu cas, per diver-

sos centenars de submatèries, ordenades segons la tipologia de competències de la Generalitat. Així mateix, i partint de la Llei orgànica del TC (art. 39), les conseqüències de la STC 31/2010 no es projecten automàticament més enllà de la llei qüestionada, és a dir, de l'Estatut.

Això configura la perspectiva possible, a mig termini, d'un ampli cos legislatiu català que no necessàriament ha de ser objecte de nous recursos d'inconstitucionalitat, si l'acord i el consens tècnic i polític l'acompanyen i, per tant, fan possible la seva vigència i validesa jurídica inqüestionada.

A més a més, el llarg catàleg de consideracions interpretatives de la STC 31/2010, que no són equiparables a les declaracions de nul·litat de les inconstitucionalitats, també redunda en la consideració que les conseqüències de la Sentència, a hores d'ara, no resulten ben definides en el seu abast i possible afectació sobre el futur de l'autogovern català.

D'aquesta manera, les principals qüestions abordades en la Sentència poden ser restituïdes, en alguns casos, mitjançant determinats mecanismes que preveu la mateixa Constitució: la majoria de les remissions a lleis orgàniques poden ser reformades per iniciativa estatal (la Llei orgànica del Poder Judicial, per exemple); la Llei orgànica de Finançament de les Comunitats Autònomes (LOFCA) pot excloure del règim comú Catalunya; i l'article 150.2 CE facilita la delegació o transferència de competències de l'Estat a la Generalitat, per esmentar-ne els que poden arribar a ser més operatius.

Encara resten mecanismes jurídics que poden contribuir a desbloquejar la situació actual.

D'altra banda, les lleis que aprovi el legislador català poden explorar el ple exercici de les competències exclusives i compartides, d'acord amb l'articulat àmpliament vigent del Títol IV de l'Estatut. L'article 5 (drets històrics) –que reconeix la posició singular de la Generalitat en l'àmbit institucional, de l'educació i del dret civil– té un potencial desenvolupament encara pendent d'esbrinar (el TC no els equipara amb els drets forals però els reconeix una entitat pròpia singular). Així mateix, tampoc no hi ha cap impediment jurídic perquè la política legislativa de l'Estat, en el futur, es caracteritzi per la contenció, especialment en les bases, i sigui exercida mitjançant la garantia de les normes amb rang de llei.

Certament, si es té present com s'han succeït els fets en aquests darrers anys, els mecanismes d'esmena que acabem d'apuntar es manifesten,

com a poc, improbables a curt termini. Alhora, però, tampoc a ningú no li resulta estranya l'afirmació que els efectes materials del desplegament de l'Estatut, durant aquests quatre anys de vigència plena, han estat escassament rellevants. Sobre aquesta última afirmació en donen bona i suficient prova els següents exemples: el model de finançament acordat amb l'Estat l'any 2009 i que no compleix diversos principis de l'Estatut (la garantia en l'aplicació dels mecanismes d'anivellament i de la solidaritat, o l'acord de creació del consorci únic de l'Agència Tributària de Catalunya, entre d'altres); o l'incompliment de la disposició addicional tercera d'inversions de l'Estat a Catalunya amb relació al PIB; o les normes aprovades per l'Estat en matèria d'educació (el Reial decret de la tercera hora en castellà) i serveis socials (Llei de la dependència) que no han respectat les competències compartides ni les exclusives de la Generalitat; o, en un altre ordre de coses, la nul·la incidència de la Generalitat en les designacions per a les principals institucions estatals. En aquest darrer punt, n'hi ha prou de recordar que, recentment, han decaïgut els candidats proposats pel Parlament de Catalunya, per renovar el Tribunal Constitucional en la terna de designació del Senat.

En sentit contrari, amb l'Estatut de 1979 encara en vigor, en la segona meitat de la dècada dels noranta, malgrat existir també una jurisprudèn-

Els acords dels anys noranta van permetre aprofundir en l'Estatut de 1979.

cia restrictiva del TC en determinades matèries, es produïren avenços considerables. Un àmbit prou emblemàtic és el de la seguretat pública, on en poc més de tres anys s'utilitzaren els quatre mecanismes de desbloqueig (enumerat en aquest epígraf) per fer efectiu l'aprofundiment de l'autogovern català: la Llei 10/1994, d'11 de juliol, de la Policia de la Generalitat-Mossos d'Esquadra (aprovada pel Parlament de Catalunya desenvolupant l'art. 13 EAC 1979); l'acord polític entre els governs de la Generalitat i l'Estat (Acords de la Junta de Seguretat de Catalunya de 17 d'octubre de 1994, mitjançant els quals s'acorda l'inici del desplegament territorial del Cos de Mossos d'Esquadra); la Llei orgànica 6/1997, de 15 de desembre, de transferència de competències executives en matèria de trànsit i circulació de vehicles a motor a la Comunitat Autònoma de Catalunya (mecanisme de transferència de competències previst a l'art. 150.2 CE); i la Llei 6/1997, de 14 d'abril, d'organització i

funcionament de l'Administració General de l'Estat (reforma legislativa de les Corts que suprimia la figura dels Governadors Civils).

Paradoxalment, la reforma estatutària de 2006 es dugué a terme per consolidar i garantir l'autogovern enfront de la problemàtica derivada del desenvolupament del text de 1979 i, per contra, el resultat sembla haver comportat un retrocés.

Més enllà de les probables mancances del nou Estatut –la complexitat i el nivell de concreció de les tècniques funcionals i materials, així com l'elevació a rang estatutari de determinats aspectes–, difícilment es pot defensar que el nou marc sigui pitjor o més restringit que l'anterior. Això, en conseqüència, ens duu a preguntar-nos el perquè de la disparitat de resultats d'una etapa en relació amb l'altra, malgrat l'evolució a millor dels instruments jurídics disponibles i l'existència d'una doctrina del Tribunal Constitucional que al llarg del temps no ha interferit de manera definitiva ni irreversible en la configuració del model d'Estat. Aquesta hipòtesi, segons el meu parer, no és una altra que la que connecta el Dret constitucional i estatutari amb l'espai de les relacions i els acords polítics i institucionals.

En altres paraules, la posició negativa en la qual se situa, en l'actualitat, la doctrina interpretativa de l'Estatut és en bona part conseqüència del desplaçament, de manera soterrada però finalment ben visible, del debat de la tribuna política a la justícia constitucional. I en el recurs inadequat a l'alt tribunal és on trobem l'origen i el desenllaç d'una sentència ben poc resolutiva, en termes de solució raonablement acceptable per les parts i, per tant, difícilment definitiva. Estem davant d'una decisió d'una important força vinculant però alhora feble pel seu caràcter excepcionalment conflictiu: pel procediment, la forma i el fons. La seva superació, però, únicament serà possible mitjançant un nou marc de relacions entre poders que faciliti la reconducció de la doctrina cap al seu espai jurídic natural. L'evolució requereix de noves condicions, entre les quals, sens dubte, s'inclou la renovació o, fins i tot, la refundació del Tribunal, però sobretot ens remet a l'àmbit dels acords polítics. Precisament, són aquests els únics que poden fer possible l'exercici dels mecanismes i tècniques jurídiques que en la dècada dels anys noranta varen permetre la reforma d'aspectes nuclears de l'estructura territorial de l'Estat, algun

tan emblemàtic i simbòlic de l'Espanya contemporània, com la indicada supressió dels governadors civils.

Aquesta línia, paradoxalment, ens retorna a la ja coneguda via de la *re-lectura constitucional*, que va ser relegada, l'any 2004, en favor de la reforma

**La justícia constitucional
ha de recuperar
l'*auctoritas* i retornar
el protagonisme a la
política.**

estatutària, que, a hores d'ara, ja s'ha demostrat com una operació fallida pel que fa a l'objectiu de modificar el bloc de la constitucionalitat vers un model asimètric d'Estat.

Un cop esgotada aquesta darrera opció, l'única alternativa de canvi estructural passaria, si ens atenim al raonament de la Sentència mateixa de l'Estatut, per la reforma constitucional. Una via, aquesta, que esdevé tan incerta

com poc recomanable per a l'autogovern català, especialment si es valora el balanç més immediat de la reforma estatutària, però també a la llum de la més àmplia tendència d'afebliment de les posicions autonomistes que ve caracteritzant la política legislativa estatal de l'última dècada.¹⁰

En tot cas, la prospecció d'aquests escenaris no és l'objecte d'aquest text. Sí ho és, però, cloure'l tot constatant que amb la STC 31/2010 sobre la taula, la doctrina del Tribunal Constitucional pot i ha de ser redreçada cap a la posició pròpia i més genuïna de la justícia constitucional. És a dir, aquella que es mostra continguda i curosa a l'hora de no substituir la voluntat de les institucions més directament representatives de la ciutadania. D'aquesta manera, aconseguirà recuperar l'*auctoritas* i retornar el lideratge i el protagonisme del debat sobre el model constitucional d'Estat a l'espai de les negociacions i els acords polítics, del qual, per raons òbvies d'oportunitat política i legitimitat democràtica, no hauria d'haver sortit mai.

Referències bibliogràfiques sobre la STC 31/2010

DDAA. (Mercè Barceló, Joan Vintó i Xavier Bernadí, coord). «Especial STC sobre l'Estatut». Dins: *Revista catalana de dret públic*. Escola d'Administració Pública de Catalunya, agost, 2010, edició on-line.

DDAA. «Especial sentència del Tribunal Constitucional sobre l'Estatut d'autonomia de Catalunya». Dins: *Activitat parlamentària*, setembre, 2010.

DDAA. «El Tribunal Constitucional y el Estatut», núm. monogràfic. Dins: *El Cronista del Estado social y democrático de derecho*, 15, setembre 2010.

- CARRILLO, M. «Después de la sentencia, un Estatuto desactivado». Dins: *El Cronista del Estado social y democrático de derecho*, 15, setembre 2010.
- HOMS, F. *Dret a decidir. Estació concert*. Barcelona: Editorial base, 2010.
- BLANCO VALDÉS, R. «La sentencia del tribunal Constitucional sobre el Estatuto de Cataluña». Dins: *Claves de razón práctica*, 205, setembre, 2010.
- DE CARRERAS, F. «¿Es constitucional el Estatuto de Cataluña?». Dins: *Claves de razón práctica*, 206, octubre 2010.
- QUADRA SALCEDO, T. «La sentencia sobre el Estatuto de Cataluña». Dins: *Claves de razón práctica*, 206, octubre 2010.
- PULIDO, M. *El Estatuto de Autonomía de Cataluña. Anotado con la jurisprudencia sistematizada de la STC 31/2010*. Pamplona: Aranzadi-Thomson Reuters, 2010.
- FOSSAS, E. «Doctrina del Tribunal Constitucional del segundo cuatrimestre 2010». Dins: *Revista Española de Derecho Constitucional*, 90, 2010.

NOTES

1 Terminologia que adopto a *L'avantsala de l'Estatut*, Institut d'Estudis Autònoms, Barcelona, 2009.

2 La bibliografia disponible sobre la Sentència ja comença a ser extensa i majoritàriament crítica per part, principalment, dels juristes catalans. En sentit contrari s'expressen, per exemple, F. de Carreras i Blanco Valdés, els quals en el seu dia ja es varen manifestar activament contraris al projecte de reforma (vegeu la relació de publicacions que tanca aquest text).

3 CARRILLO, Marc. «Después de la sentencia, un Estatuto desactivado». Dins: *El Cronista del Estado social y democrático de derecho*, 15, setembre 2010.

4 Dictamen del Consell Consultiu de la Generalitat de Catalunya núm. 279, de 29 de gener de 2007, sobre la Llei 39/2006, de 14 de desembre, de promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència (BOE núm. 299, de 15 de desembre de 2006).

5 Reial Decret 1513/2006, de 7 de desembre, pel qual s'estableixen els ensenyaments mínims de l'educació primària (BOE núm. 293, de 8 de desembre de 2006).

6 Una crònica dels termes del debat, les diferents posicions i la seva projecció en l'opinió pública es pot consultar a Francesc Homs i Mollist. *Catalunya a Judici*. Barcelona: Ara Llibres, 2008; i a Àlex Bas i Vilafranca. «La denegació dels drets històrics». Dins: *L'avantsala de l'Estatut*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms, 2009, p. 330 i ss.

7 Aquestes temences han començat a esdevenir realitat: en data de 27 d'octubre de 2010, les notícies informen que el Tribunal Superior de Justícia de Catalunya ha suspès cautelàrment l'aplicació dels reglaments d'usos lingüístics de l'Ajuntament de Barcelona i de la Diputació de Lleida, per ser presumptament contraris a la declaració de nul·litat de l'ús preferent del català per part de les administracions públiques, d'acord amb la STC 31/2010. En aquestes mateixes dates també es recull que el Partit Popular i el Defensor del Pueblo recorreran davant el TC la

darrera legislació catalana amb contingut lingüístic: el Codi de consum de Catalunya, la Llei d'acollida de les persones immigrades i les retornades a Catalunya i la Llei del cinema (vegeu *La Vanguardia* del 27-10-2010 i l'*Avui* del 28-10-2010).

8 La citada decisió, que resolva el recurs d'inconstitucionalitat del Parlament d'Andalusia contra determinats articles de la Llei General de Presupostos de l'Estat de 1998, ja situava en l'epicentre del règim comú la LOFCA i les amplíssimes capacitats de les Corts en la matèria: «*Debe recordarse, sin embargo, a renglón seguido, que el ejercicio de la autonomía financiera de las Comunidades Autónomas tiene como límites materiales los principios de solidaridad entre todos los españoles y de coordinación con la hacienda estatal* (arts. 138.1 y 156.1 CE)» (FJ 7). En aquest sentit, M. Medina Guerrero, catedràtic de dret constitucional de la Universitat de Sevilla, afirmava sobre la jurisprudència del TC: «*El TC suele resolver atendiendo a lo dispuesto por el legislador orgánico*». *La nivelación de las peculiaridades estatutarias: La LOFCA como referente superador del principio dispositivo en materia financiera*. «Financiación autonómica y control de constitucionalidad». Dins: *Revista d'Estudis Autònoms i Federals*, 6, abril 2008, p. 92-124.

9 Una mera aproximació a l'hemeroteca ens aporta una visió panoràmica del prolífic debat públic que generà l'acord entre l'Estat i la Generalitat, de data 12 de juliol de 2009: probablement l'esdeveniment, juntament amb la STC 31/2010, que més ha condicionat l'agenda política de la VIII legislatura.

10 Al llarg d'aquest article s'han esmentat alguns exemples, però se'n podrien enumerar d'altres significativament invasius de les competències de la Generalitat: Llei orgànica 10/2002, de 23 de desembre, de qualitat de l'educació; Llei 39/2003, de 17 de novembre, del sector ferroviari; Llei orgànica 19/2003, de 23 de desembre, de modificació de la Llei orgànica 6/1985, d'1 de juliol, del Poder Judicial; Llei 1/2004, de 21 de desembre, d'horaris comercials; Llei 45/2007, de 13 de desembre, per al desenvolupament sostenible del medi rural.

Marc Bou, politòleg, i Íñigo Macías-Aymar, economista
Consultors de la Universitat Oberta de Catalunya

Marc Bou i Íñigo Macías-Aymar

Estats fràgils: causes i conseqüències d'una realitat emergent

Els atemptats de l'11-S van marcar un punt d'inflexió en la política exterior i de seguretat dels països desenvolupats i, en especial, dels Estats Units. A partir de llavors es comença a prendre consciència de l'amenaça que representaven els estats fràgils per a la pau i l'estabilitat globals. El cert és que les organitzacions terroristes i les xarxes de delinqüència internacionals han trobat en els estats fràgils el terreny fèrtil per establir les bases d'operacions i dirigir-hi les seves activitats il·lícites. L'Afganistan i Somàlia són, probablement, els casos més paradigmàtics. Però, en contra del que es podria pensar, la llista d'estats fràgils és molt més llarga a més d'heterogènia. Davant d'aquesta realitat, l'objectiu d'aquest article és doble. Per una banda, oferir una radiografia prou completa dels estats fràgils a partir del tractament i anàlisi de dades i de la revisió de la literatura especialitzada. I, per l'altra, identificar algunes de les causes, tant endògenes com exògenes, que explicarien la fragilitat d'una bona mostra d'estats i, en particular, dels de l'Àfrica Subsahariana.

Estats fallits, estats fràgils i estats resilents

Els terme «estat fallit» s'utilitza sovint per fer referència a aquells estats atrapats en un cercle viciós de pobresa, violència, exclusió, impunitat, desastres humanitaris, pandèmies, inseguretat alimentària i nutricional, crisis recurrents de governabilitat i amb població desplaçada o refugiada. Aproximadament mil milions de persones, sobretot a l'Àfrica subsahariana i a l'Àsia, malviuen en unes condicions pròpies del se-

gle ^{xiv} (Collier, 2008). Són els vagons de cua, els pobres dels pobres del segle ^{xxi}.

Les amenaces a la seguretat global no provenen de les ànsies expansionistes d'un tercer estat, sinó de la criminalitat que abunda i que se sent còmode en els estats fallits.

Els problemes endèmics dels estats fallits no només preocupen els seus ciutadans i els estats limítrofs. Des de la fi de la Guerra Freda i, sobretot, després dels atemptats de l'11-S de Nova York i Washington, els estats fallits han atret l'atenció de les cancelleries i els serveis d'intel·ligència dels països desenvolupats. Les amenaces a la seguretat global no provenen de les ànsies expansionistes d'un tercer estat, sinó de la criminalitat que abunda i que se sent còmode en els estats fallits. I és que els episodis de pirateria al Golf d'Edèn, que han ocupat durant mesos les portades dels diaris d'arreu del món, només són la punta de l'iceberg.

L'extremisme i les organitzacions terroristes com al-Qaida, la Yihad Islàmica o les xarxes de delinqüència internacional han trobat en els estats fallits el refugi ideal per establir-hi les bases d'operacions i dirigir-hi les seves activitats il·lícites. A més, aquests estats són incapaços de concloure tractats internacionals o de fer complir obligacions internacionals en matèries clau com són els drets humans, la sostenibilitat ambiental o els drets de propietat. Hi ha, per tant, un clar i evident gap entre la sobirania de *iure*, que el sistema internacional reconeix als estats, i la sobirania de *facto*, en la mesura que aquests estats no exerceixen les funcions que tenen encomanades ni actuen com a membres responsables davant la comunitat internacional (Ghani i Lockhart, 2008).

Mentre països com la Xina, l'Índia o els tigres del sud-est asiàtic han experimentat en les últimes dècades uns creixements econòmics sense precedents que han contribuït a una dràstica reducció de les taxes de pobresa, estats com Somàlia, Zimbabue, la República Democràtica del Congo, el Txad, el Iemen, l'Afganistan o l'Haití continuen ancorats en el subdesenvolupament i, gairebé segur, no podran complir amb els Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (ODM) que l'Organització de les Nacions Unides (ONU) i la comunitat internacional han fixat per al 2015. I pocs dubten que l'actual crisi econòmica i financera, la més greu des de la Gran Depressió, exacerbarà aquesta situació en un moment en què l'ajut al desenvolupament i les inversions estrangeres són més neces-

sàries que mai. Els estats fallits es troben, doncs, al bell mig de les agendes de seguretat i cooperació al desenvolupament de la comunitat internacional, i això els converteix en un dels desafiaments, si no el més important, d'aquest nou mil·lenni.

Encara que l'etiqueta d'estat fallit ha fet fortuna, no hi ha una definició única o acceptada universalment. Quines característiques ha de reunir un estat per merèixer (o haver de suportar) el qualificatiu de «fallit»? La resposta a aquesta pregunta dependrà, com a mínim, del grau d'exigència a l'hora d'aproximar-nos al concepte d'«estat» i del que entenem per «fallit». El debat és viu i apassionat i les iniciatives per tal de mesurar aquest fenomen han proliferat (vegeu annex 1). La falta d'un consens absolut en aquest punt, sobretot pel que fa a les dimensions de l'estat utilitzades, ja demostra la complexitat del tema que ens ocupa. En qualsevol cas, creiem que l'etiqueta de «fallit» és inadequada per les raons següents:

- En primer lloc, perquè els estats no es poden catalogar dicotòmicament en «fallits» o en «no fallits». És poc rigorós separar els estats en funció de si tenen èxit o si han fracassat, ja que dependrà de la dimensió de l'estat que s'estigui avaluant. És una qüestió de matisos i tonalitats, no de blanc o negre.
- En segon lloc, perquè l'adjectiu «fallit» expressa tàcitament la impossibilitat que l'estat pugui trencar el cercle viciós en què es troba immers i pugui convertir-se en un estat modern d'acord amb uns estàndards mínims. Batejar els estats com a «fallits» suposa partir d'un enfocament estàtic que no s'adiu amb una realitat en constant evolució i en la qual els estats podrien ser considerats com a fallits en algun moment de la seva història però no necessàriament en un altre.
- En tercer lloc, perquè l'etiqueta «fallit» no fa justícia als esforços i als deures davant la comunitat que alguns estats estan realitzant per garantir la governabilitat i la rendició de comptes dels poders públics, per lluitar contra les violacions dels drets humans i la corrupció i, en definitiva, per millorar les condicions de vida de la població.
- Finalment, perquè no hi ha una metodologia consensuada que de-

termini a partir de quin punt la disfunció de l'estat l'aboca o el condemna a una situació de caiguda lliure.

Enlloc d'estats fallits preferim parlar d'«estats fràgils». Tot i que som conscients de la seva imprecisió, la fragilitat és un concepte més maleable, que fuig del determinisme i que engloba un *continuum* d'estats amb graus de funcionament diferents, que van des del col·lapse i l'anarquia fins a una situació d'estabilitat precària. L'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE) proposa, entre altres, una definició prou il·lustrativa de fragilitat:

Els estats són fràgils quan les estructures estatals manquen de la voluntat política i/o de la capacitat per proporcionar les funcions bàsiques necessàries per a la reducció de la pobresa, el desenvolupament i protegir la seguretat i els drets humans dels seus habitants (2007: 2).

En altres paraules, per ineptitud, desídia o mala fe, els estats fràgils no es fan càrrec, o ho fan de manera deficient, d'obligacions indispensables

Per ineptitud, desídia o mala fe, els estats fràgils no es fan càrrec, o ho fan de manera deficient, d'obligacions indispensables vers el conjunt o part de la ciutadania.

vers el conjunt o part de la ciutadania com són: a/ vetllar per la correcta prestació de béns i serveis públics que persegueixin l'ampliació de les capacitats dels individus, com l'educació o la salut; b/ contribuir a la generació d'un entorn favorable per a les activitats econòmiques, com la construcció d'infraestructures; i c/ garantir mínimament la llei i l'ordre en tot el territori a través del monopoli de la coacció, respectant els drets polítics i les llibertats fonamentals (Mair, 2008). No obstant això, seria injust carregar les tintes només contra els mateixos

estats fràgils o atribuir-los tota la culpa. Els pecats d'omissió o comissió del primer món en la forma de comerç d'armament o la tolerància a les corrupteles per part de les empreses multinacionals també ajuden a explicar la situació de fragilitat que viuen aquests països (Patrick, 2007).

Possiblement, la millor manera per comprendre la fragilitat de l'estat sigui contrastant-la amb la resiliència (OCDE, 2008; Gionavetti *et al.*, 2009). La «resiliència» és un concepte que prové originàriament de les ciències

naturals i que, en poques paraules, fa referència a la capacitat d'un ecosistema per adaptar-se a les circumstàncies canviants o pertorbacions, sense que això afecti a les seves funcions essencials. De manera semblant, un estat serà resilient si compta amb unes institucions i uns actors públics i privats suficientment hàbils per afrontar els *shocks*, tant interns com externs, promoure l'acció col·lectiva i les relacions de cooperació i, alhora, continuar generant progrés i benestar.

L'eficàcia és una condició necessària però alhora insuficient per garantir la resiliència de l'estat. Un segon atribut indispensable és la legitimitat. L'estat serà legítim als ulls i als cors de la població si actua d'acord amb les expectatives, els valors i les normes socials vigents. Només d'aquesta manera les decisions o les mesures aprovades pels òrgans de l'estat seran vistes com a justes o mereixedores d'acceptació voluntària, sense que hi hagi necessitat de recórrer a la coerció (Goldstone, 2008).

Si la població percep, per exemple, que l'elit dirigent només està preocupada per enriquir-se, que respon als dictats d'una potència estrangera, que practica la corrupció de manera generalitzada, que s'oposa a retre comptes de les seves actuacions, que ha accedit al poder per mitjà d'unes eleccions fraudulentament o que utilitza l'aparell de l'estat per reprimir l'oposició o discriminar una col·lectivitat per motius ètics o religiosos, entre d'altres, l'estat entra en una fase d'instabilitat que en qualsevol moment pot desencadenar en una crisi oberta.

El còctel entre expectatives i demandes socials no satisfetes i pèrdua de confiança amb els poders públics comporta el trencament del contracte social, del pacte polític entre la societat i l'estat. Davant d'aquesta situació, la legitimitat de l'estat entra en competència amb altres fonts de legitimitat informals que propugnen sistemes de govern alternatius (OCDE, 2010a). Els ciutadans i les ciutadanes ofereixen, de vegades sense cap altra opció, la seva lleialtat a la comunitat d'origen o a les autoritats tradicionals, és a dir, a la tribu, al clan, a un líder religiós o espiritual o a un senyor de la guerra, que esdevenen els únics capaços de proveir seguretat, subsistència i oportunitats econòmiques (Rotberg, 2003; Kaplan, 2008).

El còctel entre expectatives i demandes socials no satisfetes i pèrdua de confiança amb els poders públics comporta el trencament del contracte social, del pacte polític entre la societat i l'estat.

Ara bé, la fragilitat dels estats no segueix un patró comú per a tots els casos. Si el lector repassa el llistat d'estats fràgils de l'OCDE (vegeu annex 2), que n'identifica fins a 49, s'adonarà ràpidament de l'enorme heterogeneïtat interna, com si es tractés d'un calaix de sastre. Encara que més de la meitat de la mostra es troba a l'Àfrica subsahariana (28), la diversitat d'estats fràgils pel que fa a tipus de règim, estructura econòmica, pes poblacional, dimensions geogràfiques, situacions de conflicte o postconflicte, trajectòries històriques o llegats polítics i culturals és notable.¹

Il·lustrant els estats fràgils

Encara que l'heterogeneïtat és un atribut inherent al grup d'estats fràgils, es poden identificar alguns trets característics que compartirien amb intensitats variables. Entre les singularitats dels estats fràgils es poden destacar: a/ la presència d'actors no estatals que competeixen pel monopoli de la violència i l'existència d'activitats il·lícites; b/ la violació dels drets humans i les recurrents crisis humanitàries; c/ la gran població desplaçada, refugiada i la fuga de cervells; d/ la tutela internacional i l'ajut oficial al desenvolupament (AOD) que reben; e/ la incapacitat per generar recursos i la corrupció generalitzada; f/ els mals resultats socioeconòmics.

Competència en el monopoli de la violència i activitats il·lícites

Probablement, el tret més característic dels estats fràgils sigui que els seus governs no controlen parts importants del territori. Algunes de les zones on la presència de l'estat és inexistent s'acaben convertint en refugis segurs per a grups armats, insurgents o organitzacions terroristes a l'hora de dirigir les seves operacions i, fins i tot, en camps de reclutament, entrenament i adoctrinament.

D'exemples no en falten. A Somàlia, les milícies islamistes Al Shabab han posat contra les cordes el Govern de transició i les tropes de la Unió Africana, que amb prou feines controlen la capital, Mogadiscio. Per la seva part, el president afganès, Hamid Karzai, i les forces de l'OTAN han de contenir els atacs i la guerra de guerrilles dels talibans que, a més, controlen vastes regions del nord-oest del Pakistan. Així mateix, el govern del Iemen es troba desbordat entre la presència de cèl·lules d'al-Qaida, el moviment separatista del sud i la rebel·lió xiïta Houthi del nord. I, des de

finals dels vuitanta, Uganda ha de fer front a la violència i al fanatisme de l'Exèrcit de Resistència del Senyor, que també ha estès els seus tentacles per altres països de l'Àfrica central. Fins i tot, dictadures brutals i hermètiques com la de Myanmar han de fer front a moviments ètnics insurgents com l'Exèrcit d'Alliberament Nacional Karen.

L'enfonsament de l'estat també és aprofitat per les xarxes de criminalitat que extorsionen o trafiquen amb drogues o persones (Patrick, 2007). Així, per exemple, els actes de pirateria a petrolers, pesquers, bucs de càrrega i creuers ja s'han convertit en la principal font d'ingressos de Somàlia (ONUDD, 2010a). El fet que l'Afganistan concentri actualment el 90% de la producció mundial d'opiàcies il·legal ha generat un negoci molt lucratiu en mans de grups criminals transnacionals i, alhora, greus problemes de seguretat i desenvolupament a d'altres estats fràgils, com Tadjikistan o Uzbekistan, en ser claus per al tràfic de drogues amb destí a Europa i la Federació Russa (ONUDD, 2010b). Així mateix, la incidència del tràfic de persones per a l'explotació sexual, el treball forçat o infantil és molt més acusat en els estats fràgils que en qualsevol altre lloc (ONUDD, 2010a; US Department of State, 2010).

L'enfonsament de l'estat és aprofitat per les xarxes de criminalitat que extorsionen o trafiquen amb drogues o persones.

La manca de control del territori està molt relacionada tant amb la falta d'infraestructures com amb la mala qualitat d'aquestes. Per al període 2004-2008, els estats fràgils presentaven poc més de 17 quilòmetres de carreteres per quilòmetre quadrat de territori, un registre molt inferior al dels països de renda alta de l'OCDE (68 quilòmetres de carretera per quilòmetre quadrat). Pitjor encara, d'aquests quilòmetres de carretera tan sols un 22% estaven asfaltats (en els països més rics el percentatge és del 83%).

Violació dels drets humans i crisis humanitàries

És obvi que la principal conseqüència dels recurrents conflictes interns i regionals sigui la vulneració dels drets i les llibertats fonamentals. Aquestes violacions s'han donat a gran escala, com el genocidi ruandès comès per l'extremisme hutu contra la minoria ètnica tutsi o les ofensives recurrents del govern sudanès a la regió del Darfur²; o a petita escala,

com la repressió violenta per part de les forces de seguretat guineanes el 2009 a milers d'opositors congregats en un estadi de la capital, Conakri; o els abusos i assassinats perpetrats per l'exèrcit zimbabuès el mateix any als camps de diamants de Marange (vegeu-ne més exemples a Human Rights Watch, 2010).

Molt sovint són els mateixos cossos i forces de seguretat de l'estat els qui cometen aquests atropellaments no només contra civils, sinó també contra periodistes, opositors o membres d'organitzacions no governamentals (ONG). I, en la immensa majoria dels casos, ho han fet amb total impunitat. La situació de conflicte que viuen els estats fràgils comporta, a més, costos indirectes, com la interrupció de l'activitat econòmica o el desplaçament de la despesa pública dedicada a salut i educació cap a la partida militar.

El conflictes armats del Darfur o de la regió del Sahel han desembocat en crisis humanitàries encara per resoldre. Unes crisis causades per la situació de desplaçament de centenars de milers de persones i acompanyades de fam i malalties infeccioses com la malària, la disenteria o la còlera. En ocasions, les emergències humanitàries dels estats fràgils també es deuen a fenòmens naturals, com les sequeres, que des de 2005 afecten la producció agrícola i la seguretat alimentària del Nepal, el cicló Nargis de maig de 2008 a Myanmar o el terratrèmol que va sacsejar Haití el gener de 2010. A pesar de la força destructiva d'aquests fenòmens, l'impacte hauria estat molt menor si aquests països haguessin disposat d'infraestructures, tecnologia i sistemes de gestió de riscos adequats.

Desplaçats, refugiats i fuga de cervells

En un context de conflicte armat, de violació dels drets humans i de desastres humanitaris, tampoc no és estrany que més de la meitat dels estats fràgils tinguin un gruix de població interna desplaçada remarcable. La taula 1 mostra els estats fràgils amb més població desplaçada. Convé tenir present que hi ha països (o territoris) amb un nombre de població desplaçada sensiblement inferior, però que representa un percentatge de la població més alt que els de Pakistan o la República Democràtica del Congo. Aquests són els casos, per exemple, de la República Centreafricana (3,7%), Zimbabue (entre el 4,6 i el 8%) o els Territoris ocupats palestins

(com a mínim el 3,7%). En qualsevol cas, les situacions de desplaçament sovint vénen acompanyades d'epidèmies, episodis de desnutrició infantil i violència sexual contra les dones.

Taula 1. Estats fràgils amb població desplaçada més nombrosa a finals de 2009.

País	Nombre desplaçats (en milions)	Percentatge població
Sudan	4,9	11,6%
Iraq	2,76	9%
Rep. Dem. Congo	1,9	2,9%
Somàlia	1,5	16,5%
Pakistan	1,2	0,7%

Font: Internal Displacement Monitoring Centre (2010).

Els estats fràgils també es caracteritzen per ser emissors, i en ocasions també receptors, de refugiats. Per exemple, refugiats de la República Democràtica del Congo s'han instal·lat en països veïns com la República Centreafricana, Ruanda, Zàmbia o la República del Congo. Però, alhora, la República Democràtica del Congo en rep d'Angola, Ruanda i Burundi, entre altres nacionalitats. El mateix es podria dir del Sudan, que és emissor de més de dos-cents mil refugiats que s'han dirigit al Txad i, al mateix temps, receptor de refugiats d'Eritrea, de la República Democràtica del Congo, d'Etiòpia i també del Txad (ACNUR, 2010).

Els estats fràgils també es caracteritzen per ser emissors, i en ocasions també receptors, de refugiats.

Una darrera conseqüència de la inestabilitat dels estats fràgils és la fugida de cervells (*brain drain*), és a dir, l'emigració de persones amb estudis terciaris, o amb una alta expertesa, a la recerca de millors condicions de vida. Encara que la diàspora d'enginyers, científics o metges és endèmic als països de renda baixa (amb algunes excepcions notables com la d'Irlanda) és especialment preocupant a l'Àfrica subsahariana. Per exemple, estats fràgils com Angola, Sierra Leone, Libèria, Guinea-Bissau, el Congo o Togo tenen una diàspora de metges del 40% o més (OCDE, 2008).

Tutela internacional i ajut oficial al desenvolupament (AOD)

La sobirania dels estats fràgils sovint es veu limitada, o s'ha vist limitada recentment, per la presència de forces armades estrangeres i/o multinacionals, així com d'ambiciosos programes d'assistència amb l'objectiu de garantir la seguretat, la reconstrucció i el desenvolupament. La gran majoria de les operacions de manteniment de la pau de les Nacions Unides tenen lloc en estats fràgils com, per exemple, la Missió de les Nacions Unides per a l'Estabilització d'Haití (MINUSTAH) o la Missió de les Nacions Unides a la República Centreafricana i al Txad (MINURCAT).³ Però també hi ha iniciatives al marge de les Nacions Unides, com la Missió Regional d'Assistència a les Illes Salomó (RAMSI), liderada per Austràlia,⁴ la Força Internacional d'Assistència per a la Seguretat (ISAF) desplegada per l'OTAN a l'Afganistan o la controvertida invasió d'Iraq per part dels EUA i dels seus aliats.

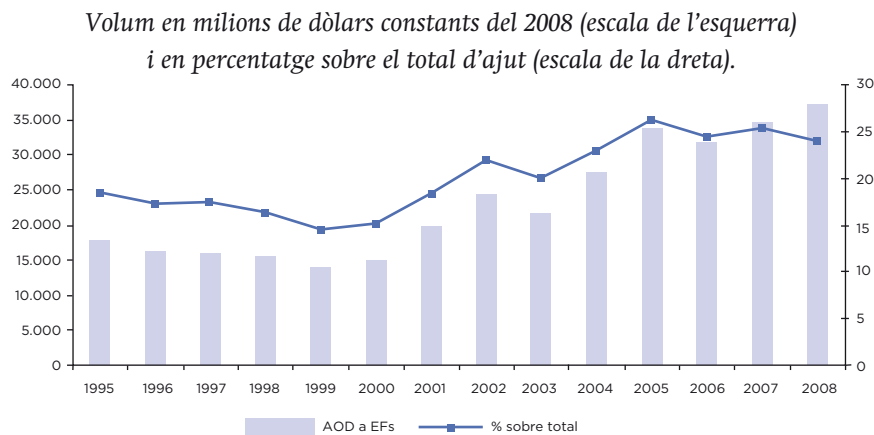
Així mateix, els estats fràgils són molt dependents de l'ajut extern. El 2008, el conjunt d'aquests estats van rebre 49.500 milions d'US dòlars o, el que és el mateix, prop del 27% del total de l'AOD distribuïda pels principals donants del CAD.⁵

Els estats fràgils són molt dependents de l'ajut extern.

D'aquests diners, una quarta part (12.345 milions d'US dòlars) es va destinar a eixugar el deute acumulat durant anys, per la qual cosa aquests països van rebre, en termes efectius, poc més de 37.000 milions d'US dòlars per lluitar contra els diferents rostres de la pobresa i el subdesenvolupament. Si en aquest grup de països hi viuen prop de 935,5 milions de persones (gairebé el 15% de la població mundial) l'AOD per càpita se situa en els 101 US dòlars, una xifra gens menyspreable si considerem, per exemple, que els països en desenvolupament van rebre, de mitjana, 24 dòlars i que a tot l'Àfrica Subsahariana aquest registre es va situar al voltant dels 45 US dòlars (OCDE, 2010b).

D'altra banda, el total d'AOD destinat als estats fràgils el 2008 suposava un creixement del 7,6% respecte de l'any anterior. Aquest increment no és conjuntural sinó que és fruit d'una tendència global iniciada l'any 2000, en què els països avui considerats fràgils van veure augmentar considerablement el volum de recursos que rebien. Si l'any 2000 l'AOD (excloent-hi les cancel·lacions del deute) per als estats fràgils suposava el 15% del total, el 2008 el percentatge pujava fins al 24% (vegeu gràfic 1).

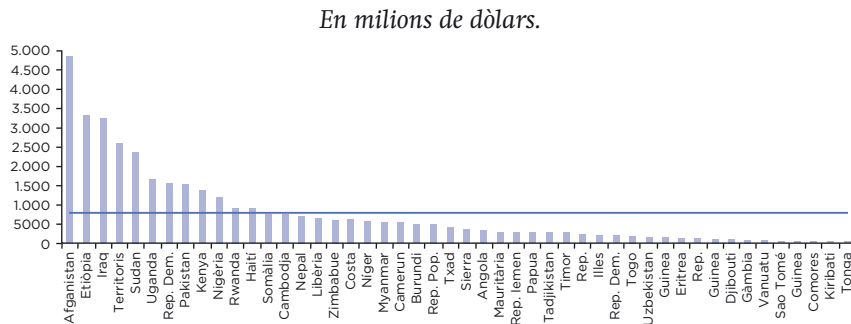
Gràfic 1. Evolució de l'ajuda destinada als estats fràgils. 1995-2008.

Font: elaboració pròpia a partir de la base de dades sobre ajut de l'OCDE.

Ara bé, seria prematur concloure que tots els estats fràgils reben la mateixa atenció. El 2008, l'Afganistan, Etiòpia, l'Iraq, els Territoris Palestins i el Sudan van rebre, excloent-hi els recursos destinats a la cancel·lació del deute, 16.400 milions d'US dòlars o, el que és el mateix, el 44% de l'AOD. Per tant, només 5 dels 49 estats fràgils absorbeixen gairebé la meitat de tota l'AOD (vegeu gràfic 2).

Gràfic 2. Distribució de l'AOD en els estats fràgils. 2008.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'OCDE.

La concentració d'AOD per càpita també resulta sorprenent. Els deu països amb l'AOD per càpita més alt superaven sensiblement la mitjana dels 101 US dòlars. En aquest sentit, convé destacar els 672 US dòlars per càpita que van rebre els palestins o els més de 400 US dòlars per a cadascun dels habitants de les Illes Salomó i de Vanuatu (països insulars amb una població de poc més de mig milió d'habitants). Pel contrari, països com el Pakistan, Corea del Nord, Nigèria o Uzbekistan van rebre menys de 10 US dòlars per càpita.

La necessitat de refermar i mantenir la seguretat, més que no pas l'altruisme internacional, explica bona part dels criteris d'assignació de l'ajut oficial al desenvolupament.

En qualsevol cas, en les primeres posicions d'aquests dos rànquings (en termes absoluts i relatius) només coincideixen l'Afganistan, l'Iraq i els Territoris Palestins. Curiosament, aquests són tres països centrals en l'agenda de seguretat internacional, sobretot després dels atacs de les torres bessones de Nova York i del Pentàgon a Washington. Queda palès, doncs, que la lluita contra la pobresa i el subdesenvolupament no és, ni de bon tros, l'únic motiu que explica els fluxos d'AOD. En altres paraules, la necessitat de refermar i mantenir la seguretat, més que no pas l'altruisme internacional, explica bona part dels criteris d'assignació de l'AOD.⁶

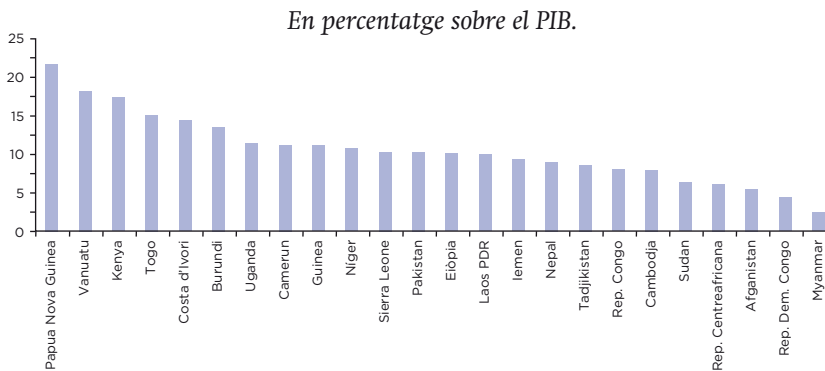
Incapacitat per generar recursos i corrupció generalitzada

Un altre tret característic present a una gran majoria d'aquests estats fràgils és la seva incapacitat (o manca de voluntat) a l'hora d'obtenir ingressos fiscals, especialment via impostos. Per aquest concepte, els ingressos dels governs dels 24 estats fràgils dels quals es tenen dades representen, de mitjana, només el 10% del PIB. No obstant això, hi ha disparitats dins la mostra. Mentre que els ingressos fiscals de Papua Nova Guínea suposen el 21,6% del PIB, a Myanmar i a la República Democràtica del Congo no arriben al 5% (vegeu gràfic 3). A pesar d'aquesta heterogeneïtat interna, el pes dels ingressos fiscals sobre el PIB dels estats fràgils és sensiblement inferior si es compara amb els països de l'OCDE (35,8%) o els països nòrdics (per sobre del 40%).⁷

La manca de pressió fiscal s'explicaria per l'accés d'alguns estats fràgils a fonts d'ingressos externs. L'AOD representa una de les principals

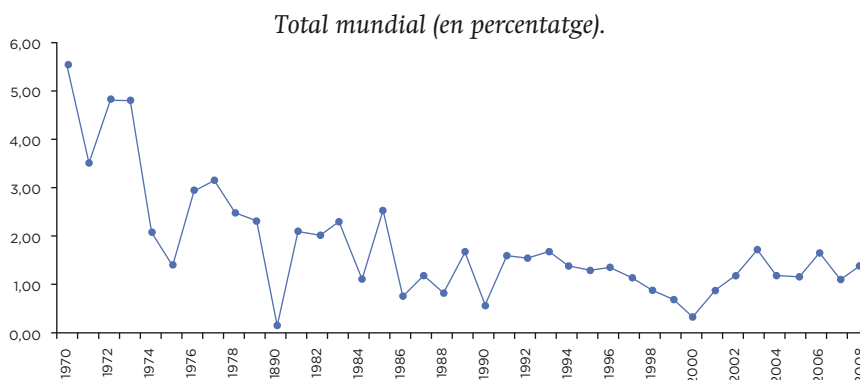
entrades de capital dels estats fràgils. En el període 2004-2008, més d'un de cada cinc US dòlars del PIB de dotze estats fràgils (sobre una mostra de 42) provenia de la cooperació internacional. Encapçalant aquest grup hi trobem països com Libèria, Timor Oriental, Burundi i les Illes Salomó amb percentatges d'AOD sobre el PIB del 75, 60, 47 i 41%, respectivament. Com s'observa, aquests percentatges no només igualarien els ingressos fiscals de l'estat sinó que els superarien amb escreix.

Gràfic 3. Ingressos fiscals dels estats fràgils. Mitjana de les dades disponibles entre 1999 i 2008.

Font: elaboració pròpia a partir dels World Development Indicators del Banc Mundial.

Les inversions directes estrangeres (IDE) també tenen un pes important sobre el PIB d'alguns estats fràgils. Per al mateix període 2004-2008, les IDE a Libèria, Mauritània, Sao Tomé i Príncipe, Djibouti o la República del Congo explicaven entre el 15 i el 18% del PIB. Ara bé, tot i l'espectacular augment de les IDE en termes absoluts en aquests cinc anys –que ha passat de 9 mil a 25 mil milions d'US dòlars–, els estats fràgils només van ser receptors de l'1,3% de les IDE de tot el món (vegeu gràfic 4), fet que demostra la manca d'inserció global dels estats fràgils. A més, s'ha de considerar que són els països amb recursos naturals o amb un interès estratègic els que concentren gran part d'aquests fluxos internacionals de diners. Tan sols quatre països (Nigèria, el Sudan, la República del Congo i el Pakistan) concentraven dues tercers parts de tota les IDE rebudes pel conjunt d'estats fràgils.

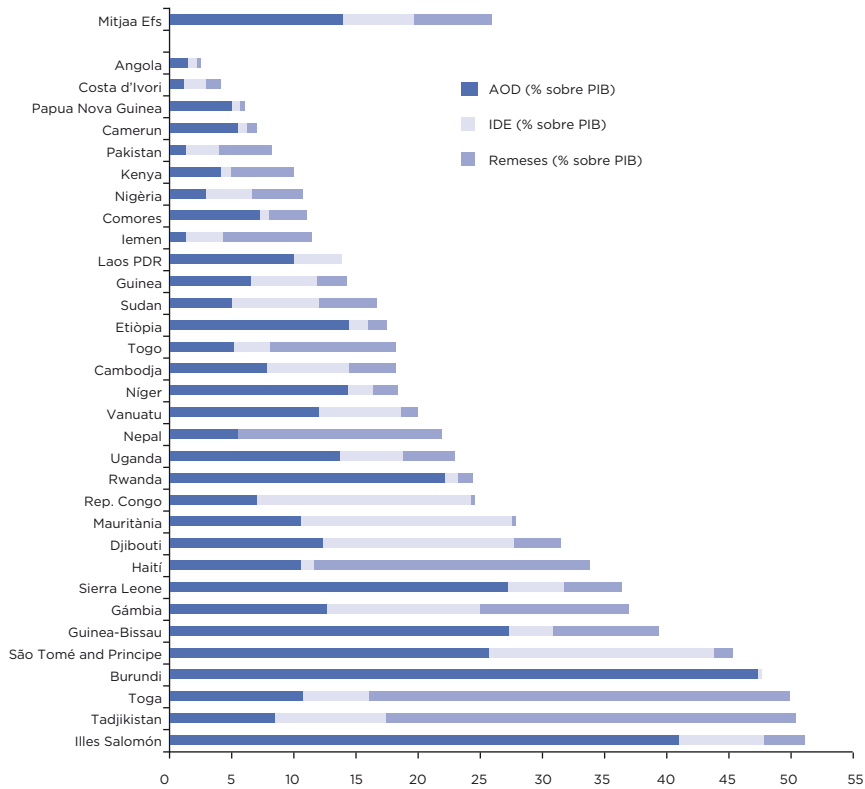
Gràfic 4. Inversions directes estrangeres als estats fràgils. 1970-2008.

Font: elaboració pròpia a partir dels World Development Indicators del Banc Mundial.

Aquesta injecció externa de recursos redueix els incentius dels governs per utilitzar-los d'una manera responsable o per retre comptes de la seva gestió davant la ciutadania. Com que la immensa majoria dels recursos de l'estat no provenen dels tributs pagats per ciutadans i empreses, els governs no se senten especialment responsables sobre la seva sort (per a una exhaustiva revisió d'aquests efectes, vegeu Moore, 2003). Si la dependència externa no es redueix i no es desenvolupa un sistema tributari eficaç, la possibilitat de proveir béns i serveis públics de qualitat serà més aviat una entelèquia.

Finalment, les remeses dels immigrants també expliquen una quota important del PIB. Els estats fràgils van rebre, en el seu conjunt, un volum de remeses equivalent al 6,3% del seu PIB, un registre molt superior al mostrat per les principals regions del món receptors d'aquesta font de finançament (el sud d'Àsia, 3,8%; l'Orient Mitjà i nord d'Àfrica, 4,12%). Un cop més, però, trobem importants diferències entre països. Per exemple, el pes de les remeses per a 12 estats fràgils (sobre una mostra de 35) sobrepassava el 5% del PIB, destacant els casos de Nepal, Haití, Tadjikistan i Tonga amb uns percentatges sobre el PIB del 16, el 22, el 33 i el 34%, respectivament. En conjunt, aquestes dades constaten l'alta dependència exterior dels estats fràgils (vegeu gràfic 5).

Gràfic 5. La dependència exterior dels estats fràgils. 2004-2008.

Font: elaboració pròpia a partir dels World Development Indicators del Banc Mundial.

Per altra banda, els estats fràgils també es caracteritzen per alts nivells de corrupció. D'acord amb l'organització no governamental Transparència Internacional, els estats fràgils ocupen la part baixa del rànquing de l'Índex de percepció de la corrupció.⁸ De fet, set estats fràgils (Uzbekistan, el Txad, l'Iraq, el Sudan, Myanmar, l'Afganistan i Somàlia) tanquen la llista d'estats més corruptes del món (any 2009). La debilitat de les institucions de l'estat i la manca de controls social, polític i judicial sobre les elits afavoreixen l'emergència de casos de corrupció com el nepotisme, el clientelisme o la desviació de fons públics a paradisos fiscals.

Els estats fràgils també es caracteritzen per alts nivells de corrupció.

Indicadors socioeconòmics preocupants

Una de les conseqüències més notables de la fragilitat dels estats és la baixa puntuació en matèria de desenvolupament humà. D'acord amb el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD, 2009), els 42 estats fràgils dels quals es té informació ocupen els últims llocs de l'Índex de Desenvolupament Humà (IDH).⁹ Dels 24 països que ocupen la llista de països amb un desenvolupament humà baix (els vagons de cua d'aquest rànquing), 17 són considerats com a estats fràgils. El que resulta més preocupant és que quan analitzem l'evolució de l'IDH d'aquests països en comparació amb la resta, els guanys assolits en gairebé deu anys són molt menors. No ha de sorprendre, doncs, que molts dels estats fràgils es trobin lluny d'assolir els ODM fixats per al 2015 i que s'hagin convertit en el principal camp de batalla per a molts organismes internacionals (Banc Mundial, 2007 i 2009).¹⁰

En ser economies molt poc diversificades i basades en l'exportació de recursos naturals i productes agrícoles, els estats fràgils estan massa exposats als vaivens de la demanda i dels preus internacionals.

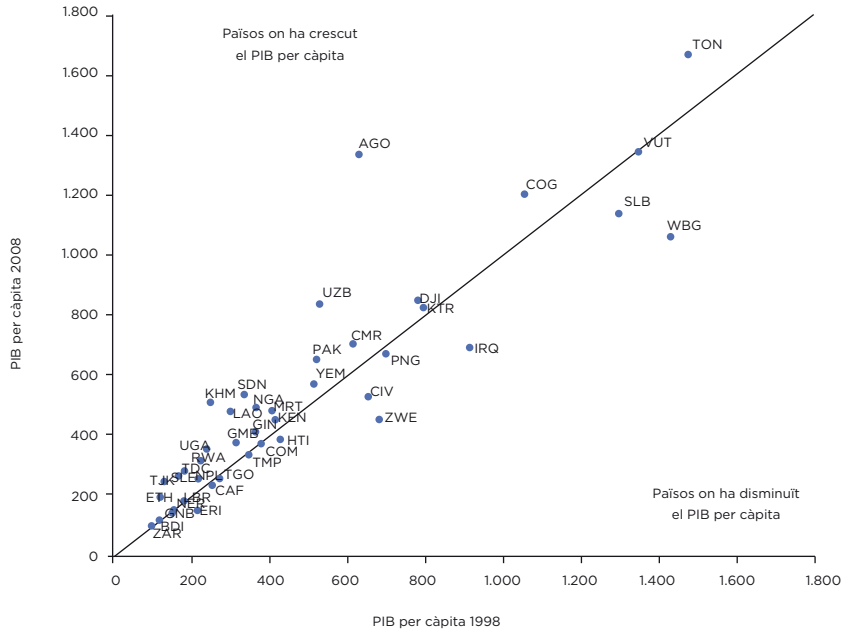
En termes generals, les economies dels estats fràgils mostren un baix dinamisme. En ser economies molt poc diversificades i basades en l'exportació de recursos naturals i productes agrícoles, els estats fràgils estan massa exposats als vaivens de la demanda i dels preus internacionals. A més, el creixement de la població no contribueix a alleugerir-ne la manca de capacitat adquisitiva. I és que els estats fràgils tenen unes taxes de fertilitat molt altes (de mitjana, 4,5 fills per dona) i una base demogràfica molt jove (de mitjana, un 40% de la població és menor de catorze anys).¹¹ Com s'observa en el gràfic 6,

l'evolució del PIB per càpita dels estats fràgils entre el 1998 i el 2008 amb prou feines va créixer (la gran majoria de països se situen al costat esquerre i molt a prop de la línia de 45°).

No obstant això, les dades mostren algunes disparitats que convé subratllar. Hi ha estats fràgils amb una tendència positiva, com Angola, que ha doblat el seu PIB per càpita, o Guinea Equatorial (no contemplat al gràfic per ser un *outlier*, és a dir, per mostrar una dada fora d'escala), que l'ha multiplicat per cinc, però d'altres com la Costa d'Ivori, l'Iraq, els Territoris Palestins, Eritrea o Zimbabue han vist com es desplomava el seu poder adquisitiu. L'èxit aconseguit pel primer grup de països es deu al

Gràfic 6. Evolució PIB per càpita. 1998-2008.

En dòlars constants de l'any 2000.

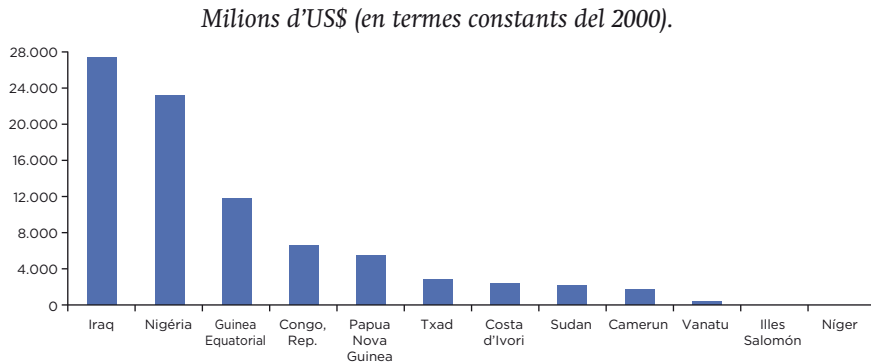
Font: elaboració pròpia a partir dels World Development Indicators del Banc Mundial.

descobriments i la comercialització de recursos naturals i, en concret, del petroli/recursos minerals energètics; mentre que pel que fa al segon grup, tot i que alguns d'ells tenen abundants recursos naturals, els recents episodis d'inestabilitat i violència interna han destruït gran part de la infraestructura econòmica de què disposaven.

Així mateix, els estats fràgils es caracteritzen per la seva manca d'integració en els circuits del comerç internacional. D'acord amb les dades de l'FMI (2009), tan sols 12 dels 44 estats fràgils dels quals es disposa d'informació van mostrar un saldo positiu en la seva balança per compte corrent.¹²

Com mostra el gràfic 7, els països amb superàvit comercial són, principalment, països amb una forta presència de recursos naturals dins les seves economies (hidrocarburs a l'Iraq, Nigèria, el Congo, Guinea Equatorial,

Gràfic 7. Estats fràgils amb superàvit comercial. 2008.

Font: elaboració pròpia a partir de l'FMI (2009).

el Txad i el Sudan; minerals com l'or i el coure a Papua Nova Guinea i productes primaris com el cacau, el cafè i la fusta tropical a Costa d'Ivori). Tot i aquest bon registre, la seva manca de diversificació i dependència respecte d'aquests productes –en el cas d'una gran majoria de països exportadors de petroli, els ingressos derivats d'aquests arriben a suposar fins a una tercera part del PIB– els fa molt vulnerables, com ja s'ha destacat, a l'evolució de la demanda i els preus internacionals.

Explorant les causes de la fragilitat

A l'igual del succeeix a l'hora de caracteritzar els estats fràgils, identificar les causes de la fragilitat dels estats no és una tasca precisament senzilla. Per una banda, perquè mai som davant d'una única causa, sinó d'una multiplicitat de causes que estan, a més, imbricades i que responen tant a condicionants interns com externs als mateixos estats. Per l'altra, perquè massa sovint és difícil destriar les causes de les conseqüències, és a dir, distingir la malaltia dels seus símptomes. No obstant això, a continuació presentem sis grans causes que, des d'una perspectiva diacrònica, explicarien per què i com alguns estats esdevenen fràgils: a/ l'herència colonial; b/ el comportament de les elits; c/ els canvis en l'economia global; d/ els canvis en les relacions internacionals; e/ la maledicció dels recursos naturals; i f/ la situació geogràfica i les relacions de veïnatge.¹³

L'herència colonial

Una gran majoria dels estats fràgils d'avui comparteixen una experiència històrica comuna: el colonialisme europeu que es va iniciar a finals del segle XIX. L'expansionisme europeu és un dels factors que han marcat el desenvolupament posterior dels estats postcolonials. Formalment, els europeus van traslladar les institucions occidentals als pobles i territoris colonitzats. Però aquest trasplantament institucional va resultar ser a la pràctica una mera ficció, sobretot allà on el nombre de colonitzadors europeus representava una minoria. Les dures condicions de vida i les altes taxes de mortalitat –com a conseqüència de malalties com la malària o la febre groga– van fer desistir molts colonitzadors d'emigrar cap aquests nous enclavaments. I això, com s'analitza tot seguit, va determinar el tipus d'institucionalitat imperant durant el colonialisme.

Una gran majoria dels estats fràgils d'avui comparteixen una experiència històrica comuna: el colonialisme europeu que es va iniciar a finals del segle XIX.

A diferència d' Austràlia o Nova Zelanda, no hi havia una massa crítica de nousvinguts capaç d'exigir a la metròpoli unes institucions polítiques i econòmiques assimilables a les de la «mare pàtria» com, per exemple, l'existència d'òrgans de govern representatius, la protecció dels drets de propietat, així com polítiques d'inversió en infraestructura física o en capital humà, aspectes clau per assolir un desenvolupament sostenible. En absència d'aquestes reivindicacions, l'estratègia de les capitals europees va consistir a governar amb mà dura, sense retre comptes a la població local, en explotar sense miraments els recursos naturals i humans i en transferir recursos, tant com fos possible, de la colònia a la metròpoli (Acemoglu *et al.*, 2001).

L'aventura colonial de les potències europees va representar la universalització del capitalisme o, per ser més exactes, el pitjor rostre del capitalisme, i l'establiment d'unes noves relacions econòmiques a nivell mundial. Les metròpolis van imposar un model de desenvolupament induït als pobles i territoris colonitzats amb uns efectes clarament nefasts per aquests últims i en què la principal característica fou la seva «extraversió». Les economies de la perifèria es van especialitzar al voltant d'un o pocs productes o cultius, fet que les convertia en dependents de les exportacions i de la volatilitat dels preus internacionals. L'orientació excessiva

cap als mercats exteriors va noquejar, a més, qualsevol esforç per diversificar els sectors productius de les colònies. En conseqüència, els pobles i territoris colonitzats es veien sotmesos a una segona dependència desmesurada: la de les importacions per al consum.

Aquest model econòmic, desconnectat dels mercats interiors, extractor i basat en els interessos de les metròpolis, ha subsistit fins als nostres dies malgrat la independència de *iure* de les colònies. Les elits postcoloniales, com s'abordarà més endavant, van agafar el relleu amb promeses de canvi però amb pocs incentius reals per canviar l'estatu quo. Així, per exemple, l'agricultura i el petroli continuen representant la principal font d'ingressos d'excolònies, avui estats fràgils, com Burundi, Etiòpia, Sierra Leone, Nigèria o Angola. Es dona la paradoxa, a més, que la majoria dels països subsaharians són importadors nets d'aliments, amb el consegüent perill davant d'una pujada dels preus com la que es va produir el 2008 (Giovanetti *et al.*, 2009). L'extraversió d'aquestes economies ha condemnat a la marginalitat i a la pobresa la immensa part de la població, que s'ha vist forçada a recórrer als circuits informals per subsistir.

Per altra banda, la delimitació arbitrària i artificial de les fronteres dels estats descolonitzats s'ha citat de manera recurrent com una altra de les causes de la fragilitat i dels conflictes. Les potències europees van traçar unes fronteres poc respectuoses amb la realitat local i van forçar comunitats etnolingüístiques i/o religioses diferents (i, en alguns casos, incompatibles entre si) a viure juntes. No obstant això, hi ha poca evidència empírica que demostrï la relació sistemàtica entre diversitat ètnica i religiosa, per una banda, i desordre polític, insurgència o guerra civil, per l'altra (Fearon i Laitin, 2002; Bates, 2008; Collier, 2008). El que sí es pot afirmar és que la fragilitat, fallida o col·lapse de l'estat és la causa principal que les divisions etnolingüístiques es polititzin i entrin en conflicte.

Així mateix, s'ha posat de relleu l'impacte negatiu de la diversitat ètnica i lingüística sobre el creixement econòmic a llarg termini i la qualitat del govern. Easterley i Levine (1997) i Alesina *et al.* (2002) han demostrat que la competència entre els diferents col·lectius ètnics i lingüístics ha comportat, per una banda, l'adopció de polítiques sub-òptimes, oportunistes i clientelars i, per l'altra, l'augment dels costos de transacció ja que els interessos de grup, sovint oposats, redueixen les possibilitats d'ar-

ribar a un consens sobre les polítiques redistributives i la provisió de béns públics. I és que la fragmentació ètnica i lingüística limita –sobretot quan s’hi sumen altes taxes de pobresa– l’acció col·lectiva, és a dir, el comportament cooperatiu i de solidaritat entre els diferents grups i comunitats.

El comportament de les elits

En la gran majoria dels casos, la fallida o col·lapse dels estats, com a supòsits extrems, no són episodis accidentals o fortuïts, sinó resultat de la mà de l’home –rars vegades de les dones– (Rotberg, 2003). La història i l’actualitat demostren com els mals lideratges han destruït i destrueixen els estats en benefici propi. Per exemple, el president del Zaire (actual República Democràtica del Congo), Mobutu Sese Seko, el de Somàlia, Siad Barre, o la família Duvalier a l’Haití es van dedicar durant dècades a fer créixer la seva fortuna personal i la de la seva camarilla, de la mateixa manera que ho està fent la Junta militar de Myanmar o el president de Zimbabue, Robert Gabriel Mugabe.

La història i l’actualitat demostren com els mals lideratges han destruït i destrueixen els estats en benefici propi.

L’emancipació de les colònies va comportar la «indigenització» gairebé automàtica dels nous estats. La classe política estrangera va ser substituïda per una elit local que portaria, a partir d’aleshores, les regnes de l’estat. Es tenia la convicció que la millor manera per guardar les distàncies amb l’etapa colonial i redreçar el rumb del país era posar-hi al capdavant governants locals. De la mateixa manera, a les administracions públiques els empleats estrangers van ser rellevats per autòctons. Aquest canvi de persones i de bones expectatives, però, no es va traduir en polítiques a favor del desenvolupament o en una millora de la gestió i redistribució dels recursos de l’estat, sinó tot el contrari.

Amb la independència, les flamants elits van tardar poc a convertir l’estat en una font de privilegis i a practicar activament el clientelisme. En lloc d’un govern funcional, l’estat estava dirigit per una cleptocràcia. La «captura» de l’estat va suposar l’evaporació de la línia divisòria entre els àmbits públics i privats (Hesselbein, 2008). L’estat postcolonial mantenia la façana occidental, però les relacions informals impregnaven el funcionament diari de les institucions. Els governants van utilitzar de manera discrecional els recursos de l’estat i les connexions polítiques per

repartir prebendes i prerrogatives als seus familiars i cooptar a partidaris i clients (amb freqüència de la mateixa tribu).

Les eleccions multipartidistes a l'Àfrica, per exemple, es van convertir en un mercadeig de vots. Governos i oposició pugnaven pels vots d'electors i comunitats senceres a canvi de promeses i beneficis materials, així que la lleialtat política es venia al millor postor. Aquesta lògica d'oferta i contraoferta per tal d'ampliar el número de beneficiaris i poder governar es va traduir en un augment desmesurat de l'ocupació i la despesa públiques. Un augment que va arribar a nivells insostenibles a finals dels anys 60 i que va empènyer la majoria dels governants a posar fi a la competició electoral i a formar règims de partit únic o a reemplaçar governs civils per règims militars (Bates, 2008).

Amb l'establiment de governs autoritaris, el sistema polític neopatriomonal arrela encara amb més força. Els presidents ostentaven el monopoli per repartir favors polítics i privilegis als seguidors més fidels i recorrien amb més facilitat als mitjans de coacció per silenciar les veus opositors. A més, el fet que controlessin les rendes de l'estat sense cap restricció o contrapès per part de cap altre poder els va permetre desviar una porció més gran del pastís nacional cap als seus comptes bancaris. Per a la gran majoria de la població, la classe política i l'estat eren vistos, cada cop més, com a fonts d'amenaça i d'inseguretat a part d'il·legítims, i no com a peces claus per a la generació de progrés i benestar. A tot això s'ha d'afegir un seguit de decisions econòmiques errònies com l'apreciació (artificial) de la moneda local, el control sobre el comerç, les excessives regulacions, la industrialització per substitució d'importacions o l'adopció de polítiques perjudicials per a la indústria agrícola.

En qualsevol cas, els governs van haver de buscar un equilibri entre: a/ satisfer les demandes d'una àvida clientela; b/ apaivagar potencials focus de tensió per part de sectors ètnics, regionals, religiosos o econòmics; i c/ complir amb algunes de les funcions bàsiques de l'estat, com mantenir una mínima infraestructura viable i sostenir una sanitat i educació raonables (Chabal, 2008). Mentre hi va haver recursos econòmics i financers, l'equilibri es mantingué. Però, com es veurà més endavant, amb la caiguda dels recursos de l'estat els governs neopatriomnals i autoritaris deixen de ser viables i entren en una etapa de profunda inestabilitat. L'estat,

per dir-ho d'alguna manera, comença a fracassar. Com que els governs se senten més insegurs i veuen perillar la seva posició, els incentius per saquejar les arques de l'estat i els recursos naturals es desapareixen. La població, allunyada de l'estat i atemorida per la seva maquinària repressiva, busca protecció i empara en grups liderats per actors no estatals.

Els canvis en l'economia global

La fragilitat dels estats i, en especial, dels de l'Àfrica subsahariana, també té el seu origen en la crisi del petroli dels 70 i la crisi del deute de principi dels 80. Vegem-ho amb més detall. En una decisió no exempta de polèmica, els països productors de petroli van pujar el preu de l'or negre en dues ocasions, el 1973 i el 1979. Incapaçs de gestionar els enormes guanys, els països exportadors de petroli, especialment de l'Orient Mitjà, van dipositar l'excedent de petrodòlars en diferents bancs comercials internacionals. Inundats de petrodòlars, les institucions financeres havien de moure fitxa si volien generar beneficis i pagar els interessos.

En un context d'enorme liquiditat i de tipus d'interès reals baixos, els bancs van concedir alegrement préstecs als països en vies de desenvolupament sense preguntar ni com els reemborsarien, ni en què els invertirien, ni si estaven capacitats per tornar els diners. De fet, es creia que deixar diners als països del tercer món era una opció prou atractiva, al menys per dues grans raons. La primera perquè els països del Sud es trobaven en una fase de creixement gràcies, en gran part, al bon comportament de les seves exportacions, així que es pensava que els préstecs contribuirien a la bona marxa d'aquestes economies i que la devolució seria fàcil. La segona perquè en el món financer hi havia el convenciment que els estats mai no entrarien en bancarrota, ni es declararien insolvents, ni es comportarien com a morosos. A priori, semblava una estratègia comercial segura.

La facilitat per accedir als préstecs a baix interès era una bona notícia també per al Sud. Els països no productors de petroli els utilitzarien per contenir la inflació que havia provocat la pujada de l'or negre i per importar tot tipus de béns, mentre que els països productors de petroli els utilitzarien per accelerar el seu desenvolupament i millorar les condicions

La fragilitat dels estats i, en especial, dels de l'Àfrica subsahariana, també té el seu origen en la crisi del petroli dels 70 i la crisi del deute de principi dels 80.

de vida de la seva població. Finalment, però, gran part dels diners que es van prestar van anar a parar a règims autoritaris que els van utilitzar o per fer créixer els comptes corrents dels seus dirigents en bancs situats a paradisos fiscals, o per augmentar la despesa militar i avivar conflictes interns, o per finançar projectes d'infraestructura a gran escala però poc viables econòmicament, o una barreja de tot plegat i generant el que es coneix en dret internacional com a *odious debt* o deute detestable.

Paral·lelament, els països industrialitzats es trobaven immersos en una estagflació, és a dir, en una situació d'estancament econòmic i d'alta inflació que, alhora, va provocar una frenada de la producció i un augment de la desocupació. I el món, després de la segona elevació dels preus del petroli el 1979 i d'haver adoptat una política monetària contractiva, va entrar en una recessió que va repercutir negativament sobre l'activitat del comerç internacional (Tugores, 1999). Els Estats Units i Europa es van estrènyer el cinturó, fet que va comportar una davallada en la demanda i en el preu dels productes bàsics i de matèries primes pròpiament del Sud, com el cafè, el cacau, el cotó, el coure, el té, etc. En conseqüència, els països del tercer món no generaven suficients ingressos per pagar els préstecs i complir amb els calendaris. La balança de pagaments registrava valors cada cop més negatius, de manera que molts dirigents, entre l'espasa i la paret, van haver de demanar nous préstecs per cancel·lar deutes anteriors.

Però l'estocada letal per a aquests països es va produir amb la pujada dels tipus d'interès per tal de contenir l'elevada inflació. Com que els tipus de la majoria dels préstecs es revisaven, eren flotants, els interessos que havien de pagar els prestataris van assolir nivells inimaginables (Stiglitz, 1995). En altres paraules, el deute que arrossegaven els països en vies de desenvolupament era cada cop més feixuc i impossible de retornar. El punt culminant d'aquest cercle viciós té lloc quan el ministre de finances mexicà, Jesús Silva Herzog, anuncia el mes d'agost de 1982 que Mèxic no podia continuar pagant el seu deute extern amb la banca comercial internacional. Després s'hi sumarien altres països. Aquell moment marcaria l'inici de la «crisi del deute» que afectaria l'Àfrica, l'Amèrica Llatina i l'Orient Mitjà. I l'aixeta del crèdit comercial es va tancar.

En el continent africà, el sobreendeutament i la caiguda dels ingressos

públics van tenir efectes perversos, sobretot des d'un doble punt de vista. Per una banda, no hi havia diners per pagar els salaris dels empleats públics, com mestres, infermeres, militars, etc., cosa que es va traduir en una pèrdua de la qualitat dels serveis públics, en un nou repunt de la corrupció i en l'expansió de l'economia informal. Els empleats públics ja no servien a la ciutadania sinó que vetllaven per la seva pròpia supervivència i interessos particulars. Per l'altra, tampoc no hi havia diners per gestionar les tensions regionals i satisfer les elits de la perifèria que, fins aleshores, havien estat a ratlla a base d'injectar recursos, de construir carreteres o d'obrir indústries locals. Són molts els casos en què les regions s'organitzen per desafiar el govern central (Bates, 2008).

Els canvis en la relacions internacionals

La segona meitat del segle xx va estar marcada per la Guerra Freda, que dividia el món en dos grans blocs antagònics liderats pels Estats Units d'Amèrica (EUA) i l'antiga Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS). Durant aquest període, les dues superpotències van buscar aliats pertot arreu amb l'objectiu de contrarestar la influència de l'altra sense que els importés gaire si eren o no règims democràtics. Per la seva part, els estats acabats d'independitzar van saber explotar aquestes rivalitats. I és que, en la pugna per la primacia mundial, els EUA i la URSS van transferir grans sumes de diners als respectius països satèl·lit en forma d'ajut exterior, a més de proporcionar protecció en cas d'amenaça. Gràcies a l'aval polític, financer i militar, les elits dels països en vies de desenvolupament no temien caure si perdien popularitat ni tenien cap incentiu per generar polítiques tributàries o de generació d'ingressos públics (Bates, 2004). En aquest context, les elits no es veien obligades a retre comptes davant la seva ciutadania i, per tant, tampoc per crear institucions polítiques autènticament liberals.

Però les coses canvien amb el desmembrament de la URSS a finals del segle xx. La desaparició d'aquest actor clau no només posava el punt i final a la Guerra Freda, sinó que alterava de manera profunda les estratègies dels EUA i del primer món en relació amb els països en desenvolupament. Diplomàtics i analistes en seguretat entenien que ja no hi havia cap raó per seguir donant cobertura a sistemes polítics autoritaris ni per susten-

Les dinàmiques de la Guerra Freda van emmascarar durant dècades la fragilitat estructural de molts estats.

tar-los econòmicament. I, a poc a poc, es va deixar de donar-los suport. En concret, la retirada de les fonts de finançament va ser doblement dolorosa, ja que molts països del Sud encara estaven patint els efectes de la crisi del deute iniciada pocs anys abans. En certa manera les dinàmiques de la Guerra Freda van emmascarar durant dècades la fragilitat estructural de molts estats, encara que casos com l'Afganistan o Sierra Leone no haurien merescut l'etiqueta d'«estat» perquè mai no van reunir els atributs bàsics per ser-ho (Brooks, 2005).

Amb la URSS fora de circulació, Occident va començar a condicionar els ajuts que concedien als països receptors. Per una banda, els països del Nord i les institucions financeres de Bretton Woods van supeditar els ajuts al fet que els governs adoptessin reformes polítiques profundes que passaven per la recuperació del pluripartidisme i les eleccions competitives. Val a dir que aquesta «clàusula democràtica» s'alineava amb les demandes de les creixents veus opositores i de gran part de la població que, des de feia temps, veien com la situació socioeconòmica, la inflació, l'atur així com l'accés i la qualitat dels serveis públics anaven a pitjor. D'aquí que ells també exigissin canvis institucionals que garantissin la rendició de comptes dels governs. Per l'altra, es van comprometre paquets d'ajut i crèdits d'emergència sempre que els països en desenvolupament apliquessin ambiciosos –i ahora controvertits– programes d'ajustament estructural (PAE) consistents en la privatització de les empreses estatals, la promoció de les exportacions de matèries primeres en detriment de les indústries nacionals, la liberalització econòmica i la contenció de la despesa, entre altres mesures. Aquestes receptes haurien de contribuir a reduir els dèficits dels pressupostos públics i a reequilibrar les balances de pagaments.

En lloc de millorar la situació crítica de molts estats, la tornada a la democràcia i l'adopció dels PAE van obrir la caixa de pandora. L'obertura del sistema polític, especialment al continent africà, va aguditzar la competència entre els diferents actors i els diferents territoris de l'estat, fet que va desembocar en més desordre i violència. Per la seva part, els PAE exigien un aprimament de les funcions de l'estat i una retallada o elimi-

nació de la despesa social, sobretot en educació i sanitat, de les subvencions al consum de béns essencials i de les inversions públiques. Aquesta «retirada» de l'estat, juntament amb una confiança cega amb les forces del mercat com a motor del creixement i la recuperació econòmiques, suposava l'abandonament dels sectors poblacionals més necessitats a la seva sort. De manera que, amb el temps, les desigualtats i la incidència de la pobresa van augmentar dramàticament.

L'enfonsament de l'economia i l'empitjorament de les condicions de vida van acabar de dislocar les estructures estatals i de minar la legitimitat de la classe política. Les elits ja no comptaven amb l'auxili de patrons externs ni podien repartir generosament favors ni prebendes per tal de garantir la pau social. En aquest context, les elits se sentien cada cop més insegures en el càrrec, i els incentius per espoliar la riquesa de l'estat i, en especial, els recursos naturals es van disparar. Sembla lògic, per tant, que la ciutadania s'allunyés cada cop més de l'estat i que aquest divorci o pèrdua de fe fos aprofitat hàbilment per les autoritats tradicionals, reinventades o modernitzades, com els clans, les tribus, els líders religiosos i espirituals o els senyors de la guerra (Hesselbein, 2008).

La maledicció dels recursos naturals

Es dona el contrasentit que estats amb enormes dotacions de recursos naturals com petroli, fusta, gemmes, or i diamants, entre d'altres, formen part de la llista d'estats fràgils. És més, d'acord amb diferents estudis i investigacions, els recursos naturals juguen un paper clau en desencadenar, prolongar i finançar conflictes armats (Ross, 2003). La història recent de l'Àfrica il·lustra perfectament com la pugna per l'accés i el control dels recursos naturals es troba darrere de moltes guerres civils o conflictes d'intensitat diversa (per exemple, a Nigèria, a la República del Congo o al Sudan). I el que hauria de ser un catalitzador per a la prosperitat s'acaba convertint en un llast i en una font generadora de pobresa, subdesenvolupament, degradació ambiental i inestabilitat. Som davant del que es coneix com «la maledicció dels recursos naturals» o, també, com «la paradoxa de l'abundància».

Les enormes riqueses naturals tendeixen a debilitar el nexce que uneix l'estat amb la ciutadania. Com que els ingressos de l'estat provenen ma-

joritàriament de l'exportació de recursos extractius no renovables, els governs tenen pocs incentius per generar una riquesa interna que posteriorment pugui gravar a través de diferents figures impositives. Per tant, com que les rendes de l'estat s'obtenen fora de la tributació directa i indirecta sobre els individus i les empreses, els governs no se senten amb l'obligació: a/ de proveir béns i serveis públics de qualitat; b/ d'alinejar-se amb les preferències i demandes de la major part de la ciutadania; i c/ de ser transparents i retre comptes sobre com gasten els diners. Això explica per què els estats rics en recursos naturals són, per regla general, règims autocràtics i per què les institucions democràtiques no acaben de qual·lar (Collier, 2008).

En absència d'un sistema de pesos i contrapesos i de control polític, l'abundància de recursos naturals afavoreix la corrupció, les oportunitats d'enriquiment il·lícit i el clientelisme.

En absència d'un sistema de pesos i contrapesos i de control polític, l'abundància de recursos naturals afavoreix la corrupció, les oportunitats d'enriquiment il·lícit i el clientelisme. Els dirigents polítics i els buròcrates afins no només es veuen temptats de desviar una part cada vegada més gran del pastís cap a la seves butxaques, sinó que utilitzen les arques de l'estat per subornar i beneficiar els seus clients. En les societats ètnicament plurals, els polítics de torn han utilitzat les rendes derivades de l'exportació de recursos naturals per beneficiar les seves bases de suport social i per armar forces de seguretat privades amb la finalitat de reprimir les veus discrepants, fet que ha generat greuges comparatius entre comunitats.

En algunes ocasions, aquestes situacions de discriminació han desencadenat moviments insurgents o secessionistes. Això ha succeït quan les regions que alberguen els recursos naturals perceben que el govern central s'apropia de la seva riquesa i que no la reparteix (o reinverteix) d'una manera justa ni equitativa. La regió meridional del Sudan, predominantment cristiana, ha denunciat durant anys que Jartum, la capital situada a la regió del nord i musulmana, només s'ha preocupat d'apropiar-se del seus recursos petrolers. A Papua Nova Guinea, el moviment independentista de l'illa de Bougainville ha utilitzat uns arguments similars. Durant dècades, la població local de l'illa no només no ha tret profit de l'explotació dels seus enormes jaciments de coure, sinó que ha hagut de suportar

la contaminació i l'impacte ambiental d'aquesta activitat. O, a Nigèria, el Moviment per a l'Emancipació del Delta Níger porta anys reclamant el control absolut de la riquesa petrolera i un paquet de compensacions al govern federal pels danys ecològics que pateix la població local i sabotejant el funcionament i les infraestructures de les companyies estrangeres.

Així mateix, els països amb actius fixos també es veuen afligits per la «malaltia holandesa». Com a conseqüència de l'entrada massiva de divises es produeix una forta sobrevaloració del tipus de canvi. L'apreciació de la moneda comporta seriosos problemes a la resta de sectors productius del país ja que tenen més dificultats per exportar els seus productes i ser competitius. Amb el temps s'acaben especialitzant en l'exportació de matèries primeres, noquejant qualsevol possibilitat de diversificació de les seves economies. A més, tot i ser altament intensives en capital, les indústries extractives necessiten una mà d'obra relativament petita i qualificada i tenen pocs encadenaments amb la resta de l'estructura productiva. No és estrany, doncs, que el descobriment de recursos naturals i la seva explotació hagi comportat una destrucció de l'ocupació i uns alts índex d'atur.

Un darrer problema dels països dependents de les rendes dels recursos naturals és la volatilitat dels preus internacionals. Quan els preus del petroli o dels minerals es disparen (com el *boom* dels últims anys), els estats obtenen uns ingressos extraordinaris que utilitzen per augmentar, sovint de manera imprudent i poc racional, la despesa i les inversions públiques. Però quan els preus cauen, les projeccions pressupostàries i la sostenibilitat d'algunes polítiques es veuen fortament afectades. Ara bé, la despesa i les inversions públiques en època de vaques grasses no sempre s'han traduït en mesures concretes a favor del desenvolupament i la reducció de la pobresa. De fet, en ocasions ha contribuït a exacerbar les desigualtats, ja que s'ha prioritzat els interessos de les elits i de les classes més benestants (protegint indústries nacionals de la competència estrangera, augmentat l'ocupació pública, etc.) (AfDB/AU, 2009).

La situació geogràfica i les relacions de veïnatge

En un nombre important de casos, la fragilitat de l'estat també té molt a veure amb la manca d'accés al mar, amb la salut socioeconòmica i l'estabilitat política dels països limítrofs i amb el tipus de relació de veïnatge.

En un nombre important de casos, la fragilitat de l'estat també té molt a veure amb la manca d'accés al mar, amb la salut socioeconòmica i l'estabilitat política dels països limítrofs i amb el tipus de relació de veïnatge.

El 38% dels aproximadament mil milions de persones atrapades en el cercle viciós del subdesenvolupament viuen en països sense litoral, en especial a l'Àfrica subsahariana (Collier, 2008). Actualment, deu dels vint països amb els índex de desenvolupament més baixos del món no tenen costa marítima (PNUD, 2009). No obstant això, seria un error concloure que l'aïllament geogràfic és una condemna al subdesenvolupament, perquè països europeus com Suïssa, Àustria, Andorra o Luxemburg serien quelcom més que excepcions a aquesta regla.

En qualsevol cas, els països que no tenen accés al mar han de fer front a desafiaments de pes si volen accedir als mercats globals. L'adversitat més notòria que han de suportar és l'elevat cost del transport de les mercaderies fins als principals ports o centres de distribució, cosa que acaba afectant negativament tant el volum de les exportacions com la competitivitat dels seus productes.¹⁴ Però aquesta no seria l'única raó. Els països sense litoral són, en certa manera, «hostatges» dels seus veïns. És a dir, aquests països depenen de tercers per penetrar en els mercats estrangers. Segons Faye *et al.* (2004), aquesta dependència tindria quatre dimensions:

- La qualitat de les infraestructures. Si les xarxes de comunicacions terrestres dels països veïns són dolentes o estan malmeses (per falta de manteniment i recursos, desastres naturals, etc.), els costos sobre el comerç es disparen, sobretot per a aquells que tracten d'exportar matèries primeres de poc valor. Estats fràgils sense costa marítima, com Burundi, la República Centreafricana o Uganda estan molt condicionats per les pobres infraestructures dels seus veïns, com Tanzània, el Camerun i Kenya, respectivament.
- El tipus de relacions polítiques amb els veïns. Si el país sense sortida al mar està en conflicte amb el país o països contigus, aquests últims poden fàcilment tancar les fronteres o adoptar regulacions que dificultin encara més el trànsit de béns. La guerra entre Etiòpia i Eritrea va comportar, per una banda, les restriccions del comerç etiop a través dels ports eritreus i, per l'altra, un canvi de rutes dels productes etiops a través de

Djibouti. Les disputes comercials entre l'Índia i el Nepal a final dels vuitanta també es van traduir en el bloqueig de fronteres i en la consegüent devastació de l'economia nepalesa.

- L'estabilitat interna dels països veïns. Si el país o països veïns es troben immersos en conflictes o en guerres civils, els països sense sortida al mar haurà de buscar altres corredors o, fins i tot, aturar el trànsit de mercaderies fins que es recuperi la normalitat. Les crisis internes de Togo i Costa d'Ivori en els noranta van forçar Burkina Faso a reorientar el seu trànsit comercial. Aquest fet no només afegia nous costos, sinó que venia acompanyat d'una baixada de les IDE causada per la situació d'incertesa regional. Per contra, Swazilàndia i Botswana s'han beneficiat de l'emergència econòmica i de l'estabilitat política de Sud-àfrica i dels seus múltiples corredors.

- Les càrregues administratives. A part de les tarifes duaneres, els països sense litoral poden estar subjectes a embullats i complicats procediments burocràtics en els passos fronterers que ocasionen llargues demores, que sovint acaben afectant els compromisos d'entrega i que, a més, poden donar peu a episodis de corrupció per tal d'agilitar els tràmits. Aquests són problemes creixents, per exemple, en els països de l'Àsia Central (Tadjikistan o Uzbekistan, per exemple) i del sud del Caucas, com a conseqüència de les tenses relacions que mantenen entre si i de l'absència de cooperació transfronterera i d'integració regional.

Aquests problemes són majúsculs per als països en desenvolupament sense litoral a causa, com es destacava més amunt, de la naturalesa extravertida de les seves economies. Les exportacions dels països sense costa marítima de l'Àfrica subsahariana, per exemple, es destinen fonamentalment –en els casos del Txad o la República Centreafricana en uns percentatges molt superiors al 50%– a les economies europees i nord-americana (Giovanetti *et al.*, 2009).

Aquesta realitat té una segona lectura: els països limítrofs no són autèntics mercats, de la manera com ho són Alemanya, Àustria, França i Itàlia per a Suïssa. El comerç intraregional és testimonial i els països contigus són poca cosa més que mers països de trànsit. Malauradament, la situació dels països de l'entorn no és gaire millor, quan no pitjor, fet que

agreuja els problemes de no tenir sortida al mar. I això té la seva traducció en xifres. Segons dades de 2007, els països sense litoral només van generar el 0,65% de les exportacions de mercaderies mundials i només el 0,66% de les importacions (UN-OHRLLS, 2010).

Apunt final

Al llarg d'aquestes pàgines s'ha posat de manifest per què la situació dels estats fràgils incumbeix a tota la comunitat internacional. La pobresa endèmica, la provisió insuficient o nul·la de béns i serveis públics, la inexistència d'un poder plenament sobirà i legítim, els conflictes armats, la presència de grups rebels o la violació sistemàtica dels drets humans són només alguns dels trets característics dels estats fràgils.

Ara bé, per molt que els Estats Units i la resta de països occidentals afirmen que els estats fràgils suposen una amenaça per a la seva seguretat nacional, el cert és que els més perjudicats, amb diferència, són les persones que hi (mal)viuen juntament amb els països veïns. I és que els estats fràgils generen regions fràgils, tal i com ho demostra tristament l'exemple de l'Àfrica subsahariana. El més preocupant és que, ara per ara, els criteris que regeixen l'assignació de l'AOD continuen basant-se en els interessos dels països del Nord i no en els dels estats fràgils. Convé recordar que l'AOD està molt concentrada en aquells estats/territoris considerats claus en la lluita contra el terrorisme i la criminalitat globals i, per extensió, molt lligada a l'agenda de seguretat dels països occidentals.

Aquest article també ha volgut posar sobre la taula algunes de les causes que explicarien la fragilitat d'aquests estats. Som plenament conscients que cada estat fràgil és un «món» i que l'origen de les diferents «fragilitats» pot descansar en factors estrictament locals que, alhora, són producte de la seva pròpia història. Però els estats fràgils no són realitats alienes o inconnexes del món exterior. Des d'un bon inici, els estats fràgils formen part d'una xarxa d'interdependències en què les decisions de tercers han tingut, i tenen encara, una repercussió directa sobre el seu desenvolupament. Com s'ha analitzat, el colonialisme, la Guerra Freda o els canvis en l'economia internacional dels anys 70-80 configuren la gènesi de la fragilitat de molts estats. Per tot això, el redreçament dels estats fràgils exigeix d'una doble estratègia: per una banda, l'acompanyament

desinteressat, la intermediació i el suport de les potències mundials i, per l'altra, el compromís dels principals actors socials i polítics d'aquests (quasi)estats per construir i respectar unes regles del joc comunes.

Tenim clar què són els estats fràgils i què els ha portat a ser-ho. Sabem que, més enllà dels atributs que comparteixen, els estats fràgils engloben realitats molt heterogènies i que, per aquest motiu, qualsevol intent d'assistència haurà de defugir de les receptes amb pretensions de validesa universal. S'ha d'entendre i comprendre el context particular de cadascun dels estats i respondre-hi adequadament en funció d'aquests condicionants de partida. I, això, sense menystenir el paper que juguen les relacions internacionals. El que necessitem ara és un marc de referència o uns principis rectors que siguin d'utilitat per a construir estats més eficaços i legítims. Un tema que, certament, s'escapava de l'objectiu d'aquest article i que, en algun moment, s'haurà d'abordar en un altre lloc.

Els estats fràgils engloben realitats molt heterogènies i que, per aquest motiu, qualsevol intent d'assistència haurà de defugir de les receptes amb pretensions de validesa universal.

Referències bibliogràfiques

- ACEMOGLU, Daron; JOHNSON, Simon; ROBINSON, James A. (2001) «The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation». Dins: *American Economic Review*, vol. 91, p. 1369-1401.
- AGÈNCIA DE LES NACIONS UNIDES PER ALS REFUGIATS (ACNUR) (2010). *Global Report 2009*. Disponible a: <http://www.unhcr.org/gr09/index.html>
- ALESINA, Alberto; EASTERLY, William; DEVLIESCHAUER, Arnaud; KURLAT, Sergio; WACZIARG, Romain (2003). «Fractionalization». Dins: *Journal of Economic Growth*, vol. 8, núm. 2 p. 155-194.
- BANC MUNDIAL (2007). *Global Monitoring Report 2007. Confronting the Challenges of Gender Equality and Fragile States*. Washington, DC: World Bank.
- (2009). *Global Monitoring Report 2009. Development Emergency*. Washington, DC: World Bank.
- BATES, Robert H. (2004). *Prosperidad y violencia. Economía política del desarrollo*. Barcelona: Antoni Bosch Editor.
- (2008). *When Things Fell Apart. State Failure in Late-Century Africa*. Cambridge University Press.

- BROOKS Rosa (2005). «Failed States, or the State as Failure?». Dins: *University of Chicago Law Review*, vol. 72, p. 32-68.
- CHABAL, Patrick (2008). «El paper del Estado en el África poscolonial». Dins: *La Vanguardia Dossier*, núm. 26.
- COLLIER, Paul (2008). *The Bottom Billion: Why the Poorest Nations are Failing and What Can Be Done About It*. Oxford University Press.
- EASTERLEY, William i LEVINE, Ross (1997). «Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions». Dins: *Quarterly Journal of Economics*, vol. 112, núm. 4.
- FAYE, Michael L.; MCARTHUR, John W.; SACHS, Jeffrey D.; SNOW, Thomas (2004). «The Challenges Facing Landlocked Developing Countries». Dins: *Journal of Human Development*, vol. 5, núm. 1.
- FEARON, James D; LAITIN, David D. (2003). «Ethnicity, Insurgency, and Civil War». Dins: *American Political Science Review*, vol. 97, núm. 1, p. 75-90.
- FONS MONETARI INTERNACIONAL (FMI) (2009). *Direction of Trade Statistics* (CD-ROM, diversos anys).
- GHANI, Ashraf; LOCKHART, Clare (2008). *Fixing Failed States*. New York: Oxford University Press.
- GIOVANETTI, Giorgia et al. (2009). *European Report on Development 2009. Overcoming Fragility in Africa. Forging a New European Approach*. Disponible a: <http://erd.eui.eu/>
- GOLDSTONE, Jack A. (2008). «Pathways to State Failure». Dins: *Conflict Management and Peace Science*, vol. 25, núm. 4, p. 285-296.
- HESSELBEIN, Gabi (2008). «The Slippery Road. The imperative for State Formation». Dins: *Harvard International Review*, vol. 29, núm. 4.
- HUMAN RIGHTS WATCH (HRW) (2010). *World Report 2010*. Disponible a: <http://www.hrw.org/en/reports/2010/01/20/world-report-2010>
- INTERNAL DISPLACEMENT MONITORING CENTRE (2010). *Internal Displacement: Global Overview of Trends and Developments in 2009*. Disponible a: [http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/\(httpInfoFiles\)/8980F134C9CF4373C1257725006167DA/\\$file/Global_Overview_2009.pdf](http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/(httpInfoFiles)/8980F134C9CF4373C1257725006167DA/$file/Global_Overview_2009.pdf)
- KAPLAN, Seth (2008). «Fixing Fragile States». Dins: *Policy Review*, núm. 152, desembre 2008 - gener 2009.
- MAIR, Stefan (2008). «The Need to Focus on Failed States». Dins: *Harvard International Review*, vol. 29, núm. 4.

- MOORE, Mick (2003). «The New Fiscal Sociology in Developing Countries». Esborrany presentat a la trobada anual de l'American Political Science Association, 27 d'agost de 2003. Disponible a: http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/6/4/0/0/pages64000/p64000-1.php
- OFICINA DE LES NACIONS UNIDES CONTRA LA DROGA I EL DELICTE (ONUDD) (2010a). *Promoting health, security and justice. Annual Report 2010*. Disponible a: http://www.unodc.org/documents/frontpage/UNODC_Annual_Report_2010_LowRes.pdf
- (2010b). *World Drug Report 2010*. Disponible a: http://www.unodc.org/documents/wdr/WDR_2010/World_Drug_Report_2010_lo-res.pdf
- ORGANITZACIÓ PER A LA COOPERACIÓ I EL DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC (OCDE) (2007). *Principios para el compromiso internacional en estados frágiles y en situaciones de fragilidad*. Disponible a: <http://www.oecd.org/dataoecd/30/24/39465358.pdf>
- (2008). *A Profile of Immigrant Population in the 21st Century. Data from OECD Countries*. París: OECD Publications.
- (2009). *Ensuring Fragile States Are Not Left Behind: 2008 report on resource flows to fragile and conflict-affected states*. Disponible a: <http://www.oecd.org/dataoecd/32/19/45457838.pdf>
- (2010a). *The State's Legitimacy in Fragile Situations. Unpacking complexity. Series: Conflict and Fragility*. París: OECD Publications.
- (2010b). *Development Cooperation Report 2010*. París: OECD Publications.
- PATRICK, Stewart (2007). «Failed States and Global Security: Empirical Questions and Policy Dilemmas». Dins: *International Studies Review*, núm. 9, p. 644-662.
- PROGRAMA DE LES NACIONS UNIDES PER AL DESENVOLUPAMENT (PNUD) (2009). *Informe de Desarrollo Humano 2009*. Disponible a: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2009/>
- ROSS, Michael (2003). «The Natural Resource Curse: How Wealth Can Make You Poor». Dins: BANNON, Ian; COLLIER, Paul [eds.]. *Natural Resources and Violent Conflict: Options and Actions*. Washington D.C.: World Bank.
- ROTBERT, Robert I. (2003). «The Failure and Collapse of Nation-States. Breakdown, Prevention, and Repair». Dins: ROTBERT, Robert I. *When States Fail*. Princeton University Press.

- STIGLITZ, Joseph E. (1995). *Economía*. Barcelona: Editorial Ariel
- TUGORES, Juan (1999). *Economía internacional. Globalización e integración regional*. Madrid: McGraw-Hill / Interamericana de España, S.A.U.
- UN-OHRLLS (2010). *Landlocked Developing Countries: Facts and Figures 2010*. Disponible a:
http://www.unohrlls.org/UserFiles/File/UN_LLDCs_Factsheet_112309.pdf
- US DEPARTMENT OF STATE (2010). *Trafficking in Persons Report 2010*. Disponible a:
<http://www.state.gov/documents/organization/142979.pdf>

Annex 1. Iniciatives per mesurar la fragilitat.

És tant l'interès per la fragilitat dels estats que diverses institucions i organismes internacionals han elaborat índexs per tal de mesurar-la. Per exemple, des de 2005 el Banc Mundial, a partir de la metodologia utilitzada anualment en l'avaluació institucional i política del país (*Country Policy and Institutional Assessment*, CPIA), ha identificat al voltant d'una trentena de països fràgils, anteriorment coneguts com «països de baixos ingressos amb dificultats» (*Low-Income Countries Under Stress*, LICUS). També des de 2005, la revista *Foreign Policy* i l'organització Fund for Peace elaboren l'«Índex d'estats fallits» (*Failed States Index*, FSI), a partir de sis indicadors polítics, quatre de socials i dos d'econòmics. En el marc del projecte Country Indicators for Foreign Policy, la canadenc Carleton University ha desenvolupat un «Índex de fragilitat» al voltant de tres grans propietats: autoritat, legitimitat i capacitat per a mobilitzar recursos. La Brookings Institution també ha confeccionat un «Índex de debilitat de l'estat» (*Index of State Weaknesses*) per a 141 països en desenvolupament a partir del seu comportament en quatre esferes claus: l'econòmica, la política i les relatives a la seguretat i el benestar social. I el llistat d'iniciatives no s'exhau-reix aquí.

El Comitè d'Assistència al Desenvolupament (CAD) de l'OCDE no disposa d'una llista oficial d'estats fràgils. No obstant això, la llista que utilitza per a les seves anàlisis és, precisament, una compilació dels dos quintils més baixos del CPIA del Banc Mundial i dels índexs de la Carleton University i de la Brookings Institution. En aquest article s'ha considerat oportú utilitzar la llista integrada del CAD per dues grans raons. Per una banda, perquè el CAD ha desenvolupat en els últims anys una important

tasca de recerca per guiar els esforços de la comunitat de donants en els estats fràgils o en situació de conflicte. Per l'altra, perquè el CAD és l'únic fòrum internacional on es reuneixen els principals donants bilaterals i multilaterals per coordinar actuacions i per ser més eficaços.

D'acord amb l'OCDE (2009), actualment hi hauria 49 estats fràgils que es trobarien repartits arreu del món (vegeu annex 2). Però la distribució geogràfica dels estats fràgils no és homogènia. Les regions que concentren més estats fràgils són l'Àfrica subsahariana, amb més de la meitat de la mostra (28) i l'Àsia de l'est i del Pacífic (10).

Annex 1. Pàgines web sobre índexs de fragilitat

Banc Mundial i el Country Policy and Institutional Assessment. Per a més informació accediu a: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/PROJECTS/STRATEGIES/EXTLICUS/0,,contentMDK:22310165~menuPK:6432437~pagePK:64171531~piPK:64171507~theSitePK:511778,00.html>

Fund for Peace i l'Índex d'estats fallits. Per a més informació accediu a: <http://www.fundforpeace.org/web/>

Carleton University i l'Índex de fragilitat. Per a més informació accediu a: http://www.carleton.ca/cifp/app/ffs_data_methodology.php

Brookings Institution i l'Índex de debilitat de l'estat. Per a més informació accediu a: http://www.brookings.edu/~media/files/rc/reports/2008/02_weak_states_index/02_weak_states_index.pdf

Annex 2. Llistat d'estats fràgils

Codi país País

AFG	Afganistan
AGO	Angola
BDI	Burundi
KHM	Cambodja
CMR	Camerun
CAF	República Centreafricana
TCD	Txad
COM	Comores
ZAR	Congo, Rep. Dem.

COG	Congo, Rep.
CIV	Costa d'Ivori
DJI	Djibouti
GNQ	Guinea Equatorial
ERI	Eritrea
ETH	Etiòpia
GMB	Gàmbia
GIN	Guinea
GNB	Guinea-Bissau
HTI	Haití
IRQ	Iraq
KEN	Kenya
KIR	Kiribati
PRK	Corea, Rep. Dem.
KSV	Kosovo
LAO	Laos PDR
LBR	Libèria
MRT	Mauritània
MMR	Myanmar
NPL	Nepal
NER	Níger
NGA	Nigèria
PAK	Pakistan
PNG	Papua Nova Guinea
RWA	Rwanda
STP	Sao Tomé and Príncipe
SLE	Sierra Leone
SLB	Illes Salomó
SOM	Somàlia
SDN	Sudan
TJK	Tadjikistan
TMP	Timor - Leste
TGO	Togo
TON	Tonga
UGA	Uganda

UZB	Uzbekistan
VUT	Vanuatu
WBG	Territoris Palestins
YEM	Iemen, Rep.
ZWE	Zimbabue

NOTES

1 El llistat d'estats fràgils no deixa de ser polèmic pel fet que no inclou països com, per exemple, Colòmbia o Mèxic. A pesar dels cops militars i dels processos de desmobilització en marxa, Colòmbia encara no controla una part important del territori que es troba a mans de les Forces Armades Revolucionàries de Colòmbia (FARC), de l'Exèrcit d'Alliberament Nacional (ELN) i dels paramilitars; mentre que Mèxic està desbordat davant l'avenç de grups violents al servei del narcotràfic.

2 El Tribunal Penal Internacional de l'Haia ha emès dues ordres de captura contra el president sudanès, Omar al-Bahir, la primera per crims de guerra i contra la humanitat i la segona per genocidi.

3 Per a més informació sobre les missions de les Nacions Unides consulteu: <http://www.un.org/en/peacekeeping/currentops.shtml>

4 Per a més informació sobre la RAMSI consulteu: <http://www.ramsi.org/>

5 Hem de partir de la base que en termes absoluts aquest volum de recursos destinats als estats fràgils sigui encara més gran ja que hi ha donants que no són membres de l'OCDE (fundacions privades, fons globals, altres països, etc). En concret, per exemple, es desconeixen els recursos econòmics destinats als estats fràgils per part de països com la Xina, Rússia o Veneçuela. A més, i donada la inestabilitat social i la violència que caracteritza a molts d'aquests països, la naturalesa d'aquest ajut és militar o vinculada a l'acció militar i, per tant, confidencial o poc transparent i difícilment computable.

6 Així, per exemple, la inseguretat que suposa els actes de pirateria al Golf d'Adèn (per on transita una part molt important del cru mundial), la cobertura que reben grups terroristes d'àmbit internacional (cas dels països del Sahel) o la impunitat amb què operen les xarxes de tràfic internacionals de drogues en aquests països (a l'Àfrica occidental) són motius de pes a l'hora de distribuir l'ajut internacional.

7 Tax Database OECD. Disponible a: <http://www.oecd.org/ctp/taxdatabase>

8 Per a més informació sobre l'Índex de percepció de la corrupció consulteu: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2009/cpi_2009_table

9 L'IDH mesura la mitjana d'avenç d'un país en funció de tres dimensions bàsiques del desenvolupament humà, que són: una vida llarga i saludable, l'accés a l'educació i un nivell de vida digne.

10 Per a més informació sobre els ODM consulteu: <http://www.un.org/spanish/millennium-goals/>

11 World Development Indicators. Disponible a: <http://data.worldbank.org/indicator>

12 En el seu conjunt, els estats fràgils considerats en aquest article van mostrar un saldo comercial negatiu proper als 1.200 milions de dòlars.

13 Abans d'abordar aquestes causes, però, volem reconèixer d'entrada el «biaix africà» (bàsicament perquè representa més de la meitat de la mostra d'estats fràgils), si bé síha intentat aportar exemples d'altres àrees geogràfiques.

14 Òbviament, els països que exportin béns i serveis que no requereixin transport terrestre es veuran molt menys afectats per aquest problema. L'economia de Botswana, per exemple, es basa fonamentalment en l'exportació de diamants, que es realitza per transport aeri. A més, no tots els països sense litoral són igualment comparables. Per exemple, Swazilàndia està molt més proper dels ports de Moçambic o Sud-àfrica que el Txad o Níger.

Professora del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona

Queralt Solé

Usos polítics dels morts de la Guerra Civil

L'ús polític dels morts ha estat una constant a Occident des dels temps clàssics. Eina de legitimació d'una col·lectivitat en tant que permeten la construcció de mites nacionals, l'article es pregunta quin ha estat l'ús que el catalanisme ha fet dels seus morts de la Renaixença fins avui. L'autora proposa que els morts de la Guerra Civil, captius encara d'una commemoració només ideològica, siguin usats per bastir un referent nacional comú.

Els morts utilitzats políticament són aquells que se sacrificaren per la pàtria, i aquest sacrifici pot tenir diverses vessants. La militar, aquell qui ha mort en una batalla; la política, el qui ha mort defensat uns ideals; la religiosa, el qui ha estat mort per la fe; la cultural, el qui ha aportat un substrat bàsic per conformar la identitat... Sempre, però, per poder ser utilitzats, els morts s'han d'haver sacrificat d'una o altra manera pel seu país o, sense haver-ho fet, aquest ha de poder utilitzar-ho i fer veure la seva mort com un sacrifici. Hi ha hagut nacions, països i estats que han sabut fer ús d'aquesta utilització, creant grans mites nacionals. I és en els mites on es comença a fomentar la consciència nacional i la legitimitat històrica de la nació. N'hi ha hagut d'altres que no han tingut aquesta capacitat. Espanya és d'aquests darrers. Catalunya, també.

Hi ha hagut nacions, països i estats que no han sabut usar políticament els morts creant grans mites nacionals. És el cas d'Espanya o de Catalunya.

La utilització política dels morts, la trobem ja en l'antiguitat clàssica, de què tant ens nodrim culturalment amb la transmissió de diversos mites i històries que ens han arribat i en els quals es vol ressaltar la importància de donar digna sepultura al difunt, atès que es considera que se la mereix amb escreix. Hèctor va morir lluitant contra Aquil·les a la guerra de Troia i el seu botxí va voler denigrar el seu cos arrossegant-lo amb un carro pel voltant de la ciutat assetjada i negant-se a atorgar-li enterrament; el poema homèric de *La Ilíada* acaba amb el seu funeral.¹ Sòfocles, així mateix, recollia literàriament en una tragèdia el personatge llegendari d'Antígona, on després de la lluita entre els germans Etèocles i Polinices pel domini de la ciutat de Tebes, en què moren tots dos, el nou rei Creont ordena que un d'ells –Etèocles– sigui enterrat amb tots els honors, mentre que l'altre –Polinices– no pugui rebre sepultura i que les seves despulles, en paraules del mateix Creont, «restin insepultes i que el seu cos sigui pastura d'ocells i gossos i una vergonya per a qui el vegi». És a dir, per al germà fidel a la ciutat i al nou rei, tots els honors; per al germà que s'hi ha enfrontat, tot el càstig possible inclús estant mort i, per tant, també el càstig cap als seus familiars, com la seva germana Antígona, que han de patir la humiliació de veure com el cos de Polinices és devorat pel pas del temps i les bèsties.

Però si aquests dos exemples, dels nombrosos que es podrien posar, es mantenen en la categoria de «mites» i pretenen ser exemplificants i ser fonamentals en la creació de comunitats culturals, a partir de l'Imperi Romà i fins als nostres dies tenim multitud d'exemples històrics de la utilització política dels morts i del que representen les seves restes i les seves tombes.

Entrant en la realitat històrica es constata la utilització per part del poder de morts i d'enterraments, des de la sumptuositat de l'antiguitat egípcia fins al mateix enterrament de Juli Cèsar el 44 aC, de qui els seus assassins van perdre la possibilitat d'usar la seva mort en favor dels mateixos cesaristes, tal i com s'explica en una biografia de l'emperador: «*En un abrir y cerrar de ojos, cuando los conjurados abandonaron y renunciaron a arrojarlo al río y de este modo hacerlo desaparecer del mundo, la partida estaba perdida para ellos*».² En el període medieval també trobem nombrosos exemples d'utilització política dels morts, molts dels quals, lligats a la religiositat:

la recerca de les restes dels sants, apòstols o màrtirs; la localització dels seus ossos, prendre'ls i traslladar-los a una nova sepultura –encara que només fos un fragment (les relíquies) atès que se'ls ha atribuït sempre cert poder miraculós–, es repeteix arreu d'Europa: des del fet simbòlic d'erigir el Vaticà, la Santa Seu de la Cristiandat, sobre la tomba de Sant Pere cercant la màxima legitimitat possible, fins a l'ús polític que Castella i després Espanya fa ja des del segle IX de l'apòstol Santiago i les seves relíquies, com a salvador de les batalles contra l'infidel en la reconquesta, una utilització que s'allarga en el temps fins arribar al segle XXI.³

A l'època moderna, amb la consagració dels Estats a Europa, continua l'ús polític dels morts i dels seus sepulcres, qüestió que es percep clarament en les diverses monarquies europees i la seva recerca de legitimització dinàstica de cara a la població. Per tal d'aconseguir-la, tot allò que envoltava la mort del rei i els seus funerals era emprat per consagrar el seu descendent: es pensava i es calculava fins el darrer detall de la cerimònia per tal que es visualitzés la continuïtat dinàstica; continuïtat que també i sobretot es materialitzava en les criptes reials. Així, per exemple, la Catedral de Saint Denis, prop de París, es va convertir en panteó reial⁴ i va acollir durant segles els morts de la reialesa francesa, des de Dagobert (603-639) fins a Lluís XVIII (1755-1824), i fou un dels primers indrets on les làpides foren substituïdes per escultures amb figures jacsents que representaven els reis i reines en el seu moment més esplendorós, en plena joventut. Era la representació dels cossos dels monarques, en pedra o en marbres, que a diferència de la resta es mantenien incorruptibles, sense patir, ni que fos simbòlicament, la putrefacció a què la resta de mortals estaven subjectes.

Si a França fou Saint Denis la catedral dels reis, al regne de Castella, després Espanya, ha estat el monestir d'El Escorial, també palau reial, on s'ha volgut mostrar la continuïtat, la pervivència, la legitimitat de la corona espanyola des del segle XVI fins a l'actualitat. A El Escorial és on s'ha enterrat la majoria dels reis espanyols, ben conscients de la força que tenia la seva pròpia mort, la seva tomba i la manera de plantejar els funerals: calia que ho fossin, entre altres motius, si pretenien que a les colònies americanes, tan llunyanes, acceptessin la continuïtat de la seva dinastia

A l'època moderna, amb la consagració dels Estats a Europa, l'ús polític dels morts i dels seus sepulcres va continuar.

i, sobretot, del seu poder «per la gràcia de Déu». D'aquesta manera, trobem a tot l'imperi hispanoamericà instruccions concises de com celebrar els actes litúrgics al voltant de la mort del rei, a milers de quilòmetres, unes celebracions funeràries que estaven pautades de dalt a baix,⁵ malgrat l'absència del cos del monarca. Calia fer el que calgués perquè el poble fos conscient de la tragèdia que significava la pèrdua del monarca i del privilegi de poder comptar, alhora, amb la pervivència de la corona en la figura de l'hereu.

A Catalunya no en tenim un, de panteó reial, sinó que en tenim diversos, que abracen de l'edat mitjana fins a l'arribada de la dinastia dels Trastamara. Tenim el de Ripoll i el de Poblet, però també hi ha reis i comtes catalans enterrats al Monestir de Santes Creus o a la Catedral de Barcelona. Ara bé, si que és cert que en l'imaginari col·lectiu català, Ripoll és «el bressol de Catalunya» i Poblet, el nostre «Panteó reial».

Han estat utilitzats políticament els nostres reis? Han estat utilitzats aquests llocs de memòria per antonomàsia? Poc, molt poc. Albert Balcells recull i explica com Jordi Pujol va inaugurar, amb tot el simbolisme que

Han estat utilitzats políticament els nostres reis? Han estat utilitzats aquests llocs de memòria per antonomàsia? Poc, molt poc.

aquest fet comporta, l'11 de setembre de 1982 la nova tomba de Guifré el Pilós a Ripoll, i també explica com José Montilla va començar la seva campanya electoral el setembre de 2006 visitant primer l'abat de Poblet i després el de Montserrat.⁶ Potser per això Artur Mas va acabar aquell any la campanya, solemnement, sòbriament, davant la portalada de Ripoll, amb la lectura del text «Declaració de compromís amb el poble de Catalunya davant la tomba de Guifré el Pilós». El 1982 Pujol havia dit: «No és perquè sí que restaurem precisament avui, dia 11 de setembre, la tomba del comte Guifré. És per subratllar la continuïtat de la nostra història. L'any 897, l'any 1000, el 1714, el 1982, l'any 2000». Artur Mas el 2006 declarava: «Els pobles i les llegendes construeixen la seva història i el seu imaginari sobre grans fites, victòries i derrotes. Victòries i grandesa com la de Guifré el Pilós i Jaume I i derrotes com el 1714 o l'afusellament del President Companys». I acabava el discurs solemnement dret, trajat, de nit, davant d'un monestir de Ripoll il·luminat i al costat d'una senyera catalana: «Pretenem servir Catalunya i el poble català. [...] Honrant els nostres avant-

passats, servint els nostres compatriotes i llegant un futur més lluminós als nostres fills i filles».

Un ús polític dels reis medievals del qual el catalanisme s'ha servit quan ha convingut, sobretot al segle XIX amb el moviment de la Renaixença, sense que sigui, però, per part de cap partit amb representació al Parlament, un recurs utilitzat sovint. I encara ha estat menys utilitzat, nacionalment, pels diversos governs de la Generalitat des de 1980 cap aquí, malgrat les paraules de Pujol, de Mas o les visites de Montilla a indrets simbòlics i emblemàtics. Ara, recentment, el Departament de Cultura, a través del Museu d'Història de Catalunya, està duent a terme l'anàlisi de les restes de Pere el Gran, Jaume II i Blanca d'Anjou, tots ells exhumats del Monestir de Santes Creus. Sembla que vol ser una acció política amb voluntat de reafirmació nacional.

Catalunya, el catalanisme, en configurar-se històricament, en buscar referents en el seu propi passat per assentar el seu present i futur, va optar per no oblidar la derrota, la destrucció, els morts, més que no pas pels períodes esplendorosos a l'hora de celebrar la seva Diada Nacional. A cavall dels segles XIX i XX, molts països van buscar una jornada assenyalada: calia trobar un dia per mostrar la cohesió del poble al voltant de la pàtria; un dia i uns actes que demostrassin el sentiment nacional comú i en què els ciutadans de la nació es trobessin acompanyats, tinguessin el sentiment de pertànyer i defensar una causa comuna.

Els homes de la Renaixença haurien pogut optar per enaltir el passat català medieval, èpic, gloriós, esplendorós. En canvi, es va anar consolidant la commemoració de l'11 de setembre de 1714 com a diada reivindicativa en front una Espanya que es veia decadent i limitadora dels drets propis. Una diada nacional que es mou al voltant dels defensors i de les víctimes mortals, però no d'aquells amb noms i cognoms, sinó dels morts anònims enterrats al Fossar de les Moreres,⁷ o els morts a Lleida, Cardona o tantes altres poblacions catalanes. Gairebé sempre, però, simbòlics: les seves restes, amb el pas del temps, s'han perdut però en canvi formen part del nostre imaginari col·lectiu.

El fossar, i el poema que l'acompanya, és dels pocs usos nacionals que

El catalanisme, en buscar referents en el seu propi passat per assentar el seu futur, va optar per no oblidar la derrota, la destrucció, els morts.

a Catalunya es fa dels propis morts, quan se'ls enalteix per la valentia mostrada i pel sacrifici extrem i final fet fins al darrer moment. Diu molt del nostre collectiu nacional: s'ha convertit una derrota històrica en un triomf paradigmàtic, mitificant la resistència, el sacrifici, l'heroisme del segle XVIII i transformant aquests valors en models d'identificació per al present; unint i connectant el 1714 amb el segle XXI, on els joves del XIX, els actuals i els futurs poden emmirallar-se, on crear herois en lloc de víctimes. Però nacionalment, no políticament, és l'únic ús que es fa dels nostres morts. La diferència és clau, i més quan ens anem aproximant als morts catalans del segle XX.

Els morts del XIX han estat absolutament oblidats: els morts anònims de la guerra del francès, els de les tres guerres carlines, els nostres soldats del Marroc o de Cuba, per no parlar de les nostres figures nacionals, la gran majoria de les quals desconeixem on són enterrades. Cert, gairebé tots ells tenen algun monument en algun lloc de Catalunya que els honora –sovint desconeguts–, però no és comparable amb els honors i l'ús nacional que altres països europeus han fet dels seus morts, essent França exemplar en la utilització dels seus «herois». Pierre Nora a l'obra que coordinà entre el 1984 i el 1992 ho analitza profusament, sobretot a partir de l'existència per tot el país dels monuments nacionals dedicats als soldats morts durant la Primera Guerra Mundial, però més enllà d'aquests no podem deixar de tenir en compte les restes que repositen, un cop s'ha considerat que s'ho mereixien, al Panteó Nacional francès, a París. Personatges com Victor Hugo, Voltaire, Rousseau, Zola, Malraux, Marie Curie o Alexandre Dumas que són convertits en mites nacionals i als quals es reconeix aquesta distinció en inhumar-los al centre de l'Île de France. D'un

ús polític inicial⁸ passen, al cap de poc temps, a ser reconeguts com a figures nacionals que es mereixen un lloc al panteó.

A Catalunya no tenim Panteó Nacional, més enllà del nostre dispers «panteó reial». No tenim un cementiri per als nostres morts, els nostres herois, els nostres personatges clau, que ens han ajudat al llarg del temps a conformar el propi imaginari collectiu. Els nostres morts, sobre els quals la majoria de països occidentals han basat en

Els nostres morts, sobre els quals els països occidentals s'han reafirmat, els tenim dispersos, començant amb els comtes-reis i acabant amb els morts de la Guerra Civil.

part el seu passat patriòtic i que han sabut utilitzar per reafirmar-se, els tenim dispersos, començant pels comtes-reis i acabant amb els morts de la Guerra Civil, aquests darrers els més propers en el temps.

Els soldats, civils, religiosos, polítics, homes i dones que van morir durant la Guerra Civil estan sent utilitzats profusament, en els darrers anys, de forma política. No de forma nacional. I aquest fet comporta que en unes víctimes ja de per si difícils, com difícil és encarar l'anàlisi de la mateixa guerra, es converteixin en projectils que els partits polítics es llancen els uns als altres. Sense que no se'n salvi cap. Es continua parlant dels morts i les víctimes vermelles i blaves, de dretes o esquerres, laiques o religioses. I s'omet, s'obvia, parlar i tractar-los com a víctimes i morts nacionals: sembla que a tots se'ls ha de posar una etiqueta i sembla que no se'n pot trobar cap d'unitària.

Així, estem convivint, en els darrers quinze anys, amb homenatges als ossos i restes de la Guerra Civil apropiats per uns i altres, tant a l'Estat com a Catalunya, tot i que fa l'efecte que no són dos processos iguals.

A nivell estatal, la politització entre dreta i esquerra, entre el PP i el PSOE, es trasllada en la visió que es té del passat d'una manera clara i concisa. De fet, els mateixos protagonistes o estudiosos que es mouen al voltant del moviment que es coneix com de «recuperació de la memòria històrica» accepten que els inicis són polítics,⁹ i aquesta politització és la que trobem en moltes de les actuacions relacionades amb els morts de la Guerra Civil, polaritzant-se en, a grans trets, les beatificacions i les exhumacions de fosses.

El 10 de maig de 1998 eren beatificades «*Gabriela Hinojosa y seis compañeras monjas salesas mártires, martirizadas en Madrid en 1936*»; el 21 de novembre de 1999 eren canonitzats 10 religiosos: «*Todos ellos fueron mártires de la última persecución religiosa en España (1931-1939)*»; l'11 de març de 2001 eren beatificats 233 religiosos: «*[...] grupo de mártires españoles, religiosos la gran mayoría, procedentes de 34 diócesis españolas, aunque la mayoría de los beatificados y procesos procedían de la archidiócesis de Valencia*».¹⁰ L'octubre de l'any 2007 es beatificaren a Roma 498 sacerdots i monges i, si els altres no havien tingut gaire ressò, aquest ja s'envoltà de controvèrsia.¹¹ Uns acusaren la Conferència Episcopal de canviar els

Les beatificacions a Espanya han estat utilitzades pels partits conservadors per atacar el govern i contrarestar les exhumacions de fosses comunes.

noms dels beatificats, atès que ja no se'ls anomenà «màrtirs de la Guerra Civil» sinó «màrtirs del segle XX»;¹² els altres acusaren els bisbes d'ometre entre els beatificats religiosos que havien estat morts pels franquistes, en aquest cas es parlava de 16 capellans bascos. En el rerefons, la discussió i aprovació, el desembre del mateix any, del que es coneix com «ley de la memoria histórica»,¹³ és el resultat d'anàlisis, discussions i controvèrsies originades amb la creació, l'any 2004, de la *Comisión Interministerial para el Estudio de la Situación de las Víctimas de la Guerra Civil*. La llei resultant, aprovada al cap de tres anys, creà confusió, desil·lusió i un descontentament general.

Les beatificacions a Espanya han estat utilitzades políticament pels partits conservadors per atacar el govern de forma indirecta i per contrarestar les exhumacions de fosses comunes que des de l'any 2000 s'estan realitzant arreu de l'Estat. Unes exhumacions a les quals l'Administració central no ha sabut fer front de forma decidida, provocant justament que els ossos dels morts de la guerra es converteixin en instruments d'enfrontament entre la dreta i l'esquerra, utilitzats en primer lloc per atacar bàsicament el PP, considerant-lo –o volent que així es visualitzi– com hereu del franquisme, traient a la superfície els morts que el règim va condemnar a l'oblit. La majoria de fosses comunes que s'han obert arreu de l'Estat són de víctimes del franquisme, civils assassinats i mal enterrats, que en ser exhumats les famílies tanquen un amarg episodi, però alhora les restes dels seus avantpassats més immediats volen ser convertides en una prova més contra un PP al qual es vol considerar filofeixista. Però la Guerra Civil fou un conflicte molt més complicat i amb molts més matisos, que no permet traçar cap línia recta diferenciant blanc de negre, vermell de blau, bons de dolents. I si bé les exhumacions continuen sent majoritàriament de víctimes del franquisme, les forces ideològiques dretanes també han començat a utilitzar-les per mostrar la violència revolucionària, promovent exhumacions de fosses que, malgrat les actuacions del règim, encara hi ha de víctimes de la reraguarda republicana.

D'aquesta manera, ens trobem un Estat en què es fa una constant utilització dels morts de la Guerra Civil (també judicialment), tant els que foren ben enterrats en el seu moment com aquells que tot just ara comencen a ser recuperats, així com els que encara estan sota terra, intentant

traslladar les diferències ideològiques de l'any 1936 al present, volent-se criminalitzar mútuament a través de les restes del passat.

A Catalunya també hi ha un ús polític dels morts de la Guerra Civil, tot i que més matisat, sense tanta virulència, practicat per part de tothom d'una manera més subtil, però al cap i a la fi practicat: els morts no són una peça clau com sí que ho són a l'Estat, però també són ben presents en aquesta lluita que s'ha instal·lat al país de reivindicació o apropiació de la memòria col·lectiva.

Si bé no hi ha l'extremisme que es viu a l'Estat al voltant d'aquests morts, l'ús que se'n fa a Catalunya malauradament encara té connotacions més polítiques que no pas nacionals. Els partits polítics catalans s'agafen a col·lectius de víctimes de la guerra o a figures individuals per reivindicar-se i per trobar-hi una herència de representativitat ideològica, reclamant-los com a antecessors i declarant-se continuadors dels qui es considera que es van sacrificar per uns ideals i una fe o bé foren víctimes gratuïtes de la barbàrie bèl·lica. Es fa un ús dels morts de la guerra que encara no ha esdevingut nacional, possiblement perquè el conflicte és massa proper en el temps i molt profund en els sentiments de moltes famílies, i perquè la Guerra Civil que va viure el país no es pot minimitzar a un conflicte que enfrontà «bons» contra «dolents».

És possible que haguem de passar per aquest pas, per aquesta utilització política dels morts com a actius d'una o altra ideologia, per arribar d'aquí un temps a poder considerar-los tots ells nacionals, independentment del color pel qual van morir, deixar d'utilitzar-los de forma partidista per fer-ho de forma nacional.

El que és indubtable és que qui va aconseguir fer un ús absolut dels morts fou el dictador, convertint-los, tots ells, en els «seus» morts, utilitzant-los per recalcar la diferència entre vencedors i vençuts, transformant-los en morts nacionals de la mateixa dictadura, del país que ell mateix havia construït a base de sang, però per damunt de tot morts espanyols: «*Caídos por Dios y por España*», resa cada una de les plaques que es van col·locar per tot arreu. Durant gairebé quaranta anys, el règim es recolzà sobre la Guerra Civil i el rastre de sang que aquesta deixà per justificar-se i erigir-se en el pacificador necessari, una pau imposada i una

A Catalunya es fa un ús dels morts de la guerra que encara no ha esdevingut nacional.

por d'una altra guerra que constantment era recordada i que fou ben present durant la Transició, malgrat la mort del dictador.

Però el que no es pot fer ara és una altra vegada la utilització política dels morts de la Guerra Civil però a la inversa. Si durant quaranta anys només van existir uns morts –política que la dictadura va prolongar volgudament atès que d'aquesta manera s'excloïa l'adversari també a través dels morts–, ara no es pot voler intentar fer un contrapès o una compensació fent que només existeixin els altres morts, per més oblidats que durant dècades hagin estat –que ho han estat. S'ha de comprendre aquesta postura discriminatòria dels familiars, homes i dones, actualment sobretot fills i néts, que reivindiquen la memòria dels seus morts tan volgudament soterrada i volen negar la que per a ells ja ha estat excessivament vindicada, però ens hem de plantejar si aquesta mateixa postura la poden tenir els representants polítics. Els familiars reivindiquen i reclamen des del cor. Els polítics han de ser conscients de la representació que sustenten, més enllà de la seva ideologia, del fet que són representants democràtics i de la nació.

Hauríem de transformar la Guerra Civil i els seus morts en una nova tragèdia col·lectiva, on constituir i assentar un referent nacional comú.

Hauríem de ser capaços de transformar la Guerra Civil i els seus morts en una nova tragèdia col·lectiva, on constituir i assentar, com ho vam fer respecte l'11 de setembre, un altre referent nacional comú, on les víctimes de l'època contemporània s'uneixin a les de l'època moderna i també es converteixen en els herois que tota nació necessita, en homes i dones idealitzats, en morts gloriosos representants de les nostres aspiracions desfetes.

La Guerra Civil fou una derrota per a Catalunya com a poble, igual que el 1714, i hauríem de poder transformar-la en quelcom, primer –i prou difícil–, col·lectiu i, després, en un model d'identificació on una derrota es converteix en un triomf paradigmàtic.

«A la cruïlla de la memòria i de la identitat nacional hi ha una tomba, hi habita la mort».¹⁴ Tots els països, totes les nacions, han assentat el seu imaginari col·lectiu en els seus morts:¹⁵ derrotes o batalles victorioses que es recorden sobre les tombes dels herois caiguts, grans fossars de soldats que són lloats com a màrtirs que han perdut la vida per la pàtria. Estem vivint un moment en què els morts de la guerra són més presents que

mai, però se n'està fent un ús polític, no nacional, no són identificats en el nostre imaginari com a morts col·lectius, sinó com a ideològics, sense que fins al moment puguin ser un element més de la nostra identitat nacional, com passa a tants altres països del món.

Tot i que s'estan fent certs passos en aquest sentit: al Memorial de les Camposines, a la Terra Alta, es pretén fer un homenatge a tots els soldats morts a la Batalla de l'Ebre, tant de l'exèrcit Republicà com del Franquista: diversos testimonis de soldats morts recollits en plafons acullen el visitant, i s'explica com es desenvoluparen els cent quinze dies de lluita i com, en aquell indret, s'hi estant traslladant les restes òssies dels morts del combat que encara avui en dia es troben constantment a la comarca, sense que se'n faci cap mena de distinció. No és possible fer-la, però tampoc no hi ha la voluntat de fer-la. Properament, els familiars dels que van morir, van desaparèixer i van perdre la vida durant la guerra per qualsevol circumstància i lloc tindran l'opció de gravar en pedra el nom del seu familiar al Memorial, com es fa a tants altres indrets del món, on tothom té un lloc on homenatjar els seus morts. A Catalunya hi ha un altre monument als soldats morts de la guerra, però només als d'un costat, als carlins del Terç de Nostra Senyora de Montserrat, que tenen des de l'any 1961 una cripta a la muntanya sagrada, on hi ha les restes dels catalans que, enrolats al Terç, van morir durant la guerra. Curiosament, els carlins són els únics que van enfrontar-se a Franco i es negaren a permetre el trasllat dels seus antics combatents al Valle de los Caídos. Ara, amb el Memorial de les Camposines, hi ha per primer cop un indret amb restes de tots els morts, independentment de la seva ideologia, on es ret homenatge al sacrifici de centenars de joves que perderen la vida en una guerra fratricida, que comportà una altra derrota de Catalunya com a poble.

Joan Sales, en les seves cartes a Màrius Torres, escriu el 7 d'octubre de 1937 des de Canyissar de l'Olivar (Terol) en mig de la guerra: «Algun dia, després de la nostra victòria, haurem d'alçar un monument als nostres morts i un altre als del Terç de Montserrat; dos monuments, l'un al costat de l'altre, que recordin per sempre com n'és de trist fer-se la guerra entre germans».

Els morts de la guerra són més presents que mai, però se n'està fent un ús polític, no nacional, no són identificats com a morts col·lectius, sinó com a ideològics.

NOTES

- 1 Vegeu PÓRTULAS, Jaume. *Introducció a la Iliada. Homer, entre la història i la llegenda*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 2008.
- 2 Vegeu RADER, OLAF B. *Tumba y poder*. Madrid: Ediciones Siruela, 2006.
- 3 «El rey pide al apóstol Santiago que fomente la unidad de España». Dins: *La Vanguardia*, p. 13, 26 de juliol de 2010.
- 4 Albert Balcells afirma que «un panteó reial dinàstic és un lloc de memòria per antonomàsia». Dins: *Llocs de memòria dels catalans*. Barcelona: Proa, 2008, pàg. 236. Cal no oblidar que a Saint Denis també hi foren enterrats dos reis que durant un temps ho foren dels catalans: Lluís XIII i XIV de França; I i II de Barcelona. (1642 - 1652).
- 5 Vegeu VALENZUELA MÁRQUEZ, Jaime. *Las liturgias del poder: celebraciones públicas y estrategias persuasivas en Chile colonial (1609 - 1709)*. Santiago de Xile: Lom Editores, 2006.
- 6 *Llocs de memòria... op. cit.* p. 205 i 249.
- 7 «El 1913 es visualitza la radicalitat creixent amb el primer acte al Fossar de les Moreres, impulsat per Els Nèts dels Almogàvers. El fossar es volia més compromès, s'hi reclamava sovint la independència, i més democràtic, en presentar-se com l'homenatge a la memòria del combatent anònim, l'home del poble mort en defensa de la pàtria i privat del dret a passar a la història, contraposat a les figures emblemàtiques o institucionalitzades». Dins: ANGUERA, Pere. *L'onze de setembre. Història de la Diada (1886 - 1938)*. Barcelona: CHCC-PAM, 2008, p. 9.
- 8 A França és acceptat que cada president proposi i efectui el trasllat d'unes restes que consideri que es mereixen ser enterrades al Panteó. Jacques Chirac va fer traslladar l'any 2002 les d'Alexandre Dumas, i recentment Nicolas Sarkozy ha proposat, no exempt de polèmica, el trasllat d'Albert Camus.
- 9 «No obstante sería a partir del triunfo electoral del Partido Popular en 1996 cuando se produciría la reactivación de la llamada memoria histórica [MH] [...]. En su vuelta al poder, en esta ocasión a través de la vía democrática, el PP mantuvo su permanente negativa a reconocer a las víctimas de la dictadura y rechazó cualquier posibilidad de condena al régimen franquista. En este sentido, la reactivación de la MH sería un efecto directo de la actuación de los populares en campos tan sensibles como el educativo, el cultural, el histórico y en concreto con las cuestiones relacionadas directamente con las víctimas. El inicio de su particular revisionismo histórico, que conectaba con las tendencias más ultramontanas de la historiografía franquista, tendría como correlato el despertar del movimiento asociativo por la memoria». Sergio Gálvez a *Mientras Tanto*, núm. 97, hivern 2005.
- 10 Vegeu: <http://www.conferenciaepiscopal.es/santos/canonizacion.htm> [setembre 2010]
- 11 Vegeu-ne una anàlisi breu a BADA, Joan. «Religió i memòria. La controvèrsia de la Guerra Civil: els màrtirs i la llei». Dins: *Tripodos*, núm. 25, Barcelona 2009.
- 12 *El País*, 27/10/2007. Vegeu <http://www.conferenciaepiscopal.es/santos/martir/default.html>
- 13 «Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura».
- 14 ZERTAL, Idith. *La nació i la mort*. Mallorca: Lleonard Muntaner Editor, 2006.
- 15 Vegeu ANDERSON, Benedict. *Comunitats imaginades*. Catarroja: Universitat de València, Editorial Afers 2005.

Historiador

Jordi Albertí

La Constitució republicana de 1931. Factors de distorsió

La Constitució de 1931, que havia de representar la consolidació del projecte republicà, va derivar a un enfrontament irreversible entre les forces que li donaven suport. Entre els mesos d'agost a novembre, fent cas omís del dictamen encarregat pel Govern provisional a una Comissió Jurídica Assessora, es va debatre un nou articulat elaborat per una comissió parlamentària que anteposava l'hegemonia dels partits d'esqueres a la implantació d'un règim democràtic.

1. Un avantprojecte amb «sang política» nova

Amb la dimissió, el 30 de gener de 1930, del general Miguel Primo de Rivera es va produir un buit de poder però també –i sobretot– una inconcreció jurídica de l'Estat. Efectivament, el govern dictatorial no només havia dissolt tots els ajuntaments i el Congrés dels Diputats –i, a Catalunya, la Mancomunitat– sinó que havia suspès la Constitució de 1876 a l'espera d'aprovar-ne una de caràcter corporatiu que, malgrat estar enllestida des de 1929, mai no va ser aprovada.

L'opció d'Alfons XIII d'encarregar la formació de govern al general Dámaso Berenguer va respondre a la voluntat d'iniciar una transició capaç de restaurar una normalitat política amb la condició de no sotmetre la Corona a cap procés de responsabilitat. Aquesta circumstància, sumada al fet que el general fos partidari de formar un govern de gestió comptant únicament amb les famílies conservadores, va determinar que aparegués

als ulls de l'opinió pública com un projecte immobiliista. L'evidència que un govern d'aquestes característiques seria incapaç de respondre als reptes d'una societat que en el transcurs dels sis anys de dictadura havia sofert canvis estructurals profunds va comportar que els dirigents conservadors de més prestigi –com Francesc Cambó, Gabriel Maura i José Sánchez Guerra– es neguessin a col·laborar-hi.

En aquest context, el republicanisme, que des de 1926 comptava amb un òrgan de coordinació, l'Aliança Republicana, va iniciar un procés de convergència de totes les forces antimonàrquiques i una estratègia d'oposició directa al règim amb la voluntat inequívoca d'ocupar el poder per mitjà d'un cop d'estat militar. Aquestes aspiracions, que no només comptaven amb el fervor dels ambients obreristes i universitaris sinó que estaven avalades per una intel·lectualitat cada cop més influent i per una majoria social urbana, van fer possible el consens del Pacte de Sant Sebastià del 17 d'agost de 1930, en el qual es va acordar la formació del Comitè Revolucionari que, posteriorment, donaria pas al Govern Provisional de la República.

Paradoxalment, les previsions d'instauració de la República amb l'empara de l'exèrcit es van veure alterades negativament per la inesperada sublevació de Jaca del 12 de desembre de 1930 mentre que, per contra, els resultats de les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, convocades pel govern de l'almirall Aznar, que el mes de gener havia succeït el de Berenguer, sumat a una nul·la reacció de la Corona, van brindar una oportunitat pràcticament inesperada a les forces republicanes de proclamar el nou règim.

Dos dies van ser suficients per executar un canvi revolucionari que no solament va resultar incruent sinó que va estar absent de tensions socials

**Dos dies van ser
suficients per executar un
canvi revolucionari que
no solament va resultar
incruent sinó que va estar
absent de tensions socials
destacables.**

destacables. La proclamació de la República va esdevenir una festa, de tal manera que els sectors crítics amb la naturalesa dels esdeveniments, més enllà dels estrictament monàrquics, van ser inicialment molt minoritaris. La comunitat internacional *de iure* o *de facto* va reconèixer sense demores el nou règim.

Això no obstant, en poques setmanes el recel i la desconfiança ja s'havien començat a apoderar d'amplis sec-

tors empresarials i dels ambients republicans conservadors, alarmats els primers per la presència d'un socialista, Indalecio Prieto, al capdavant del Ministeri d'Hisenda i els segons per la passivitat governamental enfront dels aldarulls antimonàrquics ocorreguts a Madrid l'11 de maig, que van acabar amb una espectacular crema de convents, així com per un increment desmesurat de la delinqüència com a resultat d'una amnistia general indiscriminada.

Malgrat aquestes turbulències, el Govern Provisional, fidel als plantejaments acordats, va convocar eleccions a Corts Constituents per al 28 de juny. El resultat, malgrat atorgar representació parlamentària a més de vint formacions polítiques, va ser rotundament favorable als socialistes i republicans amb un 80% dels vots i escons. Concretament, els comicis van estar liderats pels socialistes, que amb un 24'4% dels vots va comptar amb 115 diputats -119 si hi sumem els 4 de la Unió Socialista de Catalunya- d'un total de 470. El conjunt de forces explícitament republicanes, 9 en total, va aconseguir un 56'5 % dels vots amb 266 diputats. Els corrents més nombrosos van ser el radical de Lerroux, amb un 20% de vots i escons, i el radical socialista, amb un 12'5 %, seguits d'Esquerra Republicana i d'Acción Republicana d'Azaña, amb 31 i 28 diputats respectivament.

Aquest resultat no només era radicalment diferent del de les eleccions municipals del 12 d'abril, en què nominalment havien guanyat els monàrquics, sinó que posava en evidència que les proporcions dels partits governants al nou Parlament no es corresponien estrictament a les ministerials en el Consell de Govern. Aquest fet era especialment evident en el cas de la Dreta Liberal Republicana que, pels acords de 1930 ocupava, amb Niceto Alcalá-Zamora, la presidència del Govern i tenia, amb Miguel Maura, la delicada responsabilitat del Ministeri d'Interior, malgrat haver obtingut en els comicis només el 4'6% dels vots i disposar, per tant, de només 22 diputats.

Aquesta circumstància va determinar que afloessin dues importants discrepàncies a l'hora de concretar els criteris que havien de regir l'elaboració i aprovació de la nova Constitució republicana, les dues relacionades amb el treball d'una Comissió Jurídica Assessora que s'havia constituït el 6 de maig formada per disset juristes que, presidida pel jurista Àngel Ossorio, n'havia elaborat un avantprojecte.

Efectivament, les tensions polítiques internes van provocar, en primer lloc, que el Consell de ministres desestimés el criteri, suggerit en el dictamen, que el govern es constituís en ponent del redactat de la nova Constitució i decidís, per contra, instar el Congrés a constituir una Comissió parlamentària encarregada de redactar un nou text, que seria debatut punt per punt en els plenaris de la Cambra. Aquest òrgan, format per vint diputats i presidit pel socialista Luis Jiménez de Asúa, va iniciar els treballs el 28 de juliol i va lliurar el nou redactat a mitjan agost.

La ponència sorgida de la Comissió va ser presentada a la Cambra el 27 d'agost de 1931 pel professor Jiménez de Asúa, el qual va destacar en la seva intervenció que del treball anterior havien respectat molts aspectes tècnics però que, per contra, el redactat havia estat transformat per efecte de «*la sangre viva política que ha sido transfundida de las venas democráticas*» convertint-la, tal com ell mateix va proclamar, «*en una Constitución avanzada; deliberadamente lo ha decidido así la mayoría de los Comisionados. Una Constitución avanzada, no socialista (el reconocimiento de la propiedad privada le hurta ese carácter), pero es una Constitución de izquierda. Esta Constitución quiere ser así para que no nos digan que hemos defraudado las ansias del pueblo [...]*».

Els ambients socialistes i republicans d'esquerres, majoritàriament, creien que la ideologia conservadora –i encara més la monàrquica– era incompatible amb la democràcia.

Aquest plantejament de Jiménez de Asúa –en franca discrepància, la segona, amb una part del Govern– exposava per primera vegada en l'hemicicle la convicció, àmpliament acceptada entre els ambients socialistes i republicans d'esquerres, que la ideologia conservadora –i encara més la monàrquica– era incompatible amb la democràcia i era suspecte de fer el joc al feixisme. Adjectivar d'un bon principi la Carta Magna com d'esquerres feia preveure fàcilment –i així va ser en realitat– un debat encès des de la primera jornada i una polarització de les intervencions entorn de la radicalització doctrinal, convertint el que hauria hagut de ser un debat en profunditat per garantir que els valors republicans i democràtics inspiressin el redactat concret de l'articulat de la llei en un espectacle sectari i molt sovint personalista per fer prevaler la força de la majoria. El debat de la Constitució republicana s'estrenava així amb una posada en escena més pròpia d'una

confrontació que no pas d'una entesa, més propera a una revenja contra les responsabilitats de la dictadura i de la Corona que no pas a un procés de superació col·lectiva.

El debat de la Constitució republicana s'estrenava amb una posada en escena més pròpia d'una confrontació que no pas d'una entesa.

2. Inestabilitat al carrer, inquietud a l'hemicicle

Després de la proclamació de la República, els sectors més actius de la societat van ser conscients que calia dotar-la de substància, que calia blindar-la enfront dels interessos contraris a la democràcia. En aquest sentit, multitud de partits i d'organitzacions socials, culturals i sindicals, emparats per una premsa dinàmica i per un moviment universitari molt conscienciat, van promoure un estat d'opinió que alertava dels perills d'una conspiració dels integristes i dels monàrquics. Havia calat fons la idea que els grans enemics de la «revolució necessària» eren el latifundisme, el militarisme i el clericalisme.

Aquest lema s'havia convertit en l'esperit d'una generació, en la síntesi d'un implacable esforç crític fet sobre la realitat d'Espanya des de la pèrdua de Cuba. «*La República es poca cosa. Lo importante es la sustancia republicana*», havia dit el doctor Marañón. Així és com, davant de l'opinió pública, el règim havia de demostrar que era radical i dogmàtic enfront dels militars, del clergat i dels latifundistes, però no estava tan preparat ideològicament per defensar-se de la «revolució fàcil» promoguda per les organitzacions anarquistes ni, encara menys, per reprimir aldarulls de caràcter anticlerical.

Només així s'explica que la majoria de ministres desautoritzessin el de Governació, Miguel Maura, quan es disposava a actuar amb contundència contra els incendiaris de convents del dia 11 de maig i següents a Madrid –episodi que, posteriorment, van repetir-se en moltes ciutats andaluses– o que *El Socialista*, en l'edició del dia 12, considerés que amb aquells fets «*la reacción ha visto que el pueblo está dispuesto a no tolerar. Han ardido los conventos: ésa es la respuesta de la demagogia popular a la demagogia derechista*».

Després d'aquests incidents i del greuge que havia sofert, Miguel Maura, com a preu a la petició que no dimitís, va declarar que en el futur actuaria en plena llibertat. Aquesta discrepància prematura en el si del govern pel que fa a política d'ordre públic serà només l'inici d'un mal que

La discrepància prematura en el si del govern pel que fa a política d'ordre públic va ser només l'inici d'un mal que esdevingué endèmic per a la República.

esdevindrà endèmic fins acabar convertint-se en el pitjor dels factors de desestabilització de la República.

Només cal parar atenció al desenllaç dels primers conflictes per entendre la gravetat del tema. Per exemple, quan a finals de maig d'aquell primer any republicà, els treballadors del port de Pasajes declarats en vaga intentaven entrar a la ciutat, la Guàrdia Civil els va reprimir amb foc real causant nou morts i dotzenes de ferits.

Com a conseqüència, *Solidaridad Obrera*, òrgan de la CNT, que el primer de maig havia declarat orgullosa que «*España es un país revolucionario sin igual en Europa*», el 2 de juliol ja declarava que el règim s'estava convertint en «*una República administrada por verdugos y asesinos*».

Un altre exemple: Sevilla, des de la proclamació de la República, s'havia convertit en una ciutat dominada per una alta temperatura revolucionària dirigida, en aquest cas, per militants comunistes amb la col·laboració d'escamots de la FAI. Entre abril i juliol de 1931 ja s'havien declarat a la ciutat trenta-quatre vagues. La degeneració del clima social va derivar en enfrontaments d'extrema violència després que la Guàrdia Civil matés, aplicant la «lleï de fugues», quatre militants del PCE. El resultat final van ser més de vint morts i quaranta ferits. Com a conseqüència d'aquests incidents, el Congrés va nomenar una comissió d'investigació que, neutralitzada per les desavinences internes, no va ser capaç d'arribar a cap conclusió. Per contra, *Solidaridad Obrera*, en l'edició de l'1 d'agost, resolva de manera taxativa: «*A partir de ahora sabemos que las Cortes Constituyentes están contra el pueblo. A partir de ahora no puede haber paz ni un minuto de tregua entre las Cortes Constituyentes y la CNT*».

L'inici dels debats constitucionals va coincidir amb la fi d'una llarga vaga dels treballadors de Telefónica i amb l'inici d'una de la metal·lúrgia a Barcelona que va anar acompanyada d'un motí dels presos anarquistes de la presó Model de la capital catalana. El president Macià, que ja havia encapçalat una col·lecta a favor dels vaguistes de Telefónica, es va declarar partidari d'accedir a les peticions de la central anarquista. Ho va impedir el governador civil, Anguera de Sojo, aleshores militant del Partit Catalanista Republicà. Els aldarulls van acabar amb sis víctimes mortals i un vaixell destinat a mantenir-hi retinguts centenars de militants cenetistes.

Al llarg de setembre, octubre i novembre –els tres mesos que va durar el debat de la Constitució al Congrés–, les vagues i els aldarulls es van anar reproduint a Saragossa i, principalment, a les ciutats i poblacions d'Extremadura i Andalusia, mentre que la reacció governativa va continuar oscil·lant entre la passivitat policial i la repressió indiscriminada molt en funció, entre altres factors, del criteri de cada governador provincial.

Abans de concloure els debats, el Parlament va aprovar una llei de Defensa de la República que atorgava al govern més llibertat d'actuació en les competències d'ordre públic. Azaña va defensar que la llei era necessària per garantir la universalitat del nou règim: «¿Es que podemos olvidar que al cabo de siete meses de régimen nos encontramos todavía con que en una inmensa cantidad de pueblos y de aldeas la República no ha penetrado?», deia adreçant-se als diputats, però també hi afegia: «¿Es que podemos consentir que continúe haciéndose este vacío en torno de la institución pública que hemos venido a instaurar, para que cunda en las masas españolas la persuasión de la impotencia del régimen republicano, de la ineficacia de las instituciones republicanas?».

Les conspiracions dels monàrquics i dels integristes, cuinades en l'opacitat dels despatxos, i els aldarulls a la llum pública, estratègicament promoguts pels sectors llibertaris i pro-bolxevics, començaven a guanyar el pols a una República que, massa nerviosa i maldestre, massa presonera dels tòpics adobats en les tertúlies de l'Ateneo de Madrid –nou dels dotze ministres n'eren membres– no aconseguia oferir ni estabilitat econòmica ni pau social.

Les conspiracions dels monàrquics i els aldarulls començaven a guanyar el pols a una República que no aconseguia oferir ni estabilitat econòmica ni pau social.

3. La rellevància de la qüestió religiosa en el debat constitucional. Argúcies i pressions

Els debats de l'articulat de la Constitució, programats habitualment a les tardes i oberts al plenari de la Cambra, van alentir i enrairir extraordinàriament l'ambient parlamentari. Sovint les discussions s'allargaven fins a altes hores de la nit i eren seguides per un nombre de diputats que superava amb dificultat la majoria simple.

Van ser conflictius no només els articles preliminars en què, per exemple, a instància dels socialistes es va canviar la proposta de la Comissió

que Espanya fos definida com una «*República democrática*» per acordar que fos presentada com una «*República de trabajadores*» –afegint-hi «*de toda clase*» per complaure els radicals i els republicans moderats–, sinó que també ho van ser tots aquells articles que, directament o indirectament, feien referència a l'organització territorial i a la propietat privada.

Això no obstant, el paper moderador del president Alcalá-Zamora en el primer cas i dels tretze diputats de l'Agrupación al Servicio de la República en el segon, van aconseguir transaccionar solucions resolutives. En el primer cas, l'Estat no es definia com a federal però sí com a integral, contrari, per tant, al centralisme i compatible amb un model format per «*Municipios mancomunados en provincias y por las regiones que se constituyan en régimen de autonomía*» [Títol I, art. 8].

En el segon cas, la disputa entre els partidaris de la capacitat de l'Estat per decretar la lliure expropiació de la propietat privada i els sectors moderats i conservadors que denunciaven el caràcter abusiú d'aquesta atribució es va resoldre proclamant el principi de socialització de la propietat privada, però limitant la prioritat del bé públic a «*causa de utilidad social*», garantint sempre «*una adecuada indemnización*» i prohibint explícitament les confiscacions de béns [Capítol II, art. 44].

Els articles destinats a formalitzar el caràcter aconfessional del nou règim no van aconseguir cap solució de consens.

Per contra, els articles destinats a formalitzar el caràcter aconfessional del nou règim no van aconseguir cap solució de consens. El laïcisme militant de molts diputats, sumat al pòsit anticlerical de la tradició intel·lectual i cultural majoritària a la Cambra i les pressions exercides per moltes organitzacions obreres i sindicals i per les lògies maçòniques, van impedir-ho. Azaña, convertit en artífex d'una solució de compromís que no salvava l'Església catòlica de ser sotmesa a una marginació desproporcionada, no va aconseguir altra cosa –en una intervenció maratoniana del 14 d'octubre– que desplaçar la part principal del problema, el referit a les congregacions religioses, a una llei específica posterior.

Al llarg del debat dels articles que tractaven la qüestió religiosa –el 3 del títol preliminar i el 26 i 27 del tercer– van sobresortir amb veu pròpia, a més del ministre Azaña, el ja citat Jiménez de Asúa i els diputats Álvaro de Albornoz, Carrasco i Formiguera i Jerónimo García Gallego.

El president de la Comissió Constitucional, el socialista Jiménez de Asúa, en un vot particular, va defensar la conveniència de radicalitzar la proposta oficial de tal manera que, al seu parer, no només calia sotmetre les confessions religioses a un simple règim associatiu i inhabilitar-les per rebre ajuts públics sinó que, en el cas dels ordes religiosos, era fonamental impedir que se n'establissin de nous, dissoldre els existents i nacionalitzar tots els seus béns.¹

El president de la Comissió Constitucional va defensar que era fonamental que no s'establissin nous ordes religiosos, dissoldre els existents i nacionalitzar tots els seus béns.

Les intervencions del radical-socialista Álvaro de Albornoz van estar marcades sempre per un to alarmant i despectiu. Segons ell, «*las principales taras de nuestro carácter: un sentido de la justicia inquisitorial [...]; un sentido de mendicidad [...]; el carácter mesiánico [...]; el sentimiento catastrófico y apocalíptico [...]; y, por último, una ética de resignación y de abandono [...]*» eren conseqüència de l'«*influjo teológico de la Iglesia en el alma nacional*», per la qual cosa proposava no només separar l'Església de l'Estat i negar-li qualsevol dret d'acció o de possessió de béns sinó que calia dictar una normativa que impedis tota mena d'«*injerencias de índole perturbadora*».²

Manuel Carrasco i Formiguera, aleshores encara diputat per Acció Catalana, va intervenir en nombroses ocasions reclamant el dret a la llibertat religiosa. El parlamentari catòlic, habitualment molt equànim en els seus parlaments, es va indignar summament amb els plantejaments defensats per Azaña, en què primava les raons d'Estat per sobre de les pròpies del Dret públic, acusant-lo d'haver defensat «*pura, simple y perfectamente el concepto fascista del Estado*».³

El 9 d'octubre va intervenir davant del plenari el canonge segovià de Burgo de Osma, Jerónimo García Gallego, que havia aconseguit l'escó com a independent republicà amb el màxim de vots de la província. Les seves paraules, molt crítiques amb la tradició catòlica conservadora, va denunciar que la majoria d'esquerres hagués optat per associar la fe catòlica amb una doctrina reaccionària. «*Para hacer, señores diputados, una Constitución de libertad, habéis hecho una Constitución anticatólica. ¿Qué significa esto, señores diputados, sino el falso prejuicio que tenéis de que la religión católica es enemiga de la libertad?*».⁴

Lamentablement, les aportacions dialèctiques i reflexives, fins i tot les

jurídiques, servien de poc davant del corró format per la majoria parlamentària que es limitava a imposar el redactat de la Comissió o, en tot cas, a radicalitzar-lo. Aquesta va ser la norma imperant.

Això no obstant, en el cas del debat entorn de la qüestió religiosa, cal tenir present que –d’una manera capciosa i inesperada– el debat es va contaminar del que prèviament s’havia mantingut en l’hemicicle sobre el sufragi femení.

Les Corts constituents de la Segona República, desgraciadament, van tenir poca volada.

Aquesta és una qüestió poc coneguda que cal recordar per il·lustrar la poca volada que, desgraciadament, van tenir les Corts constituents de la Segona República.

El dia 1 d’octubre va correspondre a la diputada radical Clara Campoamor defensar la proposta de la Comissió a favor del sufragi femení. Ho va haver de fer a títol personal ja que oficialment el seu partit se’n declarava contrari, al·legant la inconveniència per a l’estabilitat de la República que les dones poguessin votar.

La seva intervenció, emparada provisionalment amb el vot favorable a què s’havien compromès el PSOE i Acció Republicana d’Azaña, va provocar la de la diputada socialista Victòria Kent que, contradient també la postura oficial del seu partit, va afegir arguments a favor de la negació del vot femení o, si més no, de dilatar-ne l’aprovació:

*«Si las mujeres españolas fueran todas obreras, si las mujeres españolas hubiesen atravesado ya un período universitario y estuvieran liberadas en su conciencia, yo me levantaría hoy frente a toda la Cámara para pedir el voto femenino [...]. Pero hoy, señores Diputados, es peligroso conceder el voto a la mujer».*⁵

Clara Campoamor va respondre a aquestes afirmacions amb una interpe·llació a la Cambra: *«¿Cómo puede decirse que la mujer no ha luchado y que necesita una época, largos años de República, para demostrar su capacidad? ¿Por qué el hombre, al advenimiento de la República, ha de tener sus derechos y ha de ponerse un lazareto a los de la mujer?».*⁶

La pregunta, sumada al conflicte de les divergències internes dels partits, va ocasionar una de les sessions constitucionals més caòtiques i crispades, especialment després que un diputat radical, Guerra del Río, advertís que *«si les dáis el voto [a las mujeres], los republicanos no respondemos de la República»* i que Andrés Ovejero, diputat del PSOE, també en contra de

la decisió prèvia del seu partit, pontifiqués que el que caldria és aprovar una solució gradual: «*Primero: Cortes de la República española, mujeres en los escaños; segundo, elecciones legislativas, voto a las mujeres que hayan emancipado su conciencia del confesionario, que es el enemigo del espíritu democrático. Y, finalmente, [...] plenitud del sufragio femenino cuando una educación republicana hubiese acabado de modelar la conciencia de la feminidad española [...]*».⁷

En la votació final va acabar imposant-se l'opinió favorable al sufragi femení sobretot després que el diputat d'Acción Republicana, Roberto Castrovido, el qual, tot i admetent com a plausible que «*la mujer no puede tener voto hasta que deje de confesar, hasta que deje de tener por director espiritual a un cura o a un fraile*», va argumentar que calia votar a favor de la proposta perquè «*la mujer no saldrá nunca de la Iglesia mientras no le concedamos el voto*».⁸

El fet de concloure la controvèrsia sobre el vot femení no va calmar els ànims dels diputats sinó que els va predisposar a una major bel·ligerància en el debat imminent dels articles sobre la qüestió religiosa. La premsa de l'època ilustra perfectament aquesta animadversió prèvia quan recull la intervenció espontània d'un diputat radical advertint que si finalment les dones podien votar no quedava un altre remei que atacar frontalment l'Església: «*¡No va a quedar un fraile en España!*», va exclamar «*amenazando con los puños a los escaños de la derecha*».⁹

Tant o més explícit va ser el diputat independent Álvarez Buylla el qual, després de confessar que havia votat en contra de la proposta, va advertir: «*Contra esta puñalada traperera, nosotros tenemos un remedio: [si] el peligro del voto de las mujeres está en los confesionarios y en la Iglesia arrojando a las órdenes religiosas [habremos] salvado el peligro de la votación de hoy. Y vosotros habréis de tener en cuenta que [con esta resolución] habéis puesto el fuego en la mecha*».¹⁰

Tant o més explícit va ser el diputat independent Álvarez Buylla el qual, després de confessar que havia votat en contra de la proposta, va advertir: «*Contra esta puñalada traperera, nosotros tenemos un remedio: [si] el peligro del voto de las mujeres está en los confesionarios y en la Iglesia arrojando a las órdenes religiosas [habremos] salvado el peligro de la votación de hoy. Y vosotros habréis de tener en cuenta que [con esta resolución] habéis puesto el fuego en la mecha*».¹⁰

4. El «campeonato de las locuras», preludi llunyà de la guerra civil

Encara no havia passat una setmana quan els congressistes van iniciar finalment el debat sobre la qüestió religiosa. Durant els dies previs s'havia negociat entre el Govern i la Nunciatura, amb la intermediació del cardenal Vidal i Barraquer, una solució de compromís que, esmenant la propos-

La controvèrsia sobre el vot femení va predisposar a una major bel·ligerància en el debat dels articles sobre la qüestió religiosa.

ta de la Comissió, garantís per igual la aconfessionalitat de l'Estat i la llibertat religiosa. Això no obstant, ja en la primera intervenció corresponent al ministre de Justícia, el socialista Fernando de los Ríos, que havia de defensar els acords presos, es va encendre aquella metxa anunciada en el debat anterior.

Efectivament, el ministre va anunciar que els compromisos adquirits no eren vinculants i que la Cambra era sobirana per decidir el més convenient. El discurs de Ríos va deixar pas a una disputa llarga, agre i pujada de to que va acabar amb gravíssimes amenaces entre els grups representats a l'hemicicle. Els partits conservadors, més propensos a defensar la llibertat religiosa, s'exclamaven contra la decisió de posar a votació el dictamen inicial per considerar que, en cas d'aprovar-se, equivaldria a justificar l'inici d'una persecució religiosa. El diputat Raimundo Molina, per exemple, va advertir a les majories: «Yo os digo que habéis sabido traer la República y que tal vez no sepáis conservarla [...], podéis hacer una España republicana, pero os estrellaréis si tratáis de hacer una España anticatólica».¹¹

Malgrat tot, els partits d'esquerra, amb els socialistes i radical-socialistes al capdavant, es van declarar inflexibles. Ho va resumir clarament Álvaro de Albornoz, aleshores ministre de Foment, en una intervenció final en què, després d'advertir que no convenien «más transacciones con el enemigo irreconciliable de nuestros sentimientos y de nuestras ideas», va afirmar, adreçant-se als diputats socialistes i republicans d'esquerres: «Antes de acabar tengo que deciros una cosa, y es que no os dejéis impresionar por ese fantasma absurdo de la guerra civil ni por el fantasma, menos absurdo, de la contrarrevolución. El peligro, Sres. Diputados, correligionarios republicanos de todos los partidos, también vosotros, socialistas, el peligro supremo no está en esos fantasmas [...], el supremo peligro [...] está en defraudar, en decepcionar a la revolución»¹².

Alcalá-Zamora, des de l'escó corresponent a la presidència del Consell de Ministres, va veure con el fanatisme anticlerical havia irromput a l'escena política.

Niceto Alcalá-Zamora presenciava amb perplexitat, des de l'escó corresponent a la presidència del Consell de Ministres, com el fanatisme anticlerical havia irromput inesperadament i de manera irreversible a l'escena política. En les seves memòries, quan relata la intervenció d'Álvaro de Albornoz ho fa en aquests termes: «Fue sencillamente a ganar el campeonato de las locuras». L'expressió és comprensible, sobretot tenint en compte que el ministre en

un moment de la seva intervenció es va adreçar de manera provocativa a la minoria basco-navarresa convidant-los a iniciar, si no els agradava la resolució, una nova guerra civil com a «*solución más noble, moral y fecunda*».¹³

Amb el pas dels anys, molts dirigents republicans van convenir amb Alcalá-Zamora que, efectivament, la manera tan maldestre amb què les Corts Constituents havien afrontat la qüestió religiosa havia de ser considerada com una de les llavors de l'enfrontament bèl·lic posterior. No haver sabut resoldre de manera convincent el problema de la necessària derogació del poder de l'Església en l'ordenament civil i jurídic de l'Estat va donar ales als que pretenien la destrucció de la República i va frenar la col·laboració inicial de la important minoria catòlica republicana.

NOTES

- 1 *Diario de Sesiones*, apèndix 6è al número 55.
- 2 *Diario de Sesiones*, 9 d'octubre de 1931, p. 1563-1564
- 3 *Diario de Sesiones*, 13 d'octubre de 1931, p. 1709.
- 4 *Diario de Sesiones*, 9 d'octubre de 1931, p. 1570.
- 5 *Diario de Sesiones*, 1 d'octubre de 1931, p. 1352.
- 6 *Diario de Sesiones*, 1 d'octubre de 1931, p. 1353.
- 7 *Diario de Sesiones*, 1 d'octubre de 1931, p. 1356.
- 8 *Diario de Sesiones*, 1 d'octubre de 1931, p. 1357.
- 9 *El Debate*, 2 d'octubre de 1931, p. 2.
- 10 *Diario de Sesiones*, 1 d'octubre de 1931, p. 1363.
- 11 *Diario de Sesiones*, 9 d'octubre de 1931, p. 1543-1545.
- 12 *Diario de Sesiones*, 9 d'octubre de 1931, p. 1566-1567.
- 13 ALCALÁ-ZAMORA, Niceto. *Memorias*. Barcelona: Planeta, 1998, p. 228.

DEBAT CIUTAT(S)

«Les ciutats no són el problema, són la solució!» –exclamava Jaime Lerner, urbanista brasiler i ex alcalde de la seva ciutat natal, Curitiba, ara ja fa uns anys. Ho deia poc abans que es produís un fet de transcendència històrica però que, tanmateix, ha passat pràcticament desapercbut fora de cercles acadèmics: el 2007 la població urbana va superar, per primera vegada, la població rural en el conjunt del planeta. Segons les previsions de les Nacions Unides, al 2050 prop del 75% dels habitants del món viuran en entorns urbans. Això presenta un seguit de reptes que, necessàriament, s'hauran d'encarar des de la sostenibilitat en la seva triple dimensió: mediambiental, social i econòmica.

En el nou segle de les ciutats, la frase de Lerner que obre aquest dossier pren una gran rellevància. L'urbanisme d'avui ha de tenir la suficient visió estratègica com per avançar-se al demà, quelcom difícil en una època d'incertesa i de canvi constant. Algunes de les col·laboracions que es presenten a continuació apunten en aquesta direcció, mentre que d'altres posen l'èmfasi en la història i en la mateixa idea de ciutat, la qual transcendeix la seva realitat espacial. En d'altres paraules: més enllà de l'urbs hi ha la civitas, encara que no podem dissociar-ne l'una de l'altra.

Barcelona i Catalunya tenen un protagonisme especial dins del dossier, entrant de ple en un seguit de debats, alguns de llarga trajectòria, que han agafat volada en els darrers anys, desembocant a voltes en discussions acalorades que és probable que continuïn en un futur.

Filòsof. Professor de la Universitat de Girona

Joan Manuel del Pozo

La ciutat imaginada: Valors i límits de la imaginació *utòpica*

L'afany d'imaginar ciutats on l'ésser pogués desenvolupar-se en plenitud humana i cívica ha estat la raó de ser de les utopies. La transformació de la realitat en base a un seguit de projeccions legítimes, d'un futur individual i col·lectiu millor, es fonamenta en la materialització, literària i filosòfica, d'un «altre lloc» radical i alternatiu al vigent. Des dels clàssics fins als nostres dies, la imaginació humana ha produït diverses utopies. També l'urbanisme contemporani, a voltes, ha seguit uns principis i valors que es poden considerar utòpics, encara que sovint els resultats no han estat els esperats. Novament, doncs, cal constatar que el valor de la utopia no és, com cap altre valor en la vida humana, un valor absolut.

Imaginació i realitat

Imaginar ciutats és una funció necessària per fundar-les *ex novo* –cas infreqüent en la nostra època– però també per fer-les avançar, quan necessiten créixer, sense precipitar-les a un caos immediat. Entenem la imaginació no en el sentit de creació de figures o narracions fictícies, fantasioses o purament especulatives, sinó en el sentit d'anticipació ordenada i fins i tot *dibuixada* de possibilitats versemblants de realització. Ens interessa, però, més que la imaginació que podríem anomenar 'tècnica', al servei d'un realisme administratiu i d'una operativitat rutinària, la imaginació orientada a uns òptims de plenitud humana i cívica, la imaginació que, avui, després de cinc-cents anys de l'obra de Moore, amb

el títol d'*Utopia*, pot ser anomenada, sense connotació despectiva, 'utòpica'; el títol d'aquella obra mestra anava acompanyat d'un subtítol que esmentava justament la voluntat de presentar «el millor estat d'una república», i per això hem emprat uns termes sinònims –els «òptims de plenitud humana i cívica».

Proposem entendre que la funció imaginativa humana, molt més associada al nucli d'allò que s'entén per racionalitat del que alguns poden pensar –i ho ratifiquen pensadors tan rigorosos com Aristòtil o Kant–, és un *continuum* que té en el seu extrem més lligat al principi de realitat una funció estrictament tècnica –l'elaboració dels plànols que prepara l'arquitecte per a un encàrrec exigent i ben pagat– i a l'extrem contrari, el més voluntàriament allunyat del principi de realitat, la ficció sense reserves, la pura fantasia sense intenció 'utilitària' o 'interessada' de cap mena –la creació plàstica o narrativa de móns inexistents amb components i trames decididament inversemblants. La imaginació que anomenarem *utòpica* se situaria en un punt entre els dos extrems: la gran qüestió és si aquest

La gran qüestió és si aquest punt es trobaria més a prop del principi de realitat o de la pura fantasia.

punt es trobaria més a prop del principi de realitat o de la pura fantasia. Sigui, però, quina sigui la posició del punt que cadascú consideri com a encertada, el que és segur és que no associem de manera desconsiderada la noció d'utopia amb la fantasia desfermada i que, poc o molt, li reconeixem un respecte a això, d'altra banda tan escàpol com a concepte, que anomenem realitat.

Precisament, de la realitat –del món *tal com és*–, diu Eduardo Galeano: «Fa cent trenta anys, després de visitar el país de les meravelles, Alicia va entrar en un mirall per descobrir el món al revés. Si Alicia renaixés en els nostres dies, no li caldria cap mirall: n'hi hauria prou que tragués el cap per la finestra».¹ Se suposa que la finestra s'obre al món real, tal com és, però seria, per a ell, el món al revés. Òbviament no al revés de com és –seria una contradicció– però sí al revés de com *hauria de ser* o *s'espera i es desitja* que sigui. Per tant, hi ha una distinció implícita entre la realitat existent i la realitat desitjada, entre l'ésser i l'haver d'ésser, entre fets i ideals. La realitat humana, i això és decisiu, no es limita als fets, inclou també les aspiracions, els desigs, les expectatives, els deures, és a dir, tot el registre del que podríem anomenar les 'projeccions legítimes'. Si mi-

rem la pròpia vida, si mirem la història, descobrim el valor estrictament *realista* de la projecció, de l'esperança, del desig, del deure: no són 'realitats fetes' i assolides, però són una realitat humana de primer ordre, la realitat de l'ambició constructiva, de l'expectativa de millora, *embrió real* dels millors *fets futurs*. Per això, té sentit allò que hem sentit i llegit, atribuït a uns o altres autors, en qualsevol cas interessant: «la utopia és una veritat prematura».

La utopia és una veritat prematura.

Els sentits de la utopia

Un autor de gran finesa en la interpretació de l'ésser humà a través de les seves expressions literàries i filosòfiques, Paul Ricoeur, ens il·lustra sobre els sentits del pensament utòpic. Ho fa en contraposició amb la ideologia. La que ell anomena consciència imaginativa, que elabora tradicions per al passat, iniciatives per al present i expectatives per al futur, s'expressa de dues formes: com a ideologia i com a utopia. Considera que la ideologia és un mecanisme de legitimació generat per un «sistema d'autoritat [que] implica un requeriment de legitimitat que excedeix d'allò que els seus membres poden oferir en termes de creença».²

La ideologia, doncs –no pas lluny de la concepció crítica marxista–, seria un artifici per a la preservació de la societat humana *tal com és*: resulta, per tant, un mecanisme estrictament conservador, sigui quina sigui l'orientació exhibida com a esquer. La utopia, en canvi, no legitima i preserva el que hi ha, sinó que, ben al contrari, ho qüestiona a través d'un pensament alternatiu de l'ésser social, de la col·lectivitat humana. Però si la ideologia és perillosa per la inèrcia justificadora de l'*status quo* i pot frenar el progrés social, la utopia és perillosa per la tendència a un poder autoritari basat en la suposada perfecció del seu projecte. La patologia de la ideologia és la simulació enganyosa d'un desordre establert com a suposada justícia natural, mentre que la patologia de la utopia, que pot amagar la nostàlgia d'un paradís perdut, pot portar directament a formes tiràniques.

Amb tot, remarca Ricoeur, la utopia manté una funció alliberadora perquè manté obert el camp d'allò que és o hauria de ser possible; és allò que impedeix que l'horitzó d'expectatives es barregi i es confongui amb el camp de l'experiència, és el que manté la distància entre l'esperança i

La patologia de la utopia, que pot amagar la nostàlgia d'un paradís perdut, pot portar directament a formes tiràniques.

la tradició. Postula, però, que la ideologia i la utopia, més enllà de la seva contraposició, descobreixin la seva complementaritat, en tant que aportadores a l'imaginari social de solucions a una doble necessitat: la utopia al servei de la necessària funció excèntrica –que lluitarà contra l'entropia dels processos socials– i la ideologia al servei de la necessària reduplicació d'allò que és real –que lluitarà contra el perill de la pèrdua d'una identitat narrativa pròpia, indispensable per a l'autocomprensió.

El sentit predominant, doncs, de la utopia seria per a Ricoeur la necessitat de «la seva funció fonamental d'impugnació i de projecció en un “altre lloc” radical a fi de portar endavant una crítica igualment radical de les ideologies». ³ L'altre lloc radical acaba essent, en la seva materialització literària o filosòfica, l'«enlloc», que etimològicament vol dir el neologisme –en el moment de la seva creació per More– 'utopia'; en qualsevol cas, no és el lloc habitual, que se suposa corromput per les inèrcies de la injustícia establerta.

Hi ha, a més de la funció impugnadora i de projecció esmentades, un sentit eticopedagògic no gens secundari en l'elaboració de les més diverses utopies. Òbviament, la crítica a l'estat injust d'una societat només es legitima per la defensa d'uns principis ètics que es donen per transgredits, entre els més rellevants dels quals, els principis d'igualtat i de justícia. En el cas de la *Utopia* de More no només s'endevena aquesta voluntat entre línies, sinó que hi ha una defensa explícita d'un determinat ordre moral i religiós al servei de la plenitud individual i col·lectiva, de la felicitat de les persones i d'un benestar just de les ciutats que formen l'illa. Aquest sentit eticopedagògic s'expressa també en el joc irònic constant que comença pels mateixos noms que posa, sota formes derivades del grec, a l'illa –l'«enlloc»–, al príncep –el «sense poble»–, al narrador –l'«expert en xerrameques»– o al riu –el «sense aigua»–, entre molts altres; i un humanista com More fa ironia perquè la feia, com a estimuladora de l'autoconeixement i la virtut, el mestre del mètode irònic, Sòcrates, amb la seva mateixa intenció eticopedagògica. També el mètode que More recomana per a la pràctica de les funcions de conseller reial i de diplomàtic –genèricament, les funcions polítiques– és tota una indicació d'aques-

ta intenció; el mètode no és altre que el de l'«obliquïtat», l'habilitat adaptativa i flexible per fer entenedores i suportables unes posicions que, pel camí directe, serien objecte de rebuig i d'incomprensió totals. Precisament només amb el *camí oblic* de la narració utòpica es va atrevir More a parlar de propietat comunal, de menyspreu del diner, de defensa del plaer –moderat, però plaer–, de pluralisme i tolerància religiosa, d'eutanàsia i de rebuig de la pena de mort, i de tantes altres coses que no eren les que l'ordre social de la seva època tenia com a acceptables. Només podia *ensenyar-les* fent veure o *simulant* –sentit últim de la ironia– que eren cosa d'un món inexistent; però era evident que les defensava com a bones i que volia ensenyar-les, si atenem al sentit literal –que diu no com a personatge sinó com a autor i «obertament», no «obliquament»– de les darreres línies del llibre: «Declaro obertament que en la república dels utopiàns hi ha moltes coses que jo en veritat desitjaria, més que no pas podria esperar, que fossin aplicades a les nostres ciutats».⁴ El desig és més il·lusori, l'esperança és més realista –i pessimista–, però en qualsevol cas es tracta d'un pensament projectiu, obliquament batejat com a utòpic, que s'acaba referint a una «aplicació» real a les pròpies ciutats. Hi ha, doncs, sincera aspiració de realitat, per molt que sigui presentada en un joc entre fictici, irònic i oblic, però crític amb el present i carregat de voluntat de canvi ètic. La filosofia i la literatura, des dels seus orígens, són plenes de camins que, a diferència del tingut modernament com a camí ral d'accés a la realitat, el de la racionalitat estricta, condueixen a *altres portes* d'accés a la mateixa realitat: només com a mínims exemples, la llegenda de l'edat d'or, l'al·legoria de la caverna, el mite d'Er o el somni d'Escipió han estat formes ben conegudes i admirades de defensar respectivament *la realitat* dels bons sentiments naturals de les persones, de la feblesa del coneixement, de la responsabilitat sobre la pròpia vida o de la dignitat de la funció política, molt més eficaces que milers de discursos racionals blindats per una conceptualització abstracta i rígida, allunyada de la complexitat emocional i imaginativa del món de la vida. Certament, no parlariem tant de realitats *produïdes* per les diverses formes de *pensament imaginatiu* com de *capacitat de comprensió* més afinada de les diverses i complexes realitats de l'anomenat fenomen humà: però el referent realista no seria en cap cas irrellevant o menyspreable; esta-

riem parlant, al capdavant, d'una realitat principal per a nosaltres, la realitat del nostre coneixement.

Valors i límits d'algunes utopies aplicades del nostre temps

Podem plantejar-nos si avui és possible elaborar una utopia que sigui aplicable a les nostres ciutats, o fins i tot a una ciutat nova en el nostre món. El primer problema el trobem en el grau o en el punt del *continuum* de la imaginació humana abans esmentat que atribuïm a la utopia. Segurament després de les consideracions sobre els sentits de la utopia podem inclinar-nos a situar-la una mica més a prop del principi de realitat o, dit d'altra manera, ens resulta més acceptable que una elaboració utòpica no és necessàriament una fantasia banal.

Si és així, la utopia ens semblaria menys una expansió irresponsable d'un somiatruïtes i ens despertaria la simpatia de la persona 'amb ideals', però assenyada. Amb tot, no és possible establir delimitacions entre conceptes tan subtils: quina gran diferència hi hauria, per exemple, entre un

Podem plantejar-nos si avui és possible elaborar una utopia que sigui aplicable a les nostres ciutats.

urbanista utòpic, un d'idealista o un de visionari? No ens hi encaparrarem: estariem parlant en tots aquests casos dels urbanistes –tècnics o polítics, ara tampoc no ens importa la distinció– que, en comptes de comportar-se segons una pauta de plantejaments inercials –pròpia de la ideologia– revestits d'un pretès *realisme*, es comportarien segons una pauta inconformista i un punt rebel respecte al desordre establert –pròpia de la utopia, segons ens diu Ricoeur– revestida d'*idealisme*.

La qüestió és la tensió, tan freqüent en la vida individual i col·lectiva, entre l'acomodació fàcil a la realitat tal com ens ha vingut donada –ideologisme– i la necessitat de modificar els evidents límits i fins i tot injustícies de la mateixa realitat tal com ens ha vingut donada –utopisme. El món és ple d'urbanistes que pensen que la tensió s'ha de trencar o resoldre pel cantó del canvi cap a valors urbans nous, cap a formes de vida cívica en què la defensa dels grans principis i valors, la planificació ambiciosa i fins i tot idealista de la ciutat ajudi a canviar la dinàmica dels límits i injustícies de la convivència: la segregació, la dificultat d'accés als serveis, la degradació ambiental, la lletjor de l'entorn, l'afebliment de

l'espai públic i tantes d'altres. Això comporta un implícit que no necessita especial argumentació: la planificació urbana és, si no un determinant, un fortíssim condicionant de la qualitat de vida tant de les persones individuals com del conjunt i subconjunts socials. I la planificació és fruit necessari d'uns principis racionals combinats amb un grau notable d'imaginació i de sentit politicopedagògic. Un exalcalde d'una població gens fàcil, Bogotà, Antanas Mockus, deia sobre això: «Com a alcalde, si els ciutadans no entenien una política pública era responsabilitat meua de trobar un nou argument per a explicar-la. En aquest sentit em va funcionar una fe, gairebé cega, en els tècnics. Moltes vegades em sentia amb la tasca típica de la pedagogia de recontextualitzar, d'escoltar arguments que tenen validesa en un cert context, en un cert llenguatge, sota uns certs criteris acceptats, i traslladar-los a un terreny on les persones no comparteixen aquest mateix llenguatge».⁵ Vet aquí com, per una banda, un polític pur –que ha arribat a la candidatura a la presidència del seu país– no es perdia en la batalla amb els tècnics –però se suposa que complien les seves directrius–, sinó que hi feia confiança i esmerçava tot el seu esforç a trobar el llenguatge que permetés que els ciutadans *es fessin càrrec* de les solucions, poguessin *fer seva* una política; aquest fet sol és profundament polític en el millor sentit del mot, un fet gairebé utòpic per la seva poca freqüència; arriba a dir: «El jurament [del governant] hauria de dir: “Juro que tractaré de comprendre millor la meua ciutat i que faré el possible per emprar el coneixement que he adquirit de la ciutat”. Ahora, m'agradaria que les lleis diguessin: “Publiqui's, expliqui's, compregui's i compleixi's” en comptes de només “Publiqui's i compleixi's”. El governant hauria de tenir sempre una agenda pedagògica».⁶ És la petita –gran– utopia de la pedagogia política aplicada al creixement i transformació de les ciutats. Això, en la seva aparent modèstia, és un valor innegable. Utòpic? Que cadascú ho resolgui en la intimitat del seu criteri ètic i polític. Em permeto, però, suggerir que sembla que no respon a inèrcies ni complaences amb l'*status quo*.

Mirem breument, però, alguns casos de reconeguda, fins i tot oficialment proclamada, *utopia planificadora* contemporània. Els dos casos són ben diferents, però comparteixen un reconeixement formal que té el seu valor: han estat declarats patrimoni de la humanitat per la UNESCO. Són

la ciutat universitària de Caracas i la ciutat capital de Brasil, Brasília. Totes dues són experiències relativament recents, pensades i executades entre els anys quaranta i seixanta del segle xx. Un temps adequat per considerar-les encara contemporànies i alhora per tenir una certa perspectiva que permeti un judici raonable sobre el seu èxit o fracàs. Encara que la ciutat universitària no és pròpiament una 'ciutat' completa, crec que la seva experiència té interès, encara que sigui només per analogia. No tenim l'espai ni els instruments afinats per establir un judici crític formal, sinó només un acostament modest a algunes opinions que semblen de consens generalitzat.

En una publicació recent sobre aquella ciutat universitària dissenyada per Carlos Raúl Villanueva es diu això: *«La Ciudad Universitaria de Caracas es la utopía moderna construida. Manifiesta el anhelo por alcanzar un mundo ideal de perfección, para una sociedad y un hombre nuevos»*. Les afirmacions són d'una contundència que sembla excessiva, però respon a una convicció generalitzada del gran valor del projecte que, a més de la diversitat i encert de les construccions, molt ben adaptades al clima, amb pretensió d'integrar-se a la gran ciutat, fetes a escala humana i altres, *«propone la realización de un mundo de belleza y poesía, donde las formas y estructuras expresan el espíritu de los nuevos tiempos; donde se crea un nuevo espacio complejo, abierto, integrado y dinámico; y donde las artes pasan a formar parte esencial del lugar habitado por el hombre»*.⁷ L'arquitecte, que es proclamava humanista, va voler integrar i va assolir, certament, la integració de les arts, un esperit poètic i un 'clima' veritablement humanitzador. El gran dubte, tot i reconèixer-hi aquests valors, és si s'assoleix allò d'un «món ideal de perfecció i una societat i un home nous». La resposta de consens és que la ciutat universitària de Caracas és certament extraordinària, però la 'realització de la utopia' plena, la construcció d'una 'societat i un home nous' queda lluny d'haver-se assolit ni tan sols en la vida i la dinàmica purament interna d'aquell espai: hi són visibles marques incultes i antiestètiques –contràries, doncs, a l'esperit humanista del projectista utòpic– de l'activitat sectària de grups chavistes; i la situació de la capital on s'inseureix aquest espai i d'aquell país en el seu conjunt ens parlen de límits almenys tan forts i estrets com els d'altres països del seu entorn i del món en general. Amb tot, i ho puc ratificar amb el meu coneixement directe

d'aquell espai, l'impuls utòpic –que mereix el digne qualificatiu sense reserves– va assolir un resultat molt plausible, literalment exemplar, de dignificació, ambientalització, expressivitat artística integrada, de bellesa i funcionalitat general en un notable equilibri. La utopia, en aquest cas, és valuosa com a motor d'un resultat notable, però sembla que cap projecte utòpic pot assolir resultats de perfecció sobre les persones per ell mateix. La utopia sembla que pot ser una motivació –i en aquest cas és una gran motivació–, però no pot ser acceptada com un objectiu perfecte en la seva literalitat.

Brasília, per la seva banda, que fou pensada com un projecte totalment *ex novo* pel president Juscelino Kubitschek l'any 1956 i acabada quatre anys després, calculada per a mig milió d'habitants, avui en té prop de tres milions. Ha estat literalment desbordada en dos sentits: hi viu molta més gent de l'esperada i, inevitablement, 'vessen' físicament pels volts del 'gran avió' –l'anomenat 'Plano Piloto'– que van pensar com a estructura els seus projectistes; diu Marie Guillaume-Signoret: «*Née du projet utopiste de l'urbaniste Lucio Costa et de l'architecte Oscar Niemeyer, elle illustre une vision fonctionnaliste porteuse d'égalité sociale*». ⁸ En haver-se complert ara els cinquanta anys justos del seus inicis com a nova ciutat expressament pensada com a projecte utòpic, els diagnòstics sobre els seus resultats són pessimistes, especialment si tenim en compte que es buscava un projecte igualitari: la diferència de rendes entre els seus habitants és d'1 a 20, la dualització entre Plano Piloto –espai de prestigi institucional, d'elegant grandiositat– i els setze barris satèl·lits on viuen la majoria de gent que serveixen l'espai principal, és un contrast brutal, hi ha problemes d'abastament d'aigua, gestió dolenta de residus, distàncies geogràfiques i de tot ordre entre classes socials, pobresa i conflictes. Aquesta autora resumeix el fracàs de l'experiència remarcant el desequilibri actual entre els tres registres o escales que els planificadors havien intentat equilibrar: l'escala de l'hàbitat o vivenda, l'escala paisatgística i monumental i l'escala funcional del treball i els serveis. Consta que això ha fet fallida, a 'només' cinquanta anys de vida de la ciutat. ⁹

Novament, doncs, cal constatar que el valor de la utopia no és, com cap altre valor en la vida humana, un valor absolut. O, si es vol dir d'una

La utopia sembla que pot ser una motivació, però no pot ser acceptada com un objectiu perfecte en la seva literalitat.

El valor de la utopia no és, com cap altre valor en la vida humana, un valor absolut.

altra manera, que la utopia només ajuda la vida humana, o la planificació d'una ciutat, si és conscient dels seus propis límits: pot servir per incorporar valors al projecte que, sense l'impuls utòpic, serien inexistents però no pot aspirar a una perfecció total dels resultats del seu impuls; parlem de valors com ara la bellesa –perquè, com deia una àvia d'una favela de Rio, «nosaltres també tenim dret a la bellesa»–, l'equilibri entre espais, la dignificació dels espais públics o l'accessibilitat de la cultura i els serveis per part de tothom en condicions semblants.

La millor utopia, doncs, sembla que ha de ser la utopia moderada per la consciència de la seva singular naturalesa i dels seus límits. La millor moderació i consciència dels propis límits, però, no hauria d'arribar a anul·lar el valor positiu de la seva valentia crítica i la seva actitud inconformista.

NOTES

- 1 GALEANO, E. *Patas arriba. La escuela del mundo al revés*. Madrid-México: Siglo XXI, 1998, p.12.
- 2 RICORREUR, P. *Educación y política*. Buenos Aires: Ed. Prometeo Libros, 2009, p. 86.
- 3 *Op. cit.*, p. 92.
- 4 MORE, Th. *Utopia*. Girona: Ed. Accent, 2009, p. 189.
- 5 MOCKUS, Antanas. «Entrevista». Dins: *Ciutat, urbanisme i educació*. Monogràfic núm. 1 de l'Associació Internacional de Ciutats Educadores. Barcelona: 2009, p. 19.
- 6 *Ibid.*
- 7 *Ibid.*
- 8 GUILLAUME-SIGNORET, M. «Brasília, de l'utopie initiale à l'agglomération urbaine actuelle». Dins : *Actualité scientifique*. Institut de Recherche pour le Développement, Abril 2007, núm. 264.
- 9 *Ibid.*

Crític d'arquitectura a *La Vanguardia* i autor de *La ciudad de los arquitectos* (1994) i *Arquitectura milagrosa* (2010)

Llàtzer Moix

La fallera de l'arquitectura icònica

Des de fa dècades, moltes ciutats del planeta, sovint amb problemes estructurals, han confiat en l'arquitectura icònica com a un mitjà per poder-se reinventar a si mateixes i, a la vegada, poder-se posicionar al mapa global. Catalunya i Espanya no han estat una excepció dins d'aquesta dinàmica, sent Bilbao i el Museu Guggenheim un cas paradigmàtic. Si bé els resultats no han estat sempre els esperats, l'èxit general de l'arquitectura icònica no ha acabat desapareixent de mort natural, com es podia haver suposat, sinó accidental, en el moment en què la crisi econòmica ha comportat un replantejament global del model.

El temps de l'arquitectura icònica, que ha dominat l'escena durant els darrers anys, és a les acaballes. La seva vigència ha generat molta atenció vers una disciplina professional i artística sovint menys-tinguda. Ara l'arquitectura té més presència social, per bé que la moda icònica no hagi generat més coneixement. Tothom està sempre disposat a opinar sobre cuina, vestits o futbol. Però són pocs els que saben apreciar les qualitats d'un edifici. Tanmateix, els edificis, l'arquitectura, emmarquen la nostra vida, tant si som dins d'un habitatge com si passem pel carrer. Qualsevol ciutadà podria prescindir d'arts com ara la literatura, la dansa o la música: es pot arribar a vell sense no haver anat mai al teatre. L'arquitectura, en canvi, és indefugible... Tot i que l'atenció que ha generat

El temps de l'arquitectura icònica, que ha dominat l'escena durant els darrers anys, és a les acaballes.

d'un temps ençà sovint s'ha concentrat en els seus aspectes més formals o epidèrmics.

Aquesta fal·lera per l'arquitectura icònica va experimentar a Espanya un punt d'inflexió amb l'èxit del Guggenheim de Bilbao, i potser fóra bo començar aquesta nota per aquí, assenyalant que aquest èxit és el fruit d'una carambola a tres bandes. Els seus tres artífexs foren el Govern Basc, la Fundació Guggenheim i l'arquitecte Frank Gehry. Quan van entrar en tractes, cap el 1990, tots tres estaven tocats; tots tres volien superar una situació adversa. Però el que van aconseguir plegats, gràcies a la dita carambola, va ser molt més que això. El Govern Basc tenia entre mans una ciutat desfeta. Bilbao, després del segle de la gran indústria metal·lúrgica espanyola, assistia impotent a la seva pròpia obsolescència; l'atur arribava al 30% i el terrorisme i les drogues feien estralls; la ciutat s'havia de reinventar. La Fundació Guggenheim maldava des d'anys enrere per bastir una subseu europea. Creia arribada l'hora de rendibilitzar les reserves del seu museu de Nova York, però no li era gens fàcil trobar un soci a l'estranger: entre altres motius perquè demanava una gran inversió en la construcció del museu, on s'exposarien unes peces que continuarien sent de la seva propietat. I Frank Gehry, per bé que era un arquitecte de molta anomenada, capdavanter de les avantguardes nord-americanes, ja fregava l'edat de la jubilació i encara no havia aixecat un edifici a l'alçada del seu prestigi.

Aquests tres agents van fer fortuna en aplegar-se darrere un objectiu comú. El Govern Basc va cedir a totes les peticions dels nord-americans, i la d'invertir 23.000 milions de pessetes per pagar l'obra no va ser la més petita. La Fundació Guggenheim es va «arriscar» apostant per Bilbao, aleshores una ciutat grisa i deprimida, però només ho va fer després de rebre sengles negatives de Salzburg i Venècia, dues viles amb molta més solera turística i cultural. I Frank Gehry es va desfer de qualsevol contenció i va deixar volar la imaginació tan lluny com li va venir de gust. El resultat, en contra de les previsions més conservadores i en contra també d'una oposició majoritària en el si de la societat basca, va ser un èxit total. Les expectatives més optimistes deien que el Guggenheim, anant molt bé, rebria al voltant de mig milió de visitants l'any. Va obrir el 1997, i el 1998 en va rebre 1.400.000. Segons dades oficials, en un parell d'anys el retorn

econòmic va eixugar les inversions fetes. L'efecte del museu sobre l'economia de Bilbao va ser bo i palès. La ciutat va assolir el seu objectiu de reinventar-se, convertint-se en un destí del turisme cultural d'arreu del món en un tres i no res. Bilbao es va convertir en una referència, principalment per a altres ciutats espanyoles, que van creure que per posar-se o resituar-se al mapa, per atreure turistes i relançar l'economia local n'hi havia prou d'encarregar una peça arquitectònica ben llampant a un arquitecte estrella. Aquesta anàlisi, com es comprovaria una i altra vegada, era errònia. El que havia funcionat a Bilbao no havia de funcionar necessàriament a d'altres llocs. Sobretot si cada un dels agents implicats en l'operació no feia les coses com calia.

El que havia funcionat a Bilbao no havia de funcionar necessàriament a d'altres llocs

Abans d'abordar els casos de ciutats espanyoles que van impulsar amb més ganes que traça les seves operacions de transformació, cal dir que el 1997, essent una data clau per entendre aquests processos, no va ser la primera. De fet, la fallera de tantes ciutats per transformar-se amb l'ajut de l'arquitectura ve de més lluny. Per no recular fins a l'època de les piràmides, diguem que té una altra data fundacional, el 1992. Any en què el govern socialista espanyol va endegar una gran operació internacional de relacions públiques. El país havia canviat el seu tarannà i era l'hora d'explicar-ho al món. Barcelona ho va fer mitjançant els Jocs Olímpics, amb totes les transformacions urbanes i arquitectòniques que els van acompanyar i que van lliurar-nos una ciutat renovada. Sevilla ho va fer amb l'Expo'92. I Madrid va pujar al carro amb la Capitalitat Cultural Europea, un esdeveniment que no comportava grans obres, més aviat es tractava de muntar un festival d'arts escèniques, però que li permetia no perdre la cara internacional. Aquestes tres ciutats van tenir la sensació, més o menys fundada, que es projectaven cap al futur. Ara bé, altres capitals espanyoles van creure que estaven perdent el tren de la història. I, a partir de 1992, o fins i tot anys immediatament anteriors, van dissenyar operacions de transformació urbana de diversa volada, però amb una característica comuna: el recurs als grans arquitectes com a generadors d'una arquitectura amb propietats gairebé màgiques.

Entre totes aquestes ciutats, València és segurament la que ens ofereix un exemple més notable de compromís amb l'arquitectura icònica, espec-

tacular, i amb els arquitectes –en aquest cas seria més pertinent parlar de «l'arquitecte» (Calatrava)– com a suposada via d'accés a un futur millor. En època de Generalitat Valenciana socialista, el president Joan Lerma es va fixar en el Parc de la Villette, un nou model d'equipament a mig camí entre la tecnologia i el lleure que s'havia inaugurat a París. Aquesta inspiració li va servir per posar en marxa el projecte de la «Ciudad de las Ciencias». Aquesta inspiració i, també, la ràpida incorporació al projecte de Santiago Calatrava, llavors un jove i prometedor arquitecte valencià establert a Zurich. La recuperació de la vella llera del Túria, que poc abans s'havia encarregat a Ricardo Bofill, va quedar en segon terme i tots els esforços es van abocar a la futura «Ciudad de las Ciencias». El 1995, els populars van arrabassar als socialistes la Generalitat Valenciana, i per uns moments va semblar que tota l'operació se n'aniria en orris. Però el gran poder de seducció de Calatrava va evitar l'ensulsiada. No només es va donar el vistiplau al projecte: també es va ampliar i se'n van canviar alguns elements.

És cert que València disposa avui d'una nova postal, d'una nova imatge davant del món. Però també ho és que els recursos esmerçats en la seva obtenció voregen ja la xifra de 1.300 milions d'euros i que els comptes d'exploració d'aquesta obra faraònica i reiterativa són sistemàticament negatius. També és negatiu el sistema de treball que s'ha establert allà. Negatiu o inversemblant: a partir de cert moment no ha estat el client, és a dir, la Generalitat Valenciana, una institució nodrida amb diners públics, la que encarregava els nous edificis de la «Ciudad de las Ciencias», sinó que era el mateix Calatrava qui els proposava, rebent tot d'una la llum verda de les autoritats.

A Santiago de Compostela va produir-se un episodi semblant. L'incombustible polític Manuel Fraga Iribarne, que entre altres coses va ser durant setze anys president de la Xunta de Galícia, va creure indispensable erigir una gran obra arquitectònica que donés nova projecció a Santiago i, de passada, a ell mateix. L'obra va ser l'anomenada «Cidade da Cultura» i havia d'estar integrada per sis grans edificis: biblioteca, hemeroteca, teatre, etc. Se'n va començar a parlar a finals dels anys 80, s'hi va començar a treballar el 1990, es va dir que estaria enllestida el 1993 i quan escric aquesta nota, a la tardor de 2010, tot just som a punt d'assistir a la inau-

guració dels seus dos primers equipaments del total de sis que tindrà cap allà el 2017, la data que ara es considera com a probable per a completar tot el conjunt; o, si les coses no van tan bé, el 2021, que és una mica més tard però que té l'avantatge de ser Año Xacobeo.

El cas de Santiago és de manual per saber com no s'han de fer les coses entre arquitectes estrella i clients públics. L'obra es va posar en marxa sense fer estudis previs sobre quines eren les necessitats culturals reals de Santiago i la seva zona d'influència. Es va triar l'arquitecte –el nord-americà Peter Eisenman– malgrat que el projecte que va presentar a concurs apujava, pel seu compte, el cost 24 milions d'euros respecte el pressupost previst i eixamplava, també pel seu compte, les dimensions de l'obra. (La responsabilitat del jurats en nombrosos concursos que, a la llarga, han generat massa problemes també donaria per escriure'n una tesi.) El programa constructiu que la Xunta va presentar a Eisenman era de tot menys concret: era més aviat una declaració d'intencions, ben vaporosa, i no pas una relació de les funcions que s'havien de realitzar a la «Cidade da Cultura». Eisenman es va demorar de manera sistemàtica en la presentació dels seus projectes executius, fins a tal punt que finalment es va haver de contractar professionals espanyols perquè es fessin càrrec d'aquesta tasca. Els pressupostos, com era de suposar, es van anar incrementant. Dels 108,2 milions d'euros que figuraven a las bases del concurs ja s'ha arribat als 500. I no falta qui diu que acabarem a la ratlla dels 600, si no anem més enllà... L'èxit assolit per Bilbao sembla avui a Santiago, més que mai, un somni d'estiu.

Zaragoza va passar per un procés diferent, però del mateix ordre. El 2008 va acollir una Expo i va voler aprofitar l'avinentsa per dotar-se d'un nou símbol arquitectònic. És comprensible: potser la basilica del Pilar no era l'edifici més adient perquè Zaragoza s'identifiqués en el món globalitzat i digital del segle XXI. Una solució hauria estat apostar pel conjunt de l'Expo. Però les autoritats aragoneses van preferir concentrar en un dels seus edificis tota la força icònica i simbòlica. L'edifici triat va ser un pavelló-pont sobre el riu Ebre, que havia de connectar l'estació de tren de Delicias, per on passa l'AVE, amb el recinte de l'Expo. Aquest cop, a les bases del concurs arquitectònic es primava sobre qualsevol altra conside-

El cas de Santiago és de manual per saber com no s'han de fer les coses entre arquitectes estrella i clients públics.

ració el potencial icònic de la nova obra. Tant és primavera, que el disseny proposat per l'arquitecta angloiraquiana Zaha Hadid va endur-se el concurs, tot i que el jurat alertava dels problemes que podria plantejar en matèria de calendari, costos i inserció dins el règim hidrodinàmic de l'Ebre. Però no hi va haver res a fer. El projecte de Hadid era el més vistós i, per tant, havia de ser el guanyador.

Al llarg de la construcció d'aquesta obra, els directors de l'Expo van patir les conseqüències de la tria. Aquest cop no es podia demorar la inauguració –les Expos han d'obrir un dia determinat, peti qui peti–, de manera que es van haver de multiplicar tornos de treball i mesures de seguretat, encarint significativament el pressupost de l'obra: no va sortir per menys de 80 milions d'euros, preu certament important per a un pont, dotat de pavelló, això sí, que fa 260 metres de llargada. El projecte va ser complicadíssim de fer, tant en les fases de pilonatge –amb pilars que baixaven 75 metres sota terra–, com de disseny estructural sense trair la capriciosa geometria somniada per Hadid –també en aquest cas es va haver de fer càrrec del projecte executiu una enginyeria espanyola–, com en la de llançament del pont, muntat en una riba de l'Ebre, per sobre de les seves aigües, fins a l'altra riba. D'aquesta obra, se'n podrien dir moltes coses. Per exemple, que la seva única pila central és de planta oval i que està disposada de manera que oposa el seu costat més ample al curs del riu, la qual cosa la faria comparable a un vaixell que mirés de trencar les aigües avançant per babord o estribord, i no per proa, que és, i no pas casualment, la part més afuada de les embarcacions. Però, a tall de resum, potser podríem dir només que és un exemple clar del que passa quan una obra espectacular, icònica, es fa capriciosament i a corre-cuita, generant unes despeses i uns maldecaps extraordinaris. Per cert, un any després de la seva inauguració, ja acabada l'Expo, el pavelló-pont romania tancat, amb els accessos tacats de graffiti i el nous usos encara a l'aire.

**Aquesta feblesa per les
arquitectures icòniques
s'ha estès els darrers vint
anys per tot Espanya.**

Aquesta feblesa per les arquitectures icòniques s'ha estès els darrers vint anys per tot Espanya. No ha afectat només ciutats que volien col·locar-se al mapa, per dir-ho amb una expressió ben curiosa, atès que al mapa ja hi són totes les ciutats d'una certa mida, sinó que ha afectat també d'altres que ja tenien una personalitat arquitectònica ben

definida i fins i tot envejada. Seria, per exemple, el cas de Barcelona, una ciutat que en aquest terreny sol fer les coses bé, però que al llarg del període esmentat ha descobert que les coses es poden fer també d'una altra manera. Afegiré tres exemples, breument exposats, per documentar-ho.

Barcelona tenia tantes ganes de sumar un Herzog & De Meuron a la seva col·lecció de grans noms de l'arquitectura que els va confiar l'edifici Fòrum, que, com sap tothom, ha acabat sent un edifici triangular, després que aquests arquitectes de Basilea guanyessin el concurs amb un edifici cúbic de 60 metres de costat. La corresponent comissió de qualitat va dir que el cub, en termes urbans, era un nyap. I les autoritats, en comptes de donar el premi al segon concursant, van demanar als cobejats Herzog & De Meuron que fessin un altre projecte, aquest cop de planta triangular. Un segon exemple: el concurs per a l'ampliació del Camp Nou, en què Lord Foster, una de les grans estrelles del firmament arquitectònic global, va deixar amb molt poques opcions als altres equips concursants. I un tercer: la torre Agbar dissenyada per Jean Nouvel, en què el client va acceptar uns preus per metre quadrat molt superiors als que són habituals per a la construcció d'oficines perquè li sortia a compte disposar d'una estrella, encara que proposés planta rodona, de difícil distribució, i que produís quelcom d'inversemblant: un gratacels que, per recolzar-se en una estructura de formigó a façana amb molt poques obertures gairebé no té vistes a l'exterior. Totes aquestes reserves semblen menors quan la prioritat del client, públic o privat, és afegir una marca arquitectònica de primera al seu projecte.

No cal que la ciutat sigui gran per ambicionar grans operacions arquitectòniques. L'Hospitalet de Llobregat, considerada tant de temps com una eixida de Barcelona, com una mena de ventafocs que servia la capital i en rebia un tracte displicent, va fer una aposta massiva per l'arquitectura estel·lar a la zona de Plaça d'Europa, com a sistema per qualificar-se, atreure inversions i crear llocs de treball. I potser el cas més llampant de tots, i sens dubte el que va acabar pitjor, va ser el protagonitzat per Andorra. En aquest Principat es van convocar concursos tan delerosos d'aconseguir la incorporació d'un arquitecte estrella que a les seves bases es precisava que es bonificaria els aspirants que haguessin guanyat prèviament el Pritzker. És a dir, aquells que formessin part del reduïdíssim

club de professionals –una trentena– guardonats amb el premi més prestigiós del món arquitectònic. I, per assegurar el tret, van anar a trucar a la porta del Frank Gehry, l'heroi del Guggenheim Bilbao, per demanar-li que concursés... Tot semblava ben adobat, però finalment va acabar de la pitjor manera possible. Després d'un canvi de govern, es van trencar les relacions entre Andorra i l'arquitecte, amb gran enrenou mediàtic, i es van deixar de banda tots els projectes en marxa.

Aquest fenomen de l'arquitectura icònica, que ha tingut tant d'èxit a Espanya, hauria d'haver desaparegut de mort natural. Hauria arribat un moment en què totes les ciutats haurien disposat ja dels seus vistosos i cridaners «bibelots» arquitectònics. I, a partir d'aquest moment, no hauria tingut gaire sentit fer-ne de nous per distingir-se dels veïns, atreure més turisme que ells i generar més recursos. Però va desaparèixer de mort accidental: la crisi econòmica ha posat serioses dificultats al desenvolupament dels processos en curs i ha escombrat la possibilitat d'endegar-ne de nous. Les institucions públiques no estan ara per orgues. Les arques són buides. Els projectes de l'època dels diners fàcils semblen fora de lloc. Potser això obligui a canviar el xip a alguns clients públics megalòmans,

La humanitat ha d'acostumar-se a viure amb una mica menys, i necessita una arquitectura que li ho permeti fer.

que administraven els diners de tots com ho hauria fet un nou ric, i també a arquitectes que van creure que la seva feina començava i acabava en proposar una forma arquitectònica espectacular, com més millor. Però, alhora, aquest canvi de conjuntura ofereix nous horitzons a un gremi –i en particular als seus membres més joves– que sap que ara les prioritats són unes altres i que estan relacionades amb els nous reptes econòmics, medioambientals, energètics o socials. La humanitat ha d'acostumar-se a viure amb una mica menys, i necessita una arquitectura que li ho permeti fer. Com també necessita una arquitectura que doni resposta a les noves unitats familiars, a la immigració, als habitatges per a joves o per a gent en trànsit, etcètera. Els miratges formals entraran, per tant, molt possiblement, en una fase de recessió. Però els arquitectes no s'avorriran: tenen davant seu noves preguntes que reclamen, urgentment, noves respostes.

Filòsof

Daniel Innerarity

L'espai públic de la ciutat

La ciutat ha estat, històricament, interpretada com a un entorn marcat per la diversitat i l'heterogeneïtat social i cultural, a la vegada que caracteritzada per determinats valors que conflueixen en la idea de ciutadania. L'existència d'un espai públic és un dels principals trets definidors de la ciutat, que es vincula també amb una especificitat espacial concreta que propicia la interrelació social, encara que sense que l'individu vegi compromesa la seva autoafirmació, llibertat i dret a l'anonimat. A diferència del que passa en d'altres medis socials on perviuen relacions fundades en la pertinença a un mateix grup, com en el món rural, la ciutat és el domini de l'estrany, fet que la dota d'una identitat i unes característiques inherents a la mateixa condició de ciutat.

La idea d'espai públic està estretament vinculada amb la realitat de la ciutat, amb els valors de la ciutadania i amb l'horitzó de la civilització. Que la ciutat sigui el lloc per excel·lència d'afirmació de l'espai públic és una convicció que corrobora la història del pensament polític –la invenció de l'àgora democràtica, la figura de les ciutats estat o la formació de la burgesia en les principals ciutats europees, fets que han posat de manifest, entre altres, Max Weber, Fernand Braudel, Claude Lefort i John Pocock–, però també és quelcom que es revela en el nostre vocabulari polític, que tendeix a confondre's amb tot allò que concerneix la ciutat. En grec, *públic* vol dir, d'entrada, exposat a la mirada de la comunitat, al seu

judici i aprovació. L'espai públic és l'espai cívic del bé comú en contraposició amb l'espai privat dels interessos particulars. En llatí, el terme *civis* ha sorgit directament de *civitas*. La densitat d'aquest camp semàntic permet assegurar que la reflexió al voltant de la ciutat és un instrument molt apropiat per examinar les conquestes, els drames i les possibilitats de la vida comuna. És lògic que esdevingui una font metafòrica dels conceptes principals del pensament social i polític.

A la ciutat es fa visible el pacte implícit que funda la ciutadania. Les ciutats i els seus llocs públics expressen molt bé la imatge que les societats tenen de si mateixes. La ciutat és una particular posada en escena de les societats. En la manera de saludar-se, en els itineraris que fem, en les relacions de veïnatge o en la manera d'urbanitzar aquest espai és possible trobar un resum eloqüent de la nostra manera d'entendre'ns. La vida política està unida a formes d'espacialitat. Hi ha una correspondència estructural entre la disposició física de les coses en l'ordre espacial i les pràctiques polítiques que s'hi associen, entre l'espai físic i l'espai cívic. En una època en què els condicionants materials han perdut el seu vell presti-

**La ciutat és una particular
posada en escena de les
societats.**

tigi determinista, és freqüent pensar que el debat públic es constitueix únicament per la paraula i les accions, alhora que es menysté la importància de l'espai físic, concret i material en el qual tenen lloc. Així com les paraules i les accions generen un espai públic, també l'espai genera determinades formes de la política. L'ambient urbà no només reflecteix l'ordre social sinó que, de fet, constitueix una gran part de l'existència social i cultural. La societat és tant constituïda com representada per les construccions i els espais que crea.

Les ciutats que, per la seva forma i per l'estil de vida que van promoure, van ser elements catalitzadors de la modernització social, estan sotmeses des de fa temps a una sèrie de processos que posen en qüestió la seva capacitat de promoure la ciutadania. El gran interrogant que plantegen aquestes transformacions té a veure amb la manera de pensar la urbanitat sota les condicions de la globalització i amb la qüestió de fins a quin punt avui dia es pot materialitzar en els nous espais aquella relació entre ciutat i civilització de la qual procedeixen el nostre concepte i les pràctiques de la ciutadania.

Els sociòlegs han definit sempre la ciutat com un espai per als estranys, l'àmbit més apropiat per desenvolupar una cultura de la diferència. Des de Simmel i Bahrdr fins a Sennett, la ciutat es concep com el lloc on han pogut conuiu diferents maneres de viure, cultures i concepcions del món, alhora que han portat a terme l'intercanvi més productiu que coneixem. Les ciutats són els llocs privilegiats d'aquesta barreja que produeix el desplaçament dels homes i els exposa a la combinació i la novetat. En la polifonia de la ciutat els éssers humans hem adquirit l'experiència de la diversitat que tenim ara. A Descartes li agradava el soroll i la confusió d'Amsterdam, la gran ciutat de la immigració, on no sembla una casualitat que Spinoza i Locke hagin escrit les primeres teories modernes de la democràcia.

En la polifonia de la ciutat els éssers humans hem adquirit l'experiència de la diversitat que tenim ara.

En què consisteix aquesta estranyesa dels habitants de la ciutat i per què s'hi produeix aquesta heterogeneïtat tan acusada? D'entrada és quelcom que està en funció de la seva disposició espacial. L'Escola de Chicago va establir, en les primeries del segle xx, tres característiques distintives de la ciutat que ja s'han convertit en un lloc comú: *heterogeneïtat, espessor i grandària considerable*. A la ciutat tots els elements –habitants, edificis i funcions– estan molt a prop, «condemnats», per dir-ho d'alguna manera, a la tolerància recíproca. Aquesta obligació, amb el pas dels segles, ens ha portat al conjunt de regles que admirem com a cultura històrica de la ciutat. Les dimensions de la població, la densitat dels edificis i la barreja dels grups i les funcions socials, la juxtaposició inabastable de pobres i rics, joves i vells, nadius i forans, la composició intergeneracional, tot això fa de la ciutat un lloc de comunicació, de divisió del treball, d'experiència de la diferència, de conflicte i d'innovació davant allò que Marx qualificava d'«idiotesa de la vida del camp». Aquesta heterogeneïtat té molt a veure amb el fet que a la ciutat, l'espai comú, el veïnatge, no està constituït intencionadament, sinó que és el resultat atzarós de l'elecció de moltes persones. Els veïns no tenen una herència cultural comuna, ni normes o valors compartits (o si els tenen no és pel fet que siguin veïns). Tampoc no tenen unes obligacions i drets especials com a veïns. Per això, en la ciutat hom es sorprèn quan es troba amb algú conegut, a l'inrevés del que succeeix als pobles, on allò més normal és conèixer-se. En un po-

ble, hom es gira quan es creua amb un estrany. El que és sorprenent en un lloc és el que és habitual en l'altre. Per això, hom es sorprèn quan troba molts coneguts en la ciutat i té la impressió de viure en el camp. «Això sembla un poble», diem aleshores. El prototip de ciutadà és l'estrany, l'estranger; la ciutat és un conjunt de desconeguts, l'espai on la trobada amb estranys es converteix en rutina, on la proximitat física coexisteix amb la distància social.

Des d'aquesta perspectiva s'entén per què la ciutat ha estat sempre una promesa utòpica d'emancipació econòmica i política, l'espai propi de les llibertats cíviques: des del punt de vista de la civilització era un lloc d'emancipació davant l'amenaça de la naturalesa; des del punt de vista polític era un espai d'autogovern; des del punt de vista social era, malgrat totes les tensions i conflictes, un lloc d'integració; i des del punt de vista cultural possibilitava que l'individu s'alliberés de les coaccions del clan familiar i dels controls socials de les comunitats locals. Per això les ciutats es van convertir en el centre de la innovació i van assumir el protagonisme cultural i polític en els processos de modernització. La cultura urbana que es va anar formant amb el sorgiment de les ciutats és una barreja específica d'estructures socials, polítiques i econòmiques. S'hi va prefigu-

La ciutat era el lloc en què hom s'alliberava del veïnatge i de les formes de control social.

rar, amb totes les seves grandeses i misèries, la societat burgesa, l'ideal de ciutadania, una llibertat a la qual s'aspira contra la dependència natural, la tirania de la tribu, les limitacions de la vida rural, el control del veïnatge o l'estretor de la supervivència. Es pot existir sense la trama de la família i del veïnatge. Aquest guany d'autonomia modifica d'una manera decisiva les formes d'integració social. La ciutat era el lloc en què hom s'alliberava del veïnatge i de les formes de control social.

El creixement de les ciutats va fer possible sistemes de sociabilitat independents del control directe propi de la vida rural. Les ciutats són llocs on els estranys es troben d'una manera regular, on poden conviure aquells que no es coneixen, de manera que es produeixi una comunitat dels estranys. «La ciutat és l'instrument de la vida impersonal, el motlle en el qual esdevé vàlida com a experiència social la diversitat i complexitat de persones, interessos i gustos» (Sennett, 1996: 738). La ciutat ens protegeix

d'una idea massa selectiva del nosaltres i tendeix a desbordar les delimitacions identitàries.

El document que millor explica les conseqüències culturals de la vida de la ciutat tal vegada és el cèlebre escrit de Simmel del 1903 «Die Gross-Städte und das Geistesleben», elaborat tenint en compte el Berlín de l'època. El que interessava a Simmel eren els efectes que la gran ciutat podia exercir en la mentalitat i el comportament dels seus habitants. La gran ciutat era per a ell l'espai de la modernitat. A diferència del to pessimista de bona part dels contemporanis, Simmel dirigeix una mirada més aviat elogiosa cap a la gran ciutat moderna. Doncs bé, el primer que percep és que els encontres en una gran ciutat són més aviat impersonals i la comunicació funcional. A diferència del poble, on tots es coneixen entre ells i en totes les seves dimensions, els habitants de la ciutat es relacionen en la parcialitat de les seves funcions. Els diferents cercles de relació no se superposen: no coincideixen el cercle dels clients amb el dels amics, ni el dels veïns amb el dels companys de feina. Les funcions structuren i limiten les relacions socials. Hom desconeix a quins altres cercles pertany aquell amb qui s'està relacionant. No sabem on viu el cambrer, ni quines són les aficions del company de feina, ni on treballa el veí. A diferència dels habitants del camp o la petita ciutat, els contactes en la ciutat solen ser segmentaris i estar limitats a l'àmbit de què es tracti. Precisament per això les relacions socials entre els habitants de la ciutat li semblen a Simmel especialment apropiades per a la integració dels forans. Com que les relacions estan limitades i són impersonals, no exigeixen conèixer tota la persona. L'acceptació personal no és un pressupost per a l'establiment d'una relació funcional. No es ven als amics ni cal compartir els valors dels nostres veïns per ser-ho. Per això es pot establir una relació amb moltes més persones que si s'hagués d'acceptar els altres en tots els aspectes de la seva personalitat. I aquesta és la raó per la qual la gran ciutat constitueix un espai social per a les diferències acceptades, on els desconeguts i estranys es mouen amb més facilitat que en els cercles socials tancats de les poblacions petites.

Un altre dels clàssics de la sociologia urbana, Hans-Paul Bahrdt (1996; 1998), va establir que allò que era propi de la gran ciutat era la polaritat d'allò públic i d'allò privat, davant la indistinció d'ambdós espais que ca-

racteritza la vida rural. Les unitats petites, que afavoreixen la comunicació i la confiança en què s'estabilitza la identitat, també impliquen control que limita el desenvolupament individual. La urbanitat, altrament, promet precisament l'emancipació davant els controls socials. L'absència d'un sistema social que predetermini les relacions dels individus és un pressupost necessari perquè es puguin afirmar en la seva individualitat. La ciutat és l'espai en què hom es pot trobar amb gent sense que això porti necessàriament a abolir les fronteres de la intimitat. Hi ha una relació entre el desig d'enfortir l'esfera de la intimitat i les exigències d'un medi social més heterogeni. Poder mantenir-se anònim és condició de llibertat individual. L'anonimat de les grans ciutats obre la possibilitat al subjecte de poder començar la vida de nou, perquè ningú no coneix ningú completament i tampoc ningú no està obligat absolutament pel seu passat. Fent abstracció de la pròpia biografia, es pot reconstruir la identitat i cadascú pot decidir per si mateix quin aspecte de la seva pròpia personalitat desvetlla o oculta als altres (Goffman, 1973). En aquest sentit es pot afirmar que gràcies a la urbanització, gràcies a aquella configuració d'espais públics urbans, sorgeix per als individus una verdadera vida privada.

La llibertat individual no és solament possibilitada d'una manera negativa per l'absència del control propi de les petites comunitats, sinó que també ho és en la mesura que el mercat inaugura possibilitats per al desplegament d'una forma de vida individualitzada. Una connexió d'aquest tipus havia estat establerta per Max Weber entre el mercat, contraposat a l'economia tancada de l'autosuficiència, i la ciutadania com a associació voluntària dels individus que s'emancipen de la seva pertinença a senyors, comunitats o clans, i es doten d'autogovern. Simmel posa en relació aquesta forma de vida amb l'economia que funciona en la gran ciutat, que és una economia de mercat en què totes les diferències qualitatives es redueixen a un valor quantitatiu i la producció és per al mercat, o sigui, per a un consumidor qualsevol. El caràcter que Simmel assigna a la gran ciutat (indiferència, distància davant els conciutadans) només se'l pot permetre qui no estigui en relació personal amb ells. La integració en el mercat de treball és condició per a la independència econòmica. Qui ho ha aconseguit ja no ha d'estar fortament integrat en la xarxa informal de relacions de parentesc, veïnatge i amistat per sobreviure.

Què té a veure el principi d'heterogeneïtat cívica amb l'economia de mercat? Doncs que en el mercat, com a la gran ciutat, els contactes són selectius i estableixen una relació entre aquells que en principi no es coneixen ni necessiten conèixer-se més. No cal ser amic del venedor per comprar-li els seus productes ni confraternitzar gaire amb els veïns. El mercat de la ciutat és un cas característic d'allò que Bahrtd denominava «integració incompleta» (1998: 86), que possibilita els contactes entre desconeguts, que posa en relació els estranys i no exigeix suprimir aquella estranyesa. Això és perquè en cada interacció només intervé un aspecte de la personalitat. A diferència de les relacions «totals» de la vida rural (hom es troba amb el seu veí, el mateix veí, en diferents funcions: com a client, familiar, company de feina i d'oci), les relacions en la gran ciutat són funcionals i segmentàries. La majoria de les relacions s'estableixen en virtut d'una única funció: com a client però no com a amic, com a familiar amb qui és preferible no fer negocis en comú... Aquí es conté el principi de separació de les esferes socials, central en els processos de modernització.

A diferència de les relacions «totals» de la vida rural, les relacions en la gran ciutat són funcionals i segmentàries.

L'espai públic de la ciutat, que possibilita la individualització i no suprimeix l'heterogeneïtat, ofereix el panorama d'una inusitada varietat, sobretot quan se'l compara amb altres formes de vida. Simmel comença la seva sociologia de la ciutat precisament amb una descripció de les impressions sensibles que deixa la gran ciutat sobre l'espectador: «[...]l'amuntegament continu d'imatges canviants, la rapidesa amb què hom es distància del que acaba de veure, el caràcter inesperat de les impressions que se'ns imposen» (1993: 192). La ciutat està descrita com un espai on ens assalten una gran quantitat d'impressions curtes, intenses, canviants i diverses, encara més com més gran és el nombre i la densitat dels habitants. Una gran ciutat és un espai on hi ha una gran quantitat d'impressions que només es poden suportar gràcies a la distància, una actitud que és fonamental entendre per fer-se càrrec d'en què consisteix la cultura urbana, que suposa la capacitat de viure amb més éssers humans dels que hom coneix personalment.

La individualització de les formes de vida i les possibilitats que ofereix el consum condueixen a una heterogeneïtat creixent. A la ciutat es des-

pleguen amb el mateix dret les formes de vida més contradictòries, fins a l'extravagància i l'exotisme. Ara bé, de la mateixa manera que per suportar l'exuberància d'impressions sensibles cal pujar el llindar d'afectació, l'heterogeneïtat social formalitza en nosaltres aquesta distància o relativa indiferència que és a l'origen de la urbanitat i que constitueix per a Simmel «un preservatiu de la vida espiritual davant la violència de la gran ciutat» (1993: 193). Hom es trencaria interiorment si reaccionés davant els nombrosos contactes que es tenen a la gran ciutat com ho faria en un espai més petit on tots ens coneixem. La majoria de les normes de la gran ciutat serveixen per al manteniment de la distància: no haver de saludar, no ficar-se en una conversa, no haver de parar massa atenció, són coses

La majoria de les normes de la gran ciutat serveixen per al manteniment de la distància.

que fan suportable la proximitat espacial. Imaginem-nos com és de molest i fins i tot ridícul el comportament envers. La funció d'aquestes regles consisteix a controlar les relacions no desitjades, a protegir la privacitat pròpia i aliena. Goffman va denominar «desatenció educada» aquella mena de ritual informal que organitza les interaccions difuses de l'espai públic (1973) i que converteix la ciutat, segons la definició de Montesquieu, en un lloc de relativa i generalitzada indiferència.

Les millors reflexions al voltant de la naturalesa de la gran ciutat han hagut de fer front al mite de la proximitat que considerava el mal com a alienació, impersonalitat, fredor i s'incapacitava per entendre els avantatges alliberadors i culturals de la convivència amb estranys. Una de les grans aportacions de Simmel va ser precisament mostrar que el que la crítica conservadora entenia com a anonimat, alienació, desinterès i decadència era un pressupòsit per al desenvolupament individual: el que va denominar *Blassierheit*, una actitud de desinterès, indiferència, insensibilitat dels sentits davant l'estimulació contínua que exerceix sobre ells i els seus habitants. Es tractaria d'una mena de reserva o indolència que no s'afecta ni es commou, que fins i tot pot arribar a una «lleugera aversió» (Simmel, 1993: 197). Podríem denominar aquesta actitud «liberalitat», que Stendhal va entendre com la capacitat de no enfadar-se per les manies dels altres. Bahrtdt designava aquesta manera de procedir com una «tolerància resignada», que respecta la individualitat de l'altre també

quan no hi ha cap esperança d'entendre'l (1998: 164). La tolerància urbana deixa que cadascú sigui feliç a la seva manera, sense recriminar la seva manera estranya de comportar-se, i suposa que fins en la conducta més rara hi ha d'haver alguna cosa que la faci comprensible o, quan aquesta suposició sigui molt difícil, decreta allò de «hi ha gent per a tot». La liberalitat ciutadana implica que no s'ha d'adoctrinar els altres ni obligar-los que s'adaptin; poden ser els altres sense problemes. Si alguna cosa defineix la urbanitat és precisament aquesta capacitat de relacionar-se amb estranys sense sentir la necessitat de retreure'ls aquesta estranyesa o de suprimir-la. Ara s'entendrà per què aquest àmbit d'indiferència afavoreix la integració d'estranyes.

Al mateix temps, la ciutat crea un espai per a la diferenciació dels estils de vida, que al seu torn és condició de la força innovadora de la seva cultura. La distància que es cultiva en la vida urbana és quelcom que serveix no solament per protegir-se: també es pressuposa per al desenvolupament de la personalitat, ja que garanteix una cultura productiva de la diferència. Pot ser que aquesta sigui una de les millors definicions de la cultura: la possibilitat que els homes actuïn junts sense la compulsió de ser idèntics (Sennett, 1996: 563). I pot ser que sigui aquesta diferència consentida el que explica la força transformadora de la ciutat europea, aquest lloc en què va sorgir la burgesia, la societat civil, la comunitat de ciutadans.

Bibliografia

- BAHRDT, Hans-Paul (1996). *Himmlische Planungsfehler. Essays zu Kultur und Gesellschaft*. Munic: Beck.
- BAHRDT, Hans-Paul (1998). *Die moderne Stadt: Soziologische Überlegungen zum Städtebau*. Opladen: Leske+Budrich.
- GOFFMAN, Erwing (1973). *La mise en scène de la vie quotidienne*. París: Minuit.
- SENNETT, Richard (1996). *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*. Londres: Faber&Faber.
- SIMMEL, Georg (1993). «Die Gross-Städte und das Geistesleben», a *Das Individuum und die Freiheit*. Frankfurt: Fischer, p. 192-204.

Arquitecte i urbanista

Josep Oliva

Urbanisme, ecologia i sistema de vida

El text comença posant de relleu la implicació que l'urbanisme ha de tenir amb l'ecologia i que les ciutats, avui en dia, s'han de planificar tenint en compte els requeriments de la sostenibilitat. Es fa una resumida descripció d'algunes de les característiques dels dos models de ciutat que coexisteixen en el món occidental: la ciutat pública i la ciutat domèstica. S'aposta per la primera relacionant els arguments a favor d'aquesta tria. Passant revista als models de ciutat existents i als que es construeixen actualment, es constata la tendència a derivar cap a la ciutat domèstica, que és signe de una modernitat inconsistent perquè és un model clarament insostenible i que rebutja els valors urbans. S'apunten una sèrie de línies d'actuació de cara a construir la ciutat del futur que es preconitza, que no és altra que la intel·ligent actualització dels criteris que van donar lloc al naixement de la ciutat clàssica de matriu mediterrània. Enunciats els cinc reptes que ha plantejat el World Watch Institute, es manifesta la seva adhesió a ells. S'estableix la correspondència entre model de ciutat, sistema de vida i respecte a la Terra. Tot plegat, encamina a una filosofia que faria una societat més justa, amb més qualitat de vida i asseguraria un futur exempt de greus desequilibris planetaris produïts per les accions humanes.

1. Urbanisme i ecologia

Es poden enunciar diverses definicions del concepte *urbanisme*. Començo des d'una visió de molt ampli espectre: «qualsevol petja que l'espècie humana deixa en la biosfera». Reduint l'enfocament, són «les empremtes o

les repercussions físiques de les accions de l'home que es reflecteixen en el planeta i es manifesten en l'escorça terrestre i en l'atmosfera». Evidentment, no són solament les ciutats (l'artificialitat per excel·lència) sinó també el territori: les infraestructures de transport i comunicació, el conreu dels camps, l'explotació de recursos naturals o qualsevol acció que, d'alguna manera, modifiqui un teòric estat natural de la Terra. És, aquesta, una situació que no deixa d'estar sotmesa a un equilibri inestable, és a dir, a un constant i reiterat trastorn i subsegüent reequilibri.

Acotant més el tema, es pot veure l'urbanisme com «la ciència que ordena i organitza el conjunt de les expressions físiques que estan al servei de les necessitats de l'home, mantenint, però, una actitud de respecte envers la Natura». Aquesta segona part és un condicionant important que, avui en dia, es fa imprescindible de reflectir en les polítiques econòmiques i en els plans urbanístics, atesa la degradació mediambiental a la qual hem sotmès el planeta.

És probable que, abans que l'evolució en el seu procés de cefalització donés lloc a un ésser racional, l'estat de la Terra es pogués qualificar de «natural» en el sentit que tots els actors tenien predeterminades les seves pautes d'actuació, fent abstracció, però, de les grans extincions produïdes fa milions d'anys. Només hi havia les anomenades forces tellúriques i, d'altra banda, els organismes vius tenien un marge de maniobra força estret a causa de la seva irracionalitat i és que els instruments per modificar la Terra gairebé no anaven més enllà de la utilització del propi cos, sense eines artificials afegides. Va ser quan la fase evolutiva va assolir un nivell de complexitat suficientment avançat (concretat en el cervell humà) que va aparèixer un animal racional. Segons Teilhard de Chardin, l'home és el principal esforç evolutiu de la Terra. Al seu torn, mitjançant els avenços tecnològics produïts per l'espècie humana, s'ha arribat a un punt en el qual aquell marge d'actuació s'ha eixamplat tant que ha subministrat la capacitat d'influir sobre el planeta fins al punt de convertir el seu equilibri inestable en un veritable desequilibri. Una de les conseqüències és el canvi climàtic. S'ha traspassat una línia vermella i ho hem d'atribuir als humans. I és que ha fallat el respecte que li devem a tot i a tothom i, en aquest cas particular, al planeta. No és sobrer recordar que, d'acord amb la hi-

S'ha traspassat una línia vermella i ho hem d'atribuir als humans.

pòtesi Gaia (Lovelock,1972), la Terra es comporta com un sistema únic i autoregulat, constituït per components físics, químics, biològics i humans que cal preservar. Per tant, no es tracta de sotmetre la Terra (segons diu el Gènesi) sinó de respectar-la. El psiquiatre Luis Rojas Marcos ja va enumerar quatre descobriments que són advertències de la saviesa al narcisisme de l'ésser humà: l'assalt còsmic de Copèrnic, el cop biològic de Darwin, l'atac psicològic de Freud i el cop físic d'Einstein.

El que cal és reconciliar el progrés amb la Natura i això és perfectament possible si entenem el progrés com un augment de la qualitat de vida i no com a creixement del nivell material o, més cruament, del PIB. En realitat, el concepte *ecologia* consisteix a adoptar una actitud de respecte no solament envers tots els actuals actors de la Terra, siguin del tipus que siguin, sinó també envers les generacions futures, no deixant un planeta degradat, desendreçat i empobrit. És lògic que aquesta aproximació a l'ecologia tingui repercussions en l'urbanisme i, molt concretament, en la ciutat. A més a més, aquest enfocament nou, fins fa poc inèdit, és molt interessant perquè enriqueix el debat sobre el fet urbà. Els nuclis urbans

Cal anar cap a un model urbà que sigui el menys insostenible possible.

s'assimilen als sistemes naturals, els quals tendeixen a augmentar la seva complexitat i el corollari és que les ciutats haurien de plantejar-se el mateix objectiu. La ciutat es pot veure, doncs, com un sistema obert ja que necessita recursos d'altres sistemes per tal de mantenir la seva organització de manera que, per si mateixa, és insostenible. Cal anar cap a un model urbà que sigui el menys insostenible possible. La ciutat produeix béns materials i culturals (entre ells informació), consumeix recursos (sòl, aigua, materials i energia) i genera residus.

2. Models de ciutat

Arribats a aquest punt i a causa de la clara i actual implicació de l'urbanisme amb l'ecologia, s'ha de parlar de models de ciutats (Oliva, 2001). A aquests efectes, defenso fermament la necessitat de tenir clars els dos models que conviuen en el món occidental per dos motius: 1/ són models que difereixen radicalment l'un de l'altre, i 2/ el seu comportament també és molt diferent quant a la resposta, positiva o negativa, als reptes que planteja la sostenibilitat. Diria que són dos arguments prou sòlids. El primer

aspecte és molt rellevant i el segon ha sortit a la palestra des del moment en què s'han fet evidents els maltractaments que l'espècie humana ha infringit al planeta amb les consegüents repercussions mediambientals. Per cert que la terminologia dels models està manllevada de l'arquitecte i urbanista madrileny Fernando Chueca Goitia, el qual va posar els noms de *pública* i *domèstica*. Evidentment, és una construcció teòrica però tenen com a referents, respectivament, la ciutat històrica de matriu mediterrània i la ciutat moderna d'arrel anglosaxona i nòrdica i amb l'especial contribució de la típica ciutat nord-americana.

2.1. Ciutat pública

En el cas d'aquest model, es tractaria de copsar l'essència de la ciutat clàssica i actualitzar-la intel·ligentment i adequada atès que el món ha experimentat molts canvis que obliguen a repensar una sèrie de qüestions sense alterar, però, l'esperit de la ciutat tradicional. Ja he assenyalat, en altres llocs, les característiques precises, en nombre de nou, que conformen aquest model però, tal vegada, es podria resumir en la generació del que s'anomena vida urbana a l'espai públic, que és un valor afegit perquè va més enllà de les funcionalitats directes i tangibles. Ara bé, no es pot aplicar a la totalitat del perímetre construït, especialment quan hi ha perifèries de baixa densitat, un tema, per cert, que caldria sotmetre a revisió. Aquesta característica arrossega o porta implícits uns trets que adornen, amb més o menys fidelitat, les nostres ciutats fins arribar al segle xx. La història i la realitat actual demostren a bastament que els ingredients per assolir vida urbana a carrers i places es tradueixen en la barreja d'usos, i els habitatges hi juguen un paper preponderant perquè són la matèria primera de la ciutat amb l'imprescindible acompanyament del comerç de proximitat. També necessita el complement d'altres usos, com són els edificis terciaris o activitats econòmiques netes, i tota mena d'equipaments que qualsevol societat desenvolupada reclama (edificis de tipus religiós, sanitari, cultural en sentit ampli i de lleure). Una altra característica que va ineludiblement incorporada a aquesta és la formalització de l'espai públic o, dit d'una altra manera, la continuïtat construïda, que serveix per conformar carrers i places. No és,

Els ingredients per assolir vida urbana a carrers i places es tradueixen en la barreja d'usos.

en absolut, un aspecte banal. La realitat, que és tossuda, demostra que aquesta qualitat proporciona el marc idoni on desenvolupar millor la vida urbana i, alhora, contribueix decisivament a fer-la més visible. Va més enllà d'un aparent pur formalisme perquè entra de ple en la funcionalitat estrictament urbana.

No és balder afegir que per a la consecució del gran objectiu és més eficient que, en les diferents unitats constructives que formen la ciutat, predominin els usos de petita dimensió. En aquest sentit, se segueix una llei que s'observa en la natura i clarament en el regne animal: *inverse power scaling law* (Llei de la quantitat inversa a l'escala), és a dir, que el nombre d'unitats és inversament proporcional a la seva mida. Per exemple, hi ha més formigues que ovelles, més ovelles que elefants. Així és que els grans conjunts d'un ús gairebé únic van en contra de l'esperit de la ciutat o que s'oposen a la creació de vida urbana perquè, si estan inserits dintre la trama, creen un buit urbà al seu voltant. És el cas dels complexos anomenats, pomposament, «ciutats»: aeroportuàries, de les Ciències i de les Arts, judicials (últimament hi ha una «epidèmia» de construir-ne a diferents ciutats, inclosa Barcelona), corporatives, empresarials, del teatre, etc. I encara hi ha un exemple més clar. Em refereixo als centres comercials, en comparació amb l'anomenat comerç de proximitat o les clàssiques botigues. Els primers són acumulacions d'un ús únic i només donen vida a l'interior del complex (és l'efecte *gueto*) i exclusivament durant l'horari comercial. A més a més, pel seu caràcter autista segresten els clients dintre el seu àmbit i, per tant, els fan invisibles a l'espai públic. Avui en dia, hi ha alguns equipaments que justifiquen la seva gran dimensió (estadis de futbol, grans hospitals i d'altres), de manera que són inevitables. L'ideal és que es localitzin a la perifèria de les ciutats, i no pas dins del teixit urbà, i que s'hi pugui accedir amb transport públic.

Aquest concepte de ciutat introdueix clarament l'artificialitat en el marc de la Natura, i és per això que s'hi contraposa: és la vella dialèctica ciutat/camp que ara es pot actualitzar enfrontant el que podem anomenar la lògica urbana amb la lògica ecològica, ambdues amb prou legitimitat. En realitat, es tracta que l'urbanisme les faci compatibles arribant a un equilibri certament no gens fàcil d'aconseguir, sobretot si no es

frena l'actual explosió demogràfica que ens porta a un creixement il·limitat.

Hi ha un aspecte, gens menyspreable, que mereix algun comentari. Parlo de la possibilitat, seguida de la tendència, de sortir a l'espai públic, és a dir, fora de l'àmbit domèstic i familiar. Fomenta les relacions amb els veïns i crea espais complexos i significatius. Per tant, va més enllà de les funcionalitats directes i gairebé necessàries d'intercanviar productes, realitzar compres, assistir a oficis religiosos, fer gestions, anar a l'escola, sortir a treballar o a qualsevol acte de caire cívic, cultural o de lleure que pressuposa un objectiu determinat i concret. En les èpoques en les quals els mitjans de transport eren lents i escassos, la necessitat de facilitar els intercanvis abocava a construir assentaments compactes pel fet que així es reduïen les distàncies. La ciutat pública, a més a més, incorpora el valor afegit de sortir a l'exterior simplement per gaudir del clima, de la diversitat i complexitat de l'espai públic i de trobar-se amb altres ciutadans. Això ho va expressar molt bé Ortega y Gasset quan va dir: «S'edifica la casa per estar-s'hi, es funda la ciutat per sortir de casa i reunir-se amb altres que també han sortit de casa seva». Simplificant, es pot parlar de la ciutat del vianant (*pedestrian city*) i Chueca la qualificava de ciutat civil i deia que és de portes enfora.

Fem una passa més i diem que el clima benigne i les conseqüències en la manera d'usar la ciutat suposen un determinat estil de vida el qual, entre altres coses, implica acceptar l'artificialitat de la ciutat omplint carrers i places en temps de lleure i establir relacions amb altres ciutadans en el marc exterior però que, de cap manera, no significa eludir i oblidar l'ambient, més natural, del camp, dels espais oberts i de la vegetació. No debades, la humanitat va viure durant molts i molts segles en plena Natura i això va crear un atavisme que ressorgeix sovint, de manera que és una necessitat a prendre en consideració.

2.2. Ciutat domèstica

Pel que fa a la domèstica, és la conseqüència lògica d'un clima fred, plujós i amb poques hores de sol, que no convida a ocupar l'espai públic en una gran part de l'any. Aquesta circumstància comporta que «fer un volt de rambla» no tingui massa sentit a causa del clima i això ha creat una deter-

El passeig per l'espai públic no forma part de les seves preferències.

minada mentalitat al voltant de la qüestió urbana. I, així, les persones sotmeses a aquesta cultura, que podem titllar de suburbana, tenen tendència a posar més èmfasi en l'entorn domèstic o bé en el marc en què la vegetació és la gran protagonista. El passeig per l'espai públic no forma part de les seves preferències, a part que aquest espai, amorf i gens caracteritzat, tampoc no resulta atractiu en una correspondència biunívoca que s'ha establert de causa i efecte. Evidentment, aquests ciutadans fan ús dels equipaments i serveis que proporciona una ciutat i és l'únic tipus de relació directa que hi tenen. No es produeix el gaudi de la pròpia ciutat que, en la vessant de la ciutat moderna nord-americana, ve substituït pel *mall*, el gran centre-gueto privat pensat per al consum i que és una caricatura dels centres urbans.

Des de la perspectiva de l'urbanisme clàssic, no és, pròpiament i conceptual, una ciutat sinó un simple assentament humà. La descripció de les seves característiques es limita a la negació de les que defineixen la ciutat pública. La seva versió més radical és la típica ciutat dels Estats Units descartant, no obstant, les honroses excepcions representades per Nova York, Boston, Xicago, San Francisco i Nova Orleans. Realment, aquest model està basat en la utilització del vehicle privat arribant a l'extrem que els carrers únicament són els vials per anar en cotxe d'un punt a un altre. Són buits de contingut i només són llocs exclusivament de pas on el vianant esdevé un element aliè. Algú va descriure aquesta ciutat d'una manera gràfica dient que «la gent viu ficada a casa i tot és lluny» i aquest «tot» es refereix a qualsevol establiment comercial o servei, públic o privat. Ha desaparegut la idea dels nostres carrers en què l'existència de botigues de tota mena és la norma. La podem anomenar la ciutat del cotxe (*car city*) i Chueca la descrivia de portes endins i la titllava de callada. És evident que aquest model de no-ciutat comporta un determinat estil de vida diferent del que sempre havíem conegut i que el mimetisme envers la societat americana ens hi va portant a poc a poc. Lògicament, es produeix un *feed back* o una retroalimentació entre model de ciutat i sistema de vida i això és vàlid per als dos models. Val la pena posar de manifest aquesta correspondència entre una manera d'entendre la ciutat i l'estil de vida que porta adherit.

Comentats els dos models, és hora de fer-ne una valoració comparativa. La meva conclusió és la de proclamar la clara superioritat de la ciutat pública en relació a la domèstica.

Avançant idees, els arguments per estar a favor de la primera són diversos. Té caràcter fractal, en la doble accepció del terme, perquè abasta un ampli ventall d'escala, des de múltiples unitats de dimensions petites, passant per bones quantitats d'unitats mitjanes fins a un nombre molt discret d'unitats grans i, a més a més, cada sector o barri és una prefiguració de tot el conjunt urbà. L'espai públic és el gran, i únic, protagonista de la ciutat, no admetent sectors autistes, és a dir, que es repleguen sobre si mateixos. És complexa perquè els diferents elements de què està composta mantenen moltes relacions entre ells pel fet que l'estructura general urbana es compacta en tant que defuig les zones segregades. És el model menys insostenible possible per la seva compacitat i diversitat, les quals faciliten la rendibilitat del transport públic i escurcen les distàncies, cosa que permet els desplaçaments a peu. La continuïtat construïda i l'absència de guetos afavoreixen la cohesió social. Ocupa menys territori i, finalment, és el representant genuí dels valors urbans.

La ciutat domèstica és la negació d'aquestes característiques i és, a més, totalment insostenible.

3. Ciutat actual

Quin model de ciutat s'ha construït últimament arreu del món? Quin és el que s'està construint actualment?

Si, en aquesta anàlisi, ens cenyim al que es coneix com a món occidental (generador dels dos models suara comentats), és òbvia la distinció que cal fer entre l'àrea mediterrània i el bloc anglosaxó i nòrdic, atès que és d'on han sorgit els dos models urbans tan diferents. Ara bé, crec que, a l'hora de tractar aquest aspecte, s'ha de fer al·lusió a l'origen de les ciutats i és llavors quan s'ha d'introduir la matisació entre els dos costats de l'Atlàntic: l'europeu i l'americà. Una informació pertinent seria constatar si, de les darreres cinc o sis dècades ençà, les dues àrees geogràfiques són coherents amb els dos models que, històricament, van crear.

La meva conclusió és la de proclamar la clara superioritat de la ciutat pública en relació a la domèstica.

3.1. Àrea mediterrània

A l'origen de la ciutat es parla, genèricament, del Mediterrani però realment va néixer a l'antiga Mesopotàmia (l'actual Iraq) l'any 4.000 aC, en zona climàtica temperada que permetia, i convidava, a gaudir de l'espai exterior. La confluència de gent en aquest espai afavoria la sociabilitat i, a més a més, la precarietat dels mitjans de transport feia que la compacitat urbana assegurés una millor eficàcia pel que fa als intercanvis de tota mena. Hi entren en joc, doncs, dos components (sociabilitat i proximitat o apinyament) que es reforcen mútuament en el model de ciutat pública. El primer afecta una bona part de l'any a causa de la benignitat del clima i el segon és gairebé continu per la necessitat, molt sovintejada, de bescanviar productes i informació.

Aquests dos aspectes han fet que les ciutats mediterrànies hagin estat fidels, amb més o menys encert, als seus orígens fins a mitjan segle xx. No obstant, el model alternatiu, enarborant la bandera de la modernitat i de la mà de les atraients imatges provinents dels Estats Units, estava exercint la seva influència arreu del món i també en la nostra àrea, generadora de model urbà propi. El resultat és que han anat apareixent alguns trets de ciutat domèstica que conviuen amb la ciutat històrica.

A Barcelona, serien exemples d'això últim, entre d'altres, el projecte Barça 2000 (va ser aprovat provisionalment), Diagonal Mar (exemple paradigmàtic del que no s'ha de fer), Centre Glòries, la Ciutat de la Justícia i algunes acumulacions d'edificis terciaris (World Trade Centers o Parcs de Negocis). El cas de les universitats és peculiar però, sovint, no s'ha resolt bé. Podríem citar, en especial, el sector sud de la Diagonal, El 22@ del Poble Nou és una idea excel·lent que consisteix a integrar activitats econòmiques netes a l'interior de la ciutat i no a crear un gueto tipus Silicon Valley. Lamentablement, en la seva aplicació està caient en l'ambigüitat pel que fa al model urbà, a causa d'un excessiu predomini d'arquitectures singularitzades i d'una dosi massa elevada d'ús terciari. Tampoc no és gaire lluïda la Fira 2 de la Zona Franca si es compara amb la Fira de Montjuïc la qual, en el seu dia, es va dissenyar amb més ambició. A l'àrea metropolitana i a tocar de la ciutat central, caldria esmentar el projecte CAUFEC d'Esplugues, ara en fase de paralització. En realitat, el reguitzell d'actuacions urbanes relativament recents i de qualitat urbana molt discutible es

podria allargar. En algunes ocasions, són conseqüència d'aplicar un enfocament sectorial des de l'arquitectura i oblidar, per tant, la visió global de l'urbanisme. O bé que alguns arquitectes (no importa la seva qualitat com a tals però incompetents en urbanisme) facin plans urbans o projectes d'envergadura que tenen una clara incidència sobre la ciutat.

Ampliant l'anàlisi urbanística a Catalunya, ens trobem amb dos temes ben desgraciats. El primer fa referència a la gran quantitat d'urbanitzacions d'habitatges unifamiliars (la majoria provenen de l'època franquista) que són purs barris dormitori desenganxats del nucli urbà de la població a la qual pertanyen i que ocupen una gran superfície de territori. El problema s'agreuja perquè el que eren segones residències s'estan convertint en domicilis permanents. El segon és el desconsiderat tractament al qual ha estat sotmès el territori (amb especial esment de la franja litoral) amb el deteriorament de paisatges naturals (encara és pitjor el cas del País Valencià).

3.2. Àrea anglosaxona i nòrdica europees

Segons sembla, fins als voltants del segle XIII (Racionero, 1985) no van sorgir les ciutats i és que la població estava molt més dispersa. No obstant, les condicions climàtiques eren adverses i no propiciaven l'estança a l'exterior i, alhora, els mitjans de transport estaven poc desenvolupats, de manera que aquesta segona circumstància probablement aconsellava una ciutat compacta per la facilitat que oferia per als intercanvis. Segles més tard, quan el transport havia evolucionat suficientment, l'exigència de la proximitat perdía força i era factible construir una ciutat dispersa, més d'acord amb les característiques de la ciutat domèstica on les condicions de sociabilitat a l'espai públic són minses.

Per tant, en el centre i nord d'Europa hi ha dues fases diferenciades. Una primera amb estructures físiques compactes malgrat que la mentalitat dels seus ciutadans fos de caire suburbà i una segona en què hi ha coherència entre el model físic i l'actitud dels seus habitants adscrits a la cultura (no) urbana.

3.3. Estats Units

Quant a aquest país, és evident que la construcció de les seves ciutats, fruit de la colonització d'aquell gran territori, va ser més tardana que a

Europa. Sigui perquè els mitjans de transport ja estaven més avançats o, simplement, per la utilització més generalitzada de la tracció animal, el fet és que el model de ciutat domèstica forma part de la tradició nord-americana, però amb les excepcions ja esmentades anteriorment.

A més a més, la majoria de ciutats del país exhibeixen els trets més radicals i típics de la ciutat domèstica amb acumulacions d'usos únics i on el cotxe és el gran protagonista, en detriment d'un espai públic el qual, per aquesta raó, no està formalitzat i és buit de contingut urbà. La funció dels Estats Units com a país capdavanter en poder militar, econòmic, tecnològic i també mediàtic fa que irradiï una enorme influència arreu del món. Es concreta en l'estil de vida, que comporta moltes altres qüestions, entre elles el model de ciutat. És lògic, doncs, que les estructures físiques (*urbs*) i els ciutadans (*civitas*) quant a la seva actitud en relació amb el fet urbà siguin perfectament coherents, abans i ara.

3.4. Altres àrees geogràfiques

No es tracta aquí el cas de les ciutats asiàtiques, africanes ni el cas, ben específic, de la ciutat islàmica a la qual Chueca Goitia va batejar de ciutat privada i religiosa. Segons ell, és una ciutat sense façanes, de manera que es pot dir que el carrer no existeix i s'organitza la vida domèstica al voltant del pati. En aquest cas la funció de la plaça l'acompleix el pati de la mesquita i l'únic lloc de la ciutat que adquireix vida és el soc.

No obstant això, moltes d'aquestes ciutats, a mesura que van arribant a un cert grau de desenvolupament econòmic, adopten, equivocadament, el model de ciutat nord-americana perquè així entren en la dinàmica del progrés i la modernitat mal entesos. Fins i tot s'arriben a casos tan lamentables com les grans promocions de Dubai. En general, aquests sectors nous segueixen, doncs, el camí del model de ciutat domèstica, que ja he dit que és totalment insostenible.

4. Ciutat futura

Atès que la inèrcia de les ciutats és elevada, pensar la ciutat ha d'equivaler, inevitablement, a adoptar la visió de futur. I, ahora, cal buscar el referent en el passat. Aquest referent no pot ser altre que el que va néixer a l'àrea del Mar Mediterrani i, després, actualitzar-lo convenientment per-

què prengui la forma de ciutat pública. Els canvis que ha experimentat el món des que va néixer la ciutat pertanyen a la mobilitat de la realitat però, a través dels segles, roman el concepte de ciutat.

Paga la pena, ara, fer notar dos problemes urbans que no són pas atribuïbles a l'origen de les ciutats sinó que han emergit amb el pas del temps. En primer lloc, em refereixo a l'excessiva presència del vehicle privat a l'espai públic que ha degradat el medi i, per tant, ha deteriorat els valors urbans. Cal recuperar la ciutat per al vianant però això no vol pas dir oblidar l'existència del cotxe. En segon lloc, està bastant generalitzat el dèficit de parcs urbans que pateixen moltes ciutats. Millorar o construir una nova ciutat comença, doncs, per intentar corregir aquests dos grans defectes de les estructures urbanes. És difícil fer-ho a l'interior de la ciutat construïda i, sovint, pot obligar a recórrer a la cirurgia urbana. Aquí hi ha un camp molt ampli on cal mirar d'actuar urbanísticament tot i les dificultats que presenta.

A part de plantejar aquests dos problemes evidents, assenyalaré una sèrie de punts o línies d'actuació a considerar de cara al futur però sense pretendre ser exhaustiu.

- Treballar amb densitats mitjanes i altes, especialment en ciutats a partir d'una certa dimensió. Cal tenir en compte que aquesta política ha d'anar acompanyada de la creació d'un sistema complet de parcs urbans ben inserits dintre la trama. Les baixes densitats i la ciutat dispersa s'haurien de qüestionar totalment.

- Establiment d'una xarxa molt completa de transport públic, on tenen cabuda els diferents mitjans: metro, tramvia, autobús i carril bici, i que inclou facilitat i prioritat del vianant en el disseny de la secció dels carrers.

- Estructura urbana on l'Eixample Cerdà pot ser un bon referent però sense caure en el mimetisme. Aquesta escala, relativament àmplia, ha de ser compatible amb sectors d'escala menor. És important l'existència d'una varietat d'escala en una mateixa ciutat. En realitat és reproduir la dualitat de dimensions que hi ha entre els sectors històrics i els creixements posteriors de manera que coexisteixen la distància curta del barri antic, els carrers dels eixamples equipats amb arbrat i les grans avingudes

de major dimensió si és apropiada a la potència urbana del conjunt de la ciutat. Tractant-se de carrers ben urbans, tan agradable pot resultar, per exemple, passejar pel carrer Portaferriça com fer-ho per la Rambla de Catalunya o el Passeig de Gràcia, tots tres d'amplades ben diferents (uns 5-6, 30 i 60 metres respectivament).

- Les característiques de la ciutat pública no cal aplicar-les mai al cent per cent. Ve a ser allò d'«l'excepció confirma la regla». Per exemple, la formalització de l'espai ha de ser la norma, però això no ha d'impedir l'existència d'algunes arquitectures singularitzades que actuïn de fites urbanes.

- No solament s'ha d'acomplir la relació correcta entre amplada de carrer i alçada de l'edificació a efectes d'un bon assolellament de tots els habitatges. Urbanament, en un carrer concret és important la relació adient entre l'amplada del tram de carrer en qüestió i set paràmetres: 1/ dimensió de la ciutat a la qual pertany, 2/ situació dintre el perímetre edificat, 3/ densitat de població, 4/ alçada dels edificis, 5/ intensitat del trànsit, 6/ ús comercial, existent o no, i 7/ tipus de secció del carrer. Quan aquesta proporció no és la idònia perquè el carrer resulta massa ample, es dilueixen els valors urbans. No és un tema menor.

- Atenent la dimensió de la ciutat, cal plantejar el policentrisme, bo i establint les jerarquies corresponents. A partir de ciutats mitjanes, és convenient que els barris amb prou entitat disposin de subcentres de nivell inferior al gran centre de la ciutat global. Aquest tema adquireix particular importància en el cas de les àrees metropolitanes en què, sovint, les ciutats frontereres amb la ciutat central han crescut molt en les últimes dècades a conseqüència de la proximitat amb la urbs principal. Les ciutats de l'àrea que són importants en població han de tenir (o s'hauria de dissenyar) un espai de centralitat prou potent i dotat de personalitat i caràcter que afermi la seva individualitat dintre el conjunt de ciutats.

- Pel que fa a l'important tema del gran protagonisme del cotxe a l'interior de les ciutats, cal ser molt conscients que aquesta realitat ha causat molts perjudicis als valors urbans. Ha degradat l'ambient i ocupa massa superfície en el doble aspecte: vehicles circulant i vehicles aparcats. A més a més d'intentar rebaixar sensiblement l'ús del cotxe dintre del perímetre construït, caldria eradicar una bona part de l'aparcament

en superfície a l'espai públic. Es podrien construir garatges sota els carrers i places, a l'interior d'illa i també en edificis *ad hoc*, uns i altres convenientment repartits en l'estructura urbana.

En aquest apartat, no voldria deixar d'esmentar J. Attali quan parla en clau de futur i inclou alguns tocs sobre urbanisme. Assenyala que «el creixement urbà serà fenomenal» i que «l'urbanisme esdevindrà una ciència cabdal». Referint-se concretament a la ciutat, considera que és bo que sigui «un punt de trobada, d'intercanvi i de vida» i creu que cal «repensar-la». En un marc de dissolució dels estats, augura un ressorgiment d'algunes ciutats-estat, tal com va succeir en certes èpoques històriques. D'altra banda, en el conjunt dels canvis que es produiran en els propers decennis, es demostrarà que «el nostre mode de vida actual no pot durar gaire». Són una sèrie d'idees que sintonitzen amb el que aquí estic exposant.

5. Ciutat i sistema de vida

El World Watch Institute (WWI) nord-americà ha formulat els cinc reptes mundials que cal afrontar de cara el futur. Són els següents: 1/ fomentar un model social més igualitari, 2/ frenar l'explosió demogràfica, 3/ curar la Terra, 4/ canviar l'estil de vida i 5/ innovar tecnològicament. A primera vista, el més obvi probablement sigui l'últim i, parcialment, pot solucionar alguns dels problemes que prèviament hem creat al planeta. El primer és una qüestió ètica i és bo que el susciti un institut dels Estats Units pel fet de considerar aquest país el paradigma del capitalisme i d'un liberalisme accentuat. No s'ha de perdre de vista, però, que en aquest país hi ha unes minories intel·lectuals que formulen idees i arriben a conclusions no sempre compartides per importants i poderosos estaments i per àmplies capes de la població. Pel que fa al punt 4, ja en la dècada dels setanta, arran de la crisi del petroli, E. F. Schumacher advocava per desenvolupar un nou estil de vida amb nous mètodes de producció i noves pautes de consum.

Fer-se enrere pel que fa a la manera de tractar el planeta i canviar el sistema de vida són dos aspectes que van lligats perquè el segon hauria d'anar en la mateixa direcció que el primer i s'haurien de crear sinergies entre ells. Ara bé, quin és el paper de les ciutats en tot aquest joc? Bé, la

saviesa ancestral mediterrània de gaudir de la vida –saviesa que ve adornada per la mesura, la ironia, el pactisme, el refinament i els fins (per sobre dels mitjans)– és la mateixa que va produir el model de ciutat pública. I aquest model històric es va traduir en una sèrie de ciutats ben reeixides que són objecte d'admiració per part de visitants d'arreu del món. L'esperit d'aquesta ciutat és el que hem d'actualitzar convenientment avui en dia, el qual implica un estil de vida més tranquil, més lligat a l'equipament comercial del barri, més dirigit al gaudi de la pròpia ciutat.

Hi ha una metàfora referida a la gastronomia que encaixa molt bé amb la necessitat que preconcito de recuperar el fil de la ciutat històrica mediterrània. En efecte, últimament s'ha dit que l'allargament progressiu de l'esperança de vida en el nostre entorn probablement s'estrucarà pel que fa als infants d'ara en relació amb la generació dels seus pares. El motiu és el tipus d'alimentació a què estan sotmesos avui en dia, que és més insana que el que hi havia anteriorment i que es reflecteix en l'índex creixent d'obesitat. S'ha constatat i s'ha repetit que la dieta mediterrània és de les millors del món. Doncs bé, es produeix l'estúpida paradoxa que estem abandonant una alimentació que és excel·lent per anar a raure a una altra que és pitjor. Té sentit això? Crec que podem afirmar que cap ni un. Doncs passa exactament el mateix en el camp dels models de ciutat. Seguir els passos de la ciutat pública, que significa adaptar els trets essencials de la ciutat tradicional, equival a escollir el millor model de cara a construir un futur més sostenible i que sigui el reialme del vianant. Semblantment, seguir la dieta mediterrània vol dir adoptar un règim d'alimentació més sana perquè assegura una durada més llarga de la vida. L'una, va a favor dels imprescindibles requeriments de l'ecologia i del gaudi de la ciutat, i l'altra, va en benefici de la salut.

En temes mínimament complexos en els quals hi ha una sèrie d'elements en joc, es produeix una teranyina de relacions on hi ha una concatenació de causa i efecte i apareix la retroalimentació o *feed back*. En aquest cas, no solament es tracta de model urbà sinó també d'altres qüestions com el sistema de vida. No podia ser altrament. Que tot això remet a una cosmovisió o a una filosofia de vida? Sí, és molt possible. Si és així, a l'àrea mediterrània ens estem equivocant completament anant darrere d'una modernitat ben poc sòlida que ens porta cap a un futur gens afalagador.

El món actual és insostenible, basat en l'espoliació dels recursos naturals, en un afany consumista forassenyat, en un creixement il·limitat, en una valorització del posseir per sobre del ser, etc., que ens allunya dels ideals epicuris, hedonistes i humanistes de la Grècia clàssica. No són pas plantejaments nous però ara han esdevingut ben actuals perquè, entre altres coses, hem xocat violentament amb els límits del planeta. Hem de retornar a la saviesa antiga perquè, afegida a les possibilitats d'un benestar generalitzat, assoliria cotes més altes de beneficis intangibles.

Per tant, som els ciutadans del Mediterrani els que ens deixem enlluernar anant a la recerca d'un sistema aliè que és pitjor del que ens és propi i que va sorgir en un procés de segles com a fruit natural d'un clima i d'un entorn geogràfic propicis.

6. A manera de conclusions

Estic totalment d'acord amb els cinc reptes que planteja el World Watch Institute i, a més a més, valoro l'oportunitat de posar-los a la consideració de la gent i de presentar-los com a objectius de futur. És més, la meua tesi consisteix en el fet que defensar la construcció de la ciutat pública és totalment congruent amb el nou sistema de vida que preconitza l'institut nord-americà. Anant encara més enllà, penso que perseguir un ordre social més equilibrat a nivell mundial, abandonar el creixement il·limitat (demogràfic i econòmic), respectar la Terra, intentar progressar tecnològicament i, evidentment, abandonar l'adhesió a l'*american way of life* formen un bloc compacte dins del qual, doncs, s'hi ha d'incloure el model urbà de ciutat pública. Només avenços científics molt significatius podrien rebaijar l'aparent radicalitat dels canvis que es propugnen.

Si l'àrea mediterrània subministra el model urbà (i també l'estil de vida), en canvi, el món anglosaxó i nòrdic aporta una major sensibilitat envers la Natura. Seria bo poder conjugar la mentalitat urbana de l'una i la cultura suburbana de l'altre. És utòpic aquest plantejament?. En tot cas, és el WWI qui ha encetat el tema, no pas jo... i, a més a més, el canvi climàtic pot ajudar (o obligar?) a anar, si us plau per força, en aquesta direcció. E. F. Schumacher explica que l'economia de signe budista considera que el consum és un mitjà per al benestar humà i que el fi seria l'assoliment del màxim benestar amb el mínim consum.

**Es tractaria de recuperar
antics valors urbans
mediterranis que es van
perdent pel camí.**

En resum, es tractaria de recuperar antics valors urbans mediterranis que es van perdent pel camí, és a dir, l'esperit d'un model urbà que té futur juntament amb el seu estil de vida, però també aprofitar la cultura dels països del fred pel que fa al territori. Dit d'una altra manera, l'objectiu de tot plegat seria assolir un augment de la qualitat de vida en el marc d'una Natura respectada i endreçada.

Referències bibliogràfiques

- ATTALI, Jacques. *Breu història del futur*. Barcelona: Ara Llibres, 2007.
- CHUECA GOITIA, Fernando. *Breve historia del urbanismo*. Madrid: Alianza Editorial, 1968.
- DE CHARDIN, Teilhard. *El grup zoològic humà*. Barcelona: Edicions 62, 1962.
- LOVELOCK, James. *La venjança de la Terra*. Barcelona: Columna, 2007.
- OLIVA, Josep. *La confusió de l'urbanisme. Ciutat pública versus ciutat domèstica*. Barcelona: Editorial Pòrtic, 2001. [Hi ha edició castellana i anglesa]
- ORTEGA Y GASSET, José. *Obras completas*. Madrid: Taurus Editorial.
- RACIONERO, Lluís. *La Mediterrània i els bàrbars del Nord*. Barcelona: Editorial Laia, 1985.
- ROJAS MARCOS, Luis. *La ciudad y sus desafíos*. Madrid: Espasa Calpe, 1992.
- SCHUMAKER, E. F. *Lo pequeño es hermoso*. Madrid: Hermann Blume, 1978.

Director del màster en *Intervenció i Gestió del Paisatge UAB*.
Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona

Francesc Muñoz

Contra la urbanalització: de la ciutat post-it a la ciutat pòsit

La «urbanalització», l'urbanisme dels paisatges comuns, no es significa tant com una repetició contínua d'uns determinats formats espacials indiferents al lloc, sinó per la gestió d'aquestes diferències locals, encara que valorades només a nivell d'imatge i buidades de tota complexitat. Es revela una tensió entre allò local i allò global que es fa evident també a la ciutat, on apareixen hibridacions contínues entre el pòsit del lloc i la dimensió espacial de la globalització, vinculada a unes determinades pautes de consum, a la tecnologia i a la cultura.

[Paisatge urbà i identitat de les ciutats en un context de globalització](#)

El creixement de les ciutats en el decurs del segle xx ha generat processos d'explosió urbana que han donat lloc a grans i extenses regions metropolitanes. Una conseqüència clara d'aquest procés ha estat la incorporació del paisatge a la ciutat. Aquella vella distinció entre ciutat i territori, entre l'urbà i el paisatge, es trenca avui dia en observar, des del parabrisa de l'automòbil o des de la finestreta de l'avió, un territori discontinuament urbanitzat i un paisatge intermitent que hibrida els usos urbans amb les preexistències agrícoles i naturals.

Una de les moltes contrapartides d'aquest procés d'urbanització extensiva ha estat la relativa homogeneïtzació dels paisatges i la seva pèrdua de singularitat. De mica en mica, l'experiència del paisatge s'assembla cada vegada més al contacte amb una immensa cinta de Moebius que

ens mostra el que autors com Edward Relph (1987) van denominar amb encert com *discontinuitats repetides de forma estandarditzada*. És a dir, i encara que sembli una paradoxa, les interrupcions o discontinuïtats en el paisatge no només no asseguruen una major diversitat sinó que, ans al contrari, representen en realitat la seva repetició en formats espacials fàcilment reproduïbles i clonables amb absoluta independència del territori i indiferència vers el lloc. Més que d'urbanització, es pot parlar, així doncs, d'*urbanització* (Muñoz, 2008). Un procés que explica la producció de forma urbana que la globalització negocia amb el pòsit local en l'evolució de l'ambient construït de la ciutat.

Aquests plantejaments adquireixen tota la seva dimensió real quan es considera l'indiferentisme espacial que caracteritza progressivament la urbanització en el moment actual. És a dir, cada vegada amb més rellevància, apareixen semblances morfològiques entre espais concebuts com diferents en moments anteriors. Unes diferències que delimitaven clarament com eren els espais urbans i els rurals; els centres i les perifèries, les grans ciutats i les de menor grandària, i que ara són molt menys visibles.

Aquestes dinàmiques són ja tan evidents que fins i tot es pot suggerir l'existència d'un sistema de producció de paisatge que té per objecte la multiplicació de morfologies, atmosferes i ambients urbans sense temporalitat ni espacialitat pròpies sinó simulades o clonades. Una sèrie de paisatges comuns orientats no ja al consum d'un lloc sinó al consum de la seva imatge, independentment d'on es trobi físicament el consumidor visitant.

Take away landscapes: paisatges per emportar

Emergeix, així, una nova categoria de paisatges definits, precisament, per la seva *aterritorialitat* (Muñoz, 2003; 2004): és a dir, paisatges independitzats del lloc, que ni tradueixen les seves característiques vernacles ni són el resultat dels seus atributs físics, socials i culturals. Paisatges reduïts, doncs, a una de les capes d'informació que el configuren; la més immediata i superficial: la imatge.

D'aquesta manera, igual que als recintes temàtics es recreen uniformement llocs llunyans i temps passats –la Xina de Marco Polo o l'Anglaterra del Rei Artur–, es poden també calcar les cases típiques de la Boca o

de Nova Orleans i replicar-les a qualsevol centre comercial del món. És possible simular les teulades, finestres i gelosies dels habitatges de les ciutats islàmiques, i repetir-les arreu en mil i una urbanitzacions d'estiu a resorts turístics del sud d'Europa. És fàcil, doncs, seleccionar els elements visuals més pintorescs dels centres històrics mediterranis, com els tons de color de les façanes, les portes de fusta o fins i tot els mateixos espais públics i clonar-los en altres centres històrics.

Els paisatges són, així, reproduïts independentment del lloc perquè ja no tenen cap obligació de representar-lo ni significar-lo. Són paisatges desancorats del territori que, com ja hem explicat en altres ocasions, van senzillament dimitint de la seva funció de representació i es van declarant, progressivament, *en vaga* (Muñoz, 2006; 2007). És per aquesta raó que trobem cada vegada més dificultats per a apreciar la identitat pròpia dels llocs a través del seu paisatge. És a dir, ens costa establir aquelles diferències, derivades d'una història o una cultura del lloc, aquelles que acostumaven a explicar la diversitat dels paisatges, perquè aquests es mostren als nostres ulls precisament més a partir del que van adquirint de similar i genèric que del que mantenen de singular i específic.

En alguns casos, el que passa és que el tipus de vida que caracteritza el territori en llocs diferents es correspon en realitat amb el denominador comú del fet metropolità i, per tant, els paisatges tradueixen un estil de vida compartit, similar i estandarditzat a l'espai. En altres casos, el que succeeix és que les transformacions de les ciutats són tan intenses i s'esdevenen en tan poc temps que el paisatge deixa de representar cap permanència històrica o cultural per a assemblar-se, cada vegada més, a una seqüència de panoràmiques efímeres que van desapareixent, substituïdes per altres de noves, exactament com passa amb els objectes i experiències que consumim, els quals, en tornar-se obsolets, són compulsivament reemplaçats per altres. Més que escenaris que fixen la nostra identitat al lloc, convivim, així doncs, amb una rotació d'imatges que acompanya la nostra mobilitat al territori i que caracteritza cada vegada més el paisatge que habitem.

Parlaríem, per tant, de paisatges en trànsit, d'una cadena d'imatges sense lloc reproduïdes en règim de *take away*.

La urbanalització: l'urbanisme dels paisatges comuns

Existeix, per tant, un procés d'equalització del territori que s'alimenta del que podríem anomenar l'urbanisme dels paisatges comuns. L'èxit d'aquesta forma urbana durant les últimes dècades ha significat l'aparició d'entorns urbans genèrics, on la similitud dels programes de disseny urbà va de la mà de l'equivalència dels usos i comportaments que hi poden tenir cabuda. Al mateix temps, però, es fa igualment evident que no existeix un procés global d'homogeneïtzació espacial. És a dir, malgrat que moltes vegades s'ha associat la globalització de ciutats i territoris amb una repetició homogènia de determinats formats espacials –els mateixos espais comercials de franquícia, les recurrents àrees turístiques i de consum o els repetits espais de desenvolupament urbà al voltant dels principals aeroports, per posar només alguns exemples–, el cert és que sempre es troben diferències entre unes ciutats i unes altres, entre uns territoris i uns altres.

A parer meu, és la gestió d'aquestes diferències el que fa universal el procés que he anomenat *urbanalització*. En realitat, els espais urbans no són idèntics però sí tan similars com la gestió de les peculiaritats pròpies del lloc permet. Aquesta tensió entre el global i el local s'acaba decantant, d'una manera diferent segons les ciutats, més cap a un extrem o cap a un altre. Són, així, les dosis de globalitat i localitat les que acaben caracteritzant la realitat territorial d'unes formes urbanes similars però diferents a un temps, emmarcades de tota manera dins les coordenades del fet *urbanal*.

La urbanalització no té tant a veure amb l'homogeneïtzació dels territoris sinó amb la gestió de les seves diferències.

Per tant, la *urbanalització* no té tant a veure amb l'homogeneïtzació dels territoris sinó amb la gestió de les seves diferències. No es tracta de la progressiva universalització d'un urbanisme homòleg que, a força de ser indiferent, acabaria per esborrar les peculiaritats i diferències entre els llocs. Ans al contrari, les diferències són tingudes en compte, i molt, però no com elements que signifiquen el *locus*, sinó com simples reclams, disminuïts i amputats en la seva complexitat, que asseguen l'encaix del lloc al si d'un discurs simplificador d'ordre global. Un nou ordre visual urbà que, lluny d'obviar les diferències, les assimila i les integra en una seqüència simplificada d'imatges com si fossin un *souve-*

nir del pòsit local, del context cultural o del moment històric, segons els casos.

En aquesta cadena d'instantànies, les diferències, malgrat ser-hi presents, perden el seu caràcter ancorat en el lloc i, així dislocades, van minvant la seva capacitat de representació. Això és el que passa, per exemple, amb les xemeneies industrials: efectivament, es tracta de fragments originals de la forma urbana històrica i, no en pocs casos, contenen una càrrega patrimonial col·lectiva gens menyspreable. Però en ser mantingudes de la mateixa manera en operacions de regeneració que segueixen de manera literal un patró d'intervenció genèric, acaben formant part de la més que predictable iconografia global de la renovació urbana. El mateix succeeix amb el manteniment dels detalls i restes de llenguatges arquitectònics vernacles en la recuperació d'antics immobles residencials. Es tracta de diferències que no desapareixen però que, gestionades de la manera adequada, sí perden tota capacitat de representar res, ni el lloc ni menys encara la seva memòria.

Per tant, més que d'igualació o d'homogeneïtzació, val la pena pensar, més aviat, en criteris d'estandardització i commensurabilitat. És a dir, les diferències no desapareixen ni són esborrades pel procés de globalització. En realitat, continuen existint però el discurs propi del global tendeix a fer-les comparables, mesurables, en altres paraules, n'estandarditza els criteris per a la seva comprensió.

En aquest sentit, la *urbanalització*, es pot entendre com un més que eficaç *transformador*, que domestica i emmarca les diferències urbanes i territorials, en principi difícils de llegir i comprendrea causa de la seva pròpia singularitat, en una narració més plana i fàcilment assimilable. És per això que la *urbanalització* es constitueix com un procés absolut de simplificació urbana, de pèrdua de la diversitat i de la complexitat que pot i ha de contenir el territori i el seu paisatge.

La urbanalització es constitueix com un procés absolut de simplificació urbana.

De la ciutat *post-it* a la ciutat *pòsit*: el que les visions de la globalització no van saber predir

Durant els últims trenta anys, aquestes relacions entre globalització i ciutat s'han explorat des de diferents perspectives –des de la geografia, l'eco-

nomia, l'antropologia, la sociologia o l'arquitectura. Aquest conjunt d'anàlisis han anat alimentant dues posicions enfrontades a l'hora de valorar l'origen i les conseqüències d'una relació problemàtica, no exempta de tensions i contradiccions de diversa natura i caràcter.

D'una banda, les visions convençudes de la capacitat totalitzadora de la globalització, que han considerat que l'abast i velocitat dels canvis globals –sobretot d'aquells de tipus econòmic i polític– representaven transformacions integrals de l'esfera local i del caràcter únic i peculiar dels llocs.

D'una altra banda, els plantejaments molt més propers a la defensa de la singularitat dels llocs i les diferències entre territoris, que han anat posant l'èmfasi sobre la importància i vigència del pòsit dels llocs. Un caràcter local que es traduiria en peculiaritats de tipus cultural i antropològic amb prou capacitat de resistència com per fer front al flux homogeneïtzador que, impulsat pels processos de globalització, s'ha anat expressant clarament a partir de la mundialització del capital, la tecnologia o les formes del consum.

Aquest ha estat un debat irreconciliable i estèril que, a més a més, ha fet difícil entendre que, en realitat, la globalització acaba negociant i generant condicions d'hibridació amb aquell pòsit local de manera que, en última instància, el que és universal no és la globalització, entesa com a procés uniformitzador, sinó aquella tensió amb el caràcter del lloc que, si

La globalització acaba negociant i generant condicions d'hibridació amb aquell pòsit local.

bé s'estableix de la mateixa manera a cada racó habitat del planeta, representa unes *dosis* de global i de local específiques i diferents arreu.¹

Segurament per això, l'experiència de visitar o comprar a IKEA, ens resulta interessant, malgrat que tots els seus establiments són exactament iguals a tot el planeta.

En efecte, d'una banda, l'estandardització tant dels fragments de producte que s'adquireixen com del comportament de compra requerit, configura una forma de comerç basada en la repetició i la uniformitat. D'una altra banda, però, l'experiència IKEA aporta dosis d'elements locals ben interessants en aquesta mirada global al consum: les referències a l'origen de la companyia i a l'estil de vida de la regió d'Småland, al sud de Suècia, que les banderes del país s'encarreguen de recordar de forma

retòrica; els noms dels productes, escrits i reproduïts en llengua vernacle; i un àrea de restauració que, si bé és veritat que funciona de forma estandarditzada, també és cert que inclou la *botiga sueca*, on es convida al consum de productes associats a les característiques i trets diferencials del territori local de referència: els plats suecs de salmó, els formatges, les melmelades, les hamburgueses o el pa de cereals que es pot degustar amb els menús.

Hibridacions similars, a cavall entre els codis culturals de la globalització i el caràcter singular dels llocs, entre el global i el local, són, en realitat, ben properes a la nostra experiència urbana quotidiana i les podem trobar en escenaris i situacions tan diferents com:

- Els restaurants McDonalds, on, d'una banda, hi ha una estratègia de localització urbana i un disseny de l'oferta de natura clarament global, que fa que tinguem la certesa no només de trobar un McDonalds a cada carrer important de cada centre històric turístic, sinó també la tranquil·litat de conèixer el codi de comportament i consum només identificant el logo de la companyia. D'una altra banda, però, en alguns contextos urbans, i en alguns moments del dia, aquests establiments es converteixen en places públiques, amb un caràcter local molt clar, com passa amb el cafè de primera hora del matí que prenen treballadors propers i persones amb menys recursos; o entre les cinc i les set de la tarda, quan molts avis i àvies porten a berenar els seus néts a la sortida de l'escola.

- Els locutoris i cibercafès, que, d'una banda, són un lloc d'especialització tecnològica, on l'enviament de correus electrònics i les trucades de llarga distància introdueixen una clara connotació global. D'una altra banda, però, són espais de trobada de l'àmbit local més proper, on els immigrants de menys recursos, per exemple, troben una xarxa social de proximitat que proveeix de suport, informació i serveis. Al mateix temps que els codis globals de comportament tecnològic són ben presents des del moment en què s'introdueix el *password* al compte de correu, hi ha un funcionament social arrelat al lloc que, en realitat, fa del locutori una nova plaça pública en l'escala del barri.

- Els vols de baix cost, els quals, d'una banda, introdueixen en la nostra vida quotidiana noves claus de mobilitat global i apropament entre

territoris llunyans, com ho mostren els desplaçaments fàcils en moments puntuals de vacances o de cap setmana. D'una altra banda, però, la democratització dels vols que les ofertes de baix cost representen porta a un ús del mitjà de transport aeri curiosament similar al del transport de rodalies més proper, de manera que s'acaben fent presents imatges i comportaments culturals de tipus ben local, com passa, per exemple, amb els passatgers que viatgen amb menjar o fins i tot l'acaben compartint amb d'altres.

A la llum d'aquestes contínues hibridacions entre situacions d'ordre global i elements de tipus local, la discussió sobre aquestes dues visions enfrontades a l'hora d'avaluar els resultats de la globalització resulta ben poc interessant. Sí és remarcable, en canvi, el fet que totes dues mirades coincideixen en una cosa: interpretar que l'onada global que representen les dinàmiques de mundialització va progressivament igualant els llocs a partir d'una sèrie d'imatges fixes, vinculades a dos aspectes principals ben il·lustratius d'un suposat futur món global: d'una banda, la incorporació massiva de les noves tecnologies del transport, la informació i la telecomunicació; d'una altra banda, el canvi urbà propiciat per uns fluxos de capital financer i immobiliari que aconseguirien canviar la forma del lloc fins a fer-lo homogeni, homòleg i uniforme.

D'aquesta manera, la imatge d'una ciutat mundialitzada, no només en relació amb les mobilitats sinó pel que fa també al seu paisatge, restava com un miratge tant en les visions d'aquells que albiraven un futur urbà globalitzat com les d'aquells que defensaven una ciutat futura capgirada i compromesa vers el seu pòsit més local. Des d'ambdues visions, així doncs, es pensava que la globalització de la tecnologia i de l'economia s'acabaria concretant en paisatges com les postals de torres de vidre i làmines d'aigua dels fronts marítims internacionals; les instantànies d'aeroports i trens d'alta velocitat; o les imatges de les terminals computeritzades als edificis intel·ligents.

Les torres i edificis de vidre que, suposadament, haurien de portar la bandera global a tot arreu configuraven, de fet, una metàfora perfecta d'una ciutat que autors com Paul Virilio, a mitjans dècada de 1980, havien caracteritzat ja com *transparent* i contínuament *sobreexposada* a la

llum i a la velocitat de la tecnologia i la telecomunicació.² Una ciutat tan il·luminada pels focus globals que, en ella, les divisions, les tanques o murs opacs que amagaven espais a la visió –com referien els paisatges característics de la ciutat antiga– ja no representaven cap obstacle rellevant, atès que la informació podia fluir independentment de les característiques del lloc i de la mateixa configuració física de la ciutat.

Tot i que a principis de la dècada de 1990 Saskia Sassen havia ja situat, com a escenaris privilegiats d'aquestes dinàmiques, territoris urbans tan concrets com les *ciutats globals*,³ la veritat és que durant aquells anys la ciutat futura imaginada des de la filosofia a l'arquitectura es va entendre constituïda per uns espais urbans permeables a la llum de les tecnologies de la informació i la telecomunicació i no menys penetrables pels fluxos i continguts econòmics, polítics i culturals de la globalització.

La veritat és que les nostres ciutats han, efectivament, canviat des de llavors però, en realitat, no ho han fet d'aquesta manera. És del tot cert que se n'ha transformat l'aparença i també la forma en què són habitades per les persones però, per damunt de tot, les ciutats ni són la *tabula rasa* on s'exposen les imatges del món global –de la seva economia, la seva cultura i la seva arquitectura–, ni tampoc no són el testimoni d'una essència urbana que es resisteix a canviar. Ans al contrari, les nostres ciutats han esdevingut el lloc privilegiat on l'univers del global es troba amb la realitat dels llocs de forma més crua i clara; i ho han estat de formes i maneres que poc esperàvem, a partir de paradoxes, com ho mostra el fet que les migracions transnacionals, en lloc de vestir l'espai urbà amb aquell imaginari global d'arquitectures transparents, acaben per afegir més localismes, en coexistència i també en conflicte, que transformen el caràcter del lloc però, precisament per això, contribueixen a mantenir-lo i a reforçar-lo en la seva diferència i peculiaritat.

És a dir, per paradoxal que pugui semblar, és la mateixa globalització la que, lluny d'esborrar les diferències dels llocs, les acaba accentuant tot contribuint a generar mutacions gens previstes tant pel que fa a la forma dels espais urbans com pel que es refereix a la manera com són viscuts per la població. En altres paraules, els llocs han canviat segurament de forma

Les nostres ciutats han esdevingut el lloc privilegiat on l'univers del global es troba amb la realitat dels llocs.

definitiva i, per tant, qualsevol rescat dels paisatges canònics de la ciutat històrica i moderna està condemnat a no ser res més que un exercici de nostàlgia. Però aquestes mutacions no homogeneïtzen els territoris, sinó que introdueixen noves diferències amb un origen ancorat en el mateix procés de globalització urbana.

**El lloc urbà és cruïlla
més que rotonda entre el
global i el local.**

Així, ni el lloc es dilueix en l'aire global –prenent en préstec el sentit del títol del ben conegut assaig de Marshall Bergman–, com esperaven uns, ni el lloc resta com el paladí d'una essència urbana, tan local com immutable, com esperaven uns altres. El lloc urbà, cruïlla més que rotonda entre el global i el local, dóna llum a un nou cosmopolitisme local prenyat, per molt estrany que ens pugui semblar, de globalització.

Entre la ciutat *post-it*, per definició ubiqua i intercanviable, sense lloc ni cultura propis, fluïda i líquida; i la ciutat *pòsit*, també per definició estable en l'arrel profunda dels processos urbans i en la imatge vernacla de la *civitas*, s'està negociant actualment un nou cosmopolitisme, global per norma, però de forma i arrel clarament local.

Després de trenta anys parlant de globalització urbana i de fluxos planetaris; d'utopies tecnològiques i d'homogeneïtzació mundial, resulta que el que la ciutat i els paisatges urbans ens mostren avui és, en realitat, la combinació d'aquestes qualitats amb la presència, ubiqua i contínua, del pòsit del lloc.

És veritat que en algunes ciutats les diferències que caracteritzaven el lloc resten com a residus, presents en la imageria de la globalització com a simples reclams o *souvenirs* del passat; és veritat que la *urbanalització* forma part ja de l'espai urbà que habitem en molts territoris. En altres ciutats, però, les peculiaritats locals estableixen diàlegs i tensions amb la força del global que donen llum a noves formes de ciutat, a nous paisatges, els quals participen d'ambdós universos i mostren la immensa capacitat de la ciutat per a reinventar-se a si mateixa. Potser és aquesta la raó per la qual continua essent l'escenari privilegiat de les relacions humanes, malgrat tot.

Referències bibliogràfiques

- LEACH, NEAL (1997). *Rethinking architecture: A reader in cultural theory*. Londres: Routledge, p. 381-390.
- MUÑOZ, Francesc (2003). «Lock Living: Urban Sprawl in Mediterranean Cities». Dins: *Cities, International Journal of Urban Policy and Planning*, volum 20, p. 381-385.
- (2006). «El tiempo del territorio, los territorios del tiempo». Dins: NOGUÉ, Joan; ROMERO, Joan (eds.). *Las Otras Geografías*. València: Tirant lo Blanch, p. 235-254.
- (2007). «La producción residencial de baja densidad en la provincia de Barcelona». Dins: INDOVINA, Francesco (coord.). *La ciudad de baja densidad*. Col·lecció «Territorio y Gobierno. Visiones», núm. 6. Barcelona, Diputació de Barcelona.
- (2007) «Paisajes ateritoriales, paisajes en huelga». Dins: NOGUÉ, Joan (ed.). *La construcción social del paisaje*. Madrid: Editorial Biblioteca Nueva.
- (2008). *urBANALización: Paisajes comunes, lugares globales*. Barcelona: Gustavo Gili.
- (2009) «El patrimonio y el paisaje. Una nueva agenda para la sostenibilidad territorial». Dins: Observatorio de la Sostenibilidad en España, OSE (2009) *Patrimonio natural, cultural y paisajístico. Claves para la sostenibilidad territorial*. Madrid: Universidad de Alcalá de Henares.
- (2010) *Local, local! La ciudad que viene*. Catàleg de l'exposició commemorativa dels 30 Anys d'Ajuntaments Democràtics. Diputació de Barcelona/Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, CCCB.
- (2010) «Urbanisation: common landscapes, global places». Dins: *The Open Urban Studies Journal*, núm. 2, p. 75-85.
- NELLO, Oriol; MUÑOZ, Francesc (2004). «El proceso de urbanización». Dins: ROMERO, Joan (coord.). *Geografía Humana. Procesos, riesgos e incertidumbres en un mundo globalizado*. Barcelona: Ariel, p. 255-332.
- RELPH, Edward (1987). *The modern urban landscape*. Londres: Croom Helm.
- SASSEN, Saskia (1999). *La ciudad global: Nueva York, Londres, Tokio*. Buenos Aires: Eudeba (1a ed. Anglesa: SASSEN, Saskia (1991). *The global city. New York, London Tokio*. Princeton: Princeton University Press.
- VIRILIO, Paul (1987). «The Overexposed City». Dins: *Zone*, 1/2.

NOTES

- 1** Per a una reflexió sobre com es configura aquest procés d'hibridació i negociació entre l'esfera del global i l'arena del local a l'espai urbà vegeu el capítol «Urbanización: la ecualización de tiempos y espacios», dins: Muñoz, Francesc (2008) *Urbanización: paisajes comunes, lugares globales*. Barcelona: Gustau Gili.
- 2** Vegeu al respecte VIRILIO, PAUL (1987). «The Overexposed City», dins: *Zone*, 1/2. El text va ser reimprès i publicat deu anys després a la recopilació a cura de Neil Leach *Rethinking architecture: A reader in cultural theory*. Londres: Routledge.1997, p. 381-390.
- 3** Segons Sassen, Nova York, Londres i Tokio. Vegeu al respecte: SASSEN, Saskia (1999). *La ciudad global: Nueva York, Londres, Tokio*. Buenos Aires: Eudeba.1a ed. Anglesa: SASSEN, Saskia (1991). *The global city. New York, London Tokio*. Princeton: Princeton University Press.

Periodista i Escriptor

Lluís Permanyer

Barcelona vista pels de fora

Des de fa segles, la ciutat de Barcelona ha estat objecte de moltes mirades. Des de diplomàtics fins a escriptors, passant per aventurers o espies, molts han deixat constància de la seva estada. Dels diferents indrets de la ciutat, La Rambla ha estat el més valorat per les persones foranes, atretes per la singularitat d'aquest passeig. Si bé Barcelona és una urbs amb segles d'història a l'espalla, i així ho deixen clar un seguit de testimonis, existeix la sensació d'haver estat descoberta amb els Jocs Olímpics del 1992, situació que no solament encara dura, sinó que no cessa de multiplicar-se.

Barcelona feia vint segles que era al mateix lloc i era estesa la sensació que havia estat descoberta arran dels Jocs Olímpics. En certa manera així va ser, però es tractava d'un miratge que ocultava una realitat ben diferent. Durant molts anys em vaig proposar d'anar recollint les opinions que sobre la meua ciutat han expressat els de fora, que per a mi tenen més interès que les dels indígenes, que mai no són representatives de debò. Porto recollides de moment més de mil cinc-cents citacions; i és que tot i haver publicat fa uns anys el segon recull sobre el tema (*1.000 testimonis sobre Barcelona*, editat per La Campana), continuo aplegant-ne tantes com puc. Confesso que em fa feliç cada vegada que aconsegueixo «caçar» algun dels grans noms de la història universal.

Barcelona feia vint segles que era al mateix lloc i era estesa la sensació que havia estat descoberta arran dels Jocs Olímpics.

He emprat el mot «caçar», i no és cap exageració: es produeix gairebé sempre de manera inesperada, malgrat estar a l'aguait; i la sensació que em produeix, jo que he empaitat conills i perdius, és ben semblant. Considero que fer aquest recull i haver reunit un conjunt de gruix inesperat, tant per la qualitat com per la quantitat, em permet afirmar que és molt més important que un d'igual sobre Madrid, París o Roma. I és que les grans capitals han obligat que diplomàtics, viatgers, mercaders, prostitutes, aventurers o espies trametessin la seva informació, que era, gairebé sempre, una exigència de la feina més o menys oficial que els hi havia atret. El cas de Barcelona és, per tant, ben diferent. Els qui ens han visitat i els qui han escrit, ho han fet en la immensa majoria dels casos perquè els ha vingut de gust i, per tant, considero que és un estimable valor afegit.

Una ràpida panoràmica permetrà observar que Barcelona ha desvetllat a través dels segles un interès i una curiositat permanents, a més de merèixer una valoració molt positiva, gairebé aclaparadora. Per aquesta raó, sempre que he pogut he triat abans la crítica, per injusta que fos, que no pas l'elogi. Una altra constant és que des de mitjan segle XVIII. La Rambla es converteix en el tòpic inevitable; així doncs, sempre que puc, opto per escollir fragments que parlin d'altres punts urbans.

I ara, sense més dilacions, intentaré traçar una ràpida i sintètica panoràmica de com ens han vist.

Les primeres referències ja provenen dels clàssics romans, jueus i àrabs. Es tracta de descripcions breus, gairebé sempre de caràcter geogràfic o paisatgístic.

Quan comença de debò un gruix de referències és arran del segle XV. És comprensible: Barcelona és la punta de llança d'uns catalans que han estès el domini, comercial o imperial, per tot un Mare Nostrum, que llavors veritablement ho era: el dominàvem. El Consolat de Mar és l'expressió jurídica d'una necessitat: regular les relacions cada vegada més extenses i intenses, però d'una forma ordenada i equitativa. La ciutat s'ha convertit en una representació sobretot urbanística i arquitectònica d'aquest poder, la qual es posa de manifest quan els forasters la descriuen. Un dels primers textos (1491) escrit per un personatge rellevant és el de Jérôme Paul, capellà del papa Alexandre VI. Es comença a produir ja llavors un fet que es mantindrà inalterat fins al segle XX: la sorpresa que Barcelona no sembla

espanyola, sinó europea; en aquest terreny les comparacions amb altres ciutats seran per a tots els gustos.

Alguns exemples significatius ens els ofereixen, per exemple, les descripcions extenses que van dedicar Guicciardini (historiador i ambaixador de Florència), Munzer (geògraf i viatger alemany), Navagero (escriptor i ambaixador de Venècia) o l'emperador Maximilià II d'Àustria. Podem citar altres textos, amb elogis més aviat breus però no per això menys importants, com el d'Ariosto, Cosme III de Medicis, Valla o Camillo Borghese (futur Pau V). Així Carles I d'Espanya va afirmar: «Prefereixo més ser comte de Barcelona que emperador de romans».

Més endavant, vers el segle XVII, apareix un gruix d'escriptors castellans de pes, la majoria dels quals li dediquen tota mena d'adjectius ensu-crats, com són els casos de Tirso, Góngora, Las Casas, Mariana, Lope de Vega (en set obres), Gracián, Mateo Alemán, Calderón, onada que culmina amb la prosa de Cervantes, un pinyol que passa a ser immortal. En aquest cor amable, gairebé de reclinatori, no podia faltar el contrapunt del rondinaire arbitrari: Quevedo.

Barcelona, al segle XVIII ja es consagra com el punt de mira dels estrangers, vinguts d'arreu i per motius ben diversos. L'aventurer Casanova n'és un exemple tot i que, la mirada, ell la centra en la seva història personal, sempre de conquesta amorosa, i no pas en la ciutat en què llavors es trobava. Voltaire, n'és un altre de caire ben diferent. Per motius polítics i estratègics, es concentra en una Barcelona que durant uns anys serà el centre d'atenció de les mirades europees, a causa de la guerra civil. El desenllaç amb el setge i l'ocupació de 1714 va posar en moviment innumbrables plomes. No cal dir que el bombardeig d'Espartero, del 1842, produirà arreu del continent una reacció semblant, de la qual només citaré els noms significatius: Victor Hugo i Eugène Cabet. No oblidó, en qualsevol cas, totes les flors que Lesseps li consagra, en reconèixer que l'estima com la seva segona pàtria; cal recordar que en la seva condició de cònsol de França va fer servir la diplomàcia per aconseguir aturar un bombardeig d'una brutalitat gratuïta.

Considero, però, que el més important és l'allau d'escriptors que troben a la ciutat comtal un tema més o menys literari, tot just encetar el

Es comença a produir ja llavors un fet que es mantindrà inalterat fins al segle xx: la sorpresa que Barcelona no sembla espanyola, sinó europea.

segle XVIII. Podem citar, Musset, Stendhal, Merimée, Flaubert (cites breus, però en tres novel·les) o Gautier. Quina alegria descobrir que Balzac va considerar escaient que fos l'escenari d'una novel·la dialogada! Cal esmentar també Arthur Young, viatger i economista, que destaca la vessant industrial que hi descobreix

La Rambla esdevé el lloc clau de la ciutat, per no dir el tòpic més suat.

I en aquest context cal assenyalar que La Rambla esdevé el lloc clau de la ciutat, per no dir el tòpic més suat. És comprensible, ja que l'encertada obra de reforma urbanística portada a terme pels enginyers militars l'ha convertit, des del 1775, en el passeig de referència i el punt d'atracció popular, amb un fascinant atractiu interclassista. Els estrangers –començant pel primer, que hi dedica elogis apassionats, l'escriptor anglès Swinburne– ho reconeixen sense excepcions.

La tendència literària es consolida i creix el segle XIX, amb George Sand, Washington Irving o Amicis, que ja afinen més. Aquest, tot i que no oblida La Rambla, té la curiositat ben mediterrània d'observar com funciona aquí el ritual d'un enterrament al cementiri general.

No resisteixo destacar que coneguem amb tot luxe de detalls la inundació severa que el 1862 va provocar la riera d'en Malla, en retrobar cinc segles després el llit natural: La Rambla. I és que per sort hi havia al balcó de l'hotel Oriente un observador curiós –Hans Christian Andersen–, qui va contar fil per randa aquell espectacle inesperat en un llibre de viatge per Espanya.

La posició definida ja amb personalitat pels estrangers es reforçarà i augmentarà en entrar el segle XX, amb noms rellevants: Thomas Mann, Joyce, Schweitzer i Chesterton, en els quals m'emocionava de llegir-hi algun esment; o fins i tot aquell Lawrence, que va pujar al cim de la fama gràcies a l'escandalosa amant de lady Chatterley i que va publicar un article delicadament poètic a les floristes de La Rambla. La mirada estrangera coincideix, com segles abans, en la sorpresa de trobar una ciutat que no els sembla gens espanyola i que ofereix, en canvi, una imatge no solament europea, sinó també d'una alta qualitat urbana. Sovintegen els que recerquen documentació històrica, raó per la qual prefereixen remenar lligalls més que passejar o seure als cafès. Crida l'atenció les floretes que tiren sobretot a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i al seu arxiver en cap.

Els autors en llengua castellana també s'hi van sumar. I els més destacats li consagraven llargues descripcions: Leopoldo Alas, Ganivet, Pereda, Galdós, Azorín o Valle Inclán. Els supera Baroja, que empra l'escenari barceloní per ambientar episodis en vuit novel·les. En aquest context tampoc no falta el rondinaire despectiu: Unamuno. Té una explicació: en arribar a la recerca d'editor, va ser rebut per una colla d'admiradors, colla que va anar minvant per culpa d'un egocentrisme malaltís i que justifica que es trobés sol el dia de la partida.

Ja que Unamuno va desacreditar la ciutat, en consagrar-li un adjectiu creat per ell a mida, *fachadosa*, inspirat en l'espectacle al seu parer insuportable dels excessos del modernisme. És adient veure les reaccions que provocava. L'espectacle de l'Eixample, que servia d'escenari i de peanya a tants arquitectes que se sentien atrets per introduir una veu nacionalista i personal amb el conreu d'aquell característic *coup de fouet* i la seva flora, i sobretot el nou paisatge modernista no van estalviar ni la mirada ni els comentaris. En general van ser més despectius els provinents dels espanyols. Juan Ramón Jiménez ho resumeix en aquests termes indirectes, però diàfans: «Parecia la pesadilla de un arquitecto catalán».

El novel·lista anglès Evelyn Waugh va dedicar un capítol d'un llibre de viatge pel Mediterrani. I va elogiar sobretot l'obra de Gaudí, que, segons confessa, mereixeria una nova estada per tal de mirar-se-la amb més atenció. I, de passada, assegura que a la casa Batlló hi ha el consolat de Turquia. Fals! Llavors era al carrer de la Diputació, però va considerar que en una casa tan estranya no se li podia trobar un destí millor que aquell. En canvi, Walter Benjamin ja es va adonar que l'Eixample concentrava la major quantitat i qualitat d'*art nouveau* d'Europa.

La reacció més curiosa la va protagonitzar el temut polític Clemenceau. Va arribar procedent d'un viatge de diversos mesos per Amèrica del Sud, i es va hostatjar a l'hotel Colón de la plaça de Catalunya. El van anar a trobar els de l'Ateneu Barcelonès per demanar-li que l'endemà hi donés una conferència, oferiment que va acceptar encantat. Tot seguit va anar a fer un tomb amb un cotxe de punt; segur que el cotxer va tirar passeig de Gràcia amunt i, en descobrir els edificis modernistes que s'hi arrencgleraven, no va poder suportar aquell espectacle, va ordenar-li girar cua, va

La posició definida ja amb personalitat pels estrangers es reforçarà i augmentarà en entrar el segle xx.

Walter Benjamin ja es va adonar que l'Eixample concentrava la major quantitat i qualitat d'art nouveau d'Europa.

anar a l'hotel, va fer les maletes i va marxar corrents cap a casa. En arribar a París, unperiodista li va demanar sobre el viatge americà, a la qual cosa Clemenceau va replicar que ell venia de Barcelona, un indret horrible on bastien cases per als dragons. I poc després va publicar a la revista *Illustration* una desqualificació ferotge contra la ciutat. Aquest episodi va gaudir d'un ressò enorme entre els nostres indígenes, que, ja sota l'influx del noucentisme, abominaven llavors del modernisme.

La Primera Guerra Mundial va provocar que molts estrangers fugissin de la perillositat que implicava llavors quedar-se a França. Alguns escriptors i artistes van venir a parar a Barcelona. Aquest fet acabaria per atraure després tot un seguit novellistes i periodistes francesos, que van descobrir i cantar les excel·lències de la ciutat canalla i marginal. Resultava que la inevitable i tòpica Rambla era el camí iniciàtic que amb tota naturalitat els conduïa cap al Raval i els capbussava en l'univers atractivament pervers, diabòlic i delictiu del Barri Xinès. Aquest fet va marcar un desplaçament del centre d'atracció periodística o novellística que fins llavors s'ha conreat. En efecte, abans el que resultava habitual en les cròniques, els llibres de viatge o la literatura de ficció era descriure tot el que es relacionava amb la catedral i les esglésies, els palaus, l'arquitectura, els carrers o tot el que els semblava pintoresc. Arran d'aquell moment, el Raval i per damunt de tot el Barri Xinès centraran la curiositat dels visitants i el tema dels seus escrits, amb independència del gènere. No cal dir que el Paral·lel aviat es va convertir també en un motiu preferent d'atracció. En general, anaven sols. Alguns van trobar, però, bons guies, com va ser el cas de Francís Carco, orientat per Sagarra. Recordo haver trobat a la seva biblioteca un dels seus llibres, amb la següent dedicatòria al poeta: «*No soy maricón!*». Aquest periodista i escriptor, però també Paul Morand, Marcel Prevost, Jean Genet (vaig aconseguir que l'Ajuntament li dedicés una plaça on hi havia hagut el Barri Xinès) i d'altres van començar a consagrar els seus escrits al que consideraven com la descoberta del baix ventre de la ciutat, que era el que més els fascinava. I alguns li van dedicar llibres sencers. Henri de Montherlant, *La petite infante de Castille*, en què el protagonista s'enamora d'una cupletista d'El Molino. Georges Bataille, li va de-

dicar bona part de la novel·la *Le bleu du ciel*. Ningú no va superar Pierre Mac Orlan, que va aprofitar el carrer del Cid per centrar l'acció de diverses obres de ficció. Una d'elles, *La bandera*, va ser portada al cinema, interpretada per Jean Gabin.

No només de literatura i d'escriptors viu el prestigi barceloní. Els artistes han manifestat haver estat sensibles al seu atractiu, fossin plàstics o teòrics, avantguardistes o no; i també arquitectes. Marinetti, Breton, Le Corbusier o Crevel, representen prou bé aquest sector. Però a més de les citacions escrites he obert fronts nous, per tal que els investiguin altres; mencionar representants característics serà suficient: Woody Allen o Godard (cinema), Doré o Picabia (pintura), Mies van der Rohe (disseny), Capa o Cartier-Bresson (fotografia), Chevalier (cançó), Britten (música).

A través dels segles queda patent que ha constituït un focus d'atracció política, tot i que per motius ben diferents i per fets ben concrets: la Guerra dels Segadors, el setge de 1714, el bombardeig d'Espartero, la Setmana Tràgica, l'afusellament de Ferrer i Guàrdia, però també pel manteniment continuat d'actituds compromeses o fins i tot revolucionàries. La revolució industrial va acabar perfilant un ambient de tensions i d'enfrontaments que donarà peu a una militància anarquista i sindical en un escenari conegut arreu del món com «la ciutat de les bombes». No és estrany que Marx elogiés el compromís de la classe treballadora i que Engels precisés que en cap altra ciutat del món els obrers aixecaven amb més rapidesa les barricades al bell mig dels carrers. Victor Serge, Kropotkin, Trotski i un munt de noms destacats han seguit fil per randa els esdeveniments que aquí succeïen.

El punt culminant serà, malauradament, la guerra incivil. Al llarg de tres anys, plomes ben destacades d'arreu, tant si havien vingut a lluitar com si van posar negre sobre blanc a les pàgines dels diaris o dels llibres, van deixar constància del seu testimoni. La nòmina és oceànica, no en va ha estat l'enfrontament bèl·lic que ha produït més bibliografia i en més idiomes. Hemingway, Dos Passos, Saint-Exupéry, Mauriac, Bernanos, Huxley, Ehrenburg, Gide, Auden, etcètera. Val la pena esmentar alguns detalls ben significatius. Josep Kessel, mentre ja era amagat a les files de la resistència i escrivia la lletra del seu himne *Le chant des partisans*, enlles-

**A través dels segles
queda patent que ha
constituït un focus
d'atracció política.**

tia la novel·la *Une balle perdue*, ambientada en els fets de l'aixecament barceloní del 6 d'octubre, que ell havia viscut personalment. Claude Simon, premi Nobel, va recrear en la novel·la *Le Palace* (l'hotel Colón) els seus records com a lluitador brigadista. És sabut que Malraux ens va llegir a *L'Espoir* la recreació apassionada i emocionant dels primers dies de l'aixecament popular. S'ignorava, però, que havia escrit un conte, *Et sur la terre*, que havia estat publicat en una edició de bibliòfil reduïdíssima i il·lustrada amb aiguaforts de Chagall; evoca un amor clandestí en un *meubl * de la Gran Via en ple període b llic. I tinc molt present l'emocionant testimoni d'Orwell, amb un títol que ja era sota la dictadura franquista una consigna de combat: *Homenatge a Catalunya*.

Res millor per cloure aquest tema que la frase pronunciada el 1940 per Churchill a la Cambra dels Comuns, en vigílies del que es coneixerà històricament com la Batalla d'Anglaterra contra l'aviació nazi: «No menyspreo gens els enormes perills que pesen sobre nosaltres, però crec fermament que els nostres compatriotes demostraran que són capaços de resistir-los, com ho feren els valents ciutadans de Barcelona [aplaudiments]». M'hauria agradat que fos estampada al peu del monument dedicat als morts pels bombardeigs de la guerra incivil.

La llarga nit de la dictadura va propiciar aviat una mena de referències que posaven de manifest la curiositat per descriure la vida d'uns ciutadans castigats per partida doble, per republicans perdors i nacionalistes. Ens feia goig saber que a l'estranger s'havia publicat tal o tal llibre, que mostrava clarament la manca de llibertats que pat em. Era igual que fos sota l'excusa de la ficció o del pamflet polític. Era sorprenent, però també afalagador, que encara fructifiqu s el ressò del Barri Xinès en plomes com les de Jean Marie Guillaume (tota la novel·la *Maria Teresa* es desenvolupa en un *meubl * del carrer Robador) o sobretot la de l'acreditat Pieyre de Mandiargues, que amb *El marge* posa dempeus un homenatge vibrant i comprom s a la ciutat que havia acollit aquell univers canalla, famós a tot el món: el Barri Xinès.

Al terme d'aquest recorregut, una síntesi ben abreujada, no deixa de constituir una paradoxa lacerant que una Barcelona amb vint segles de trajecte, que havia atret la mirada més diversa, fos motiu de descober-

ta arran dels Jocs Olímpics, situació que no solament encara dura, sinó que no cessa de multiplicar-se. Aquesta ciutat es confirma com una font inesgotable d'inspiració i evidència que amb més o menys resignació ho aguanta tot, en veure ara i de tan de prop la quantitat enorme de paper mullat que genera.

Expert en gestió urbana*

Manu Fernández

Les ciutats, nucli dur de la sostenibilitat en el futur

L'objectiu de l'article és presentar les relacions entre el món urbà i el desenvolupament sostenible, tot identificant els reptes que afronten les ciutats en els propers anys per seguir mantenint un projecte col·lectiu inclusiu, dinàmic i sostenible. En un món que assisteix a un procés galopant d'urbanització protagonitzat pels països emergents, les ciutats representen el principal cavall de batalla per poder garantir un desenvolupament social equilibrat que es pugui mantenir en el temps.

La necessitat del debat de la sostenibilitat local

L'estudi crític de la ciutat com a problema no és nou en relació amb l'emergència de les teories del desenvolupament humà sostenible a partir de les quals s'ha definit el discurs de la insostenibilitat del model de vida urbana. De fet, es tracta d'una preocupació existent des que les ciutats existeixen, i ja a la Roma imperial es van haver d'atendre els problemes d'higiene vinculats a la vida en comú en una gran urbs. El concepte *sostenibilitat* ha sofisticat una anàlisi que sempre ha existit, dotant-la, per descomptat, de més rigor i coneixement científic, de nous criteris i, sobretot, d'una visió més integral sobre el desenvolupament humà. La ciutat soste-

* És autor del bloc *Ciudades a escala humana* (<http://www.ateneonaider.com/blog/ciudades-a-escalahumana>).

nible és una nova utopia, però convé recordar que històricament –i només ens referirem a la història més propera– s’han plantejat diferents models que tractaven d’oferir una utopia urbana: la teoria general de la urbanització d’Ildefons Cerdà, la ciutat lineal d’Arturo Soria, la ciutat jardí d’Ebenezer Howard, la ciutat orgànica de Patrick Geddes i Lewis Mumford, la ciutat social de Jane Jacobs, etc. Amb totes aquestes teories, i moltes d’altres no esmentades, s’ha mirat de donar resposta a les dificultats de trobar un equilibri entre la vida urbana i la seva tendència a generar problemes socials i ambientals. Aquesta qüestió és subjacent, també, a la discussió sobre la ciutat sostenible.

Abordar la sostenibilitat del model urbà dominant avui dia suposa fer front també a la conjuntura econòmica i social que travessem a finals del 2010. El paradigma de creixement que ha viscut el nostre país en els últims anys ha recolzat, en bona mesura, sobre les bases territorials d’ocupació del sòl i sobre el sistema de finançament municipal, dos elements presents en qualsevol reflexió sobre l’origen de la crisi econòmica actual. El model de creixement s’ha esgotat perquè, mentre es podia sostenir a partir de les bondats econòmiques que ha generat el sector de la construcció, la pregunta sobre la sostenibilitat del model urbà semblava una excèntrica dels aixafaguitarres que volien posar en dubte l’èxit d’un creixement que semblava no esgotar-se. Però la bonança es va acabar, i ara que l’excusa del creixement ja no és vàlida, es veu amb més claredat el passiu ambiental, social i econòmic que ha deixat el procés urbanitzador en la major part del nostre territori i en la nostra economia. Així que, bé per un convenciment profund sobre la necessitat d’abordar el debat de la sostenibilitat urbana, o bé simplement perquè tenim l’obligació de repensar les ciutats i la gestió urbana en temps d’incertesa econòmica, hi ha una pregunta que esdevé absolutament necessària: quin model de ciutat volem?

La sostenibilitat ha estat un dels conceptes que han emergit amb més força en les últimes dècades i, tanmateix, la seva definició teòrica i la seva aplicació pràctica encara segueixen sent controvertides. La definició teòrica s’enfronta amb la complexitat d’incloure en una sola enunciació un concepte que té el potencial de convertir-se en un nou paradigma per en-

El concepte sostenibilitat ha sofisticat una anàlisi que sempre ha existit.

Hi ha una pregunta que esdevé absolutament necessària: quin model de ciutat volem?

tendre el desenvolupament social de la vida a la Terra, tenint en compte variables econòmiques, ambientals, socials, culturals i ètiques. Se sol acceptar la data del 1987 com el naixement oficial del terme *desenvolupament sostenible*, amb motiu de la publicació de l'informe de la Comissió Brundtland, tot i que des d'aleshores la literatura ha generat una quantitat ingent d'anàlisis per tractar d'identificar les relacions entre aquestes variables, la predominança o no d'unes sobre unes altres i la forma de mesurar-les. Per la seva banda, l'aplicació pràctica a escala local s'ha enfrontat a indubtables problemes de lideratge, d'incapacitat per trencar les dinàmiques tradicionals, d'incoherència entre els discursos i les accions reals d'agents públics i privats i, en última instància, d'utilització interessada i merament discursiva del terme. Durant aquests anys, el fet cert és que hem assistit a una aplicació contradictòria del paradigma de la sostenibilitat, perquè, malgrat que s'han fet moltes polítiques i discursos urbans en nom seu, la realitat ha demostrat que les ciutats s'han convertit en l'origen principal de les pressions ambientals.

El paper de les ciutats en el compromís pel desenvolupament sostenible va tardar a definir-se. Inicialment, el debat va posar l'èmfasi en els problemes globals (pèrdua de biodiversitat, desertificació i desforestació, reducció de la capa d'ozó, contaminació atmosfèrica, escalfament global, etc.), i se cercaven respostes des de les institucions globals. A la Cimera de Rio del 1992 es va identificar de forma nítida, per primera vegada, la necessitat d'actuar a escala de governs locals. Va ser l'origen del moviment de les agendes 21 locals, un instrument nascut com una gran promesa i que amb el temps ha envellit malament. En certa manera, la suma d'accions locals –a pesar de l'impressionant nombre de ciutats i pobles que han posat en marxa aquests mecanismes, amb més o menys compromís– no ha comportat una transformació radical del model de desenvolupament. Al contrari, les forces motrius que empenyen el funcionament econòmic s'han revelat molt més pesades i difícils de moure.

Aquests dubtes obliguen a reflexionar sobre la capacitat real de l'àmbit local per intervenir en els aspectes clau de la sostenibilitat, o, més ben dit, en el nucli dur de la insostenibilitat. Naturalment, estem en un con-

text de repolitització de l'àmbit local, i les entitats locals són, sens dubte, un agent important per generar un canvi de tendència i per arribar al ciutadà i als hàbits de consum. I, en certa mesura, moltes estan fent els deures, almenys en els elements en què poden intervenir (gestió de residus sòlids urbans, sensibilització ciutadana, protecció d'espais verds, etc.), però sembla complicat que la suma de decisions individuals dels municipis més compromesos pugui provocar un canvi en els grans factors de la insostenibilitat: el transport de persones i mercaderies, la generació de residus, el consum de recursos naturals (aigua, principalment), l'ocupació de sòl, l'emissió de gasos d'efecte hivernacle, etc.

Un repte global per a un món urbà

Pensar en les ciutats sostenibles és, en realitat, un desafiament global. A Europa, un dels continents més urbanitzats, prop del 75% de la població viu en zones urbanes, i es preveu que cap al 2020 la xifra augmenti fins al 80%.

Les ciutats s'han convertit en l'origen principal de les pressions ambientals.

Com a conseqüència, la demanda de sòl a les ciutats i els seus voltants és cada vegada més alta, així com el consum de materials i recursos i la generació de residus i emissions, atès que l'estil de vida urbà és altament consumidor de recursos i difícilment sostenible. L'expansió urbana descontrolada està remodelant els paisatges i està afectant la qualitat de vida de les persones i l'entorn com no s'havia vist mai abans. Mentre que a principis del segle xx només el 10% de la població mundial vivia en assentaments urbans, l'any 2007 aquesta xifra va superar el 50%, i s'espera que el 2050 el 75% de la població mundial visqui en ciutats. Aquest canvi demogràfic té, a més, perfils molt diferents arreu del planeta. Les ciutats amb un creixement poblacional més gran previst per als propers anys es troben pràcticament fora del món desenvolupat: Lagos, Kinshasa, Jakarta, Karachi, Delhi, Dacca, Nairobi, Manila, São Paulo, Guangzhou, Shanghai, Bangalore i una llarga llista de ciutats asiàtiques i africanes ja estan veient créixer la seva població en una tendència que es mantindrà en el temps. Avui dia ja hi ha més ciutats de més d'un milió d'habitants a la Xina (97) o a l'Índia (40) que als Estats Units (39), i més a l'Amèrica Llatina i al Carib (57) o a l'Àfrica (41) que a Europa (40). El segle XXI ha esdevingut una era urbana que requereix repensar la manera com es desenvoluparan les ciu-

La sostenibilitat s'ha convertit, doncs, en un desafiament bàsicament urbà.

tats en els propers anys. Quan amb prou feines fa un parell de dècades que el món occidental intenta incorporar el discurs de la sostenibilitat i tot just comença a posar-lo en pràctica per sostenir el model de vida que hem conegut fins ara, a diferents indrets del món té lloc un procés urbanitzador d'una escala i una rapidesa desconegudes. El cas més paradigmàtic és el de la Xina, on es preveu que el 2030 més de mil milions de persones viuran en ciutats. Això suposa que en els propers anys es crearà un nou Beijing l'any, i la major part d'aquest creixement urbà succeirà en el que avui són petites ciutats, i no en les grans megaciutats ja existents al país.

La ciutat és, en qualsevol cas, un invent fabulós, un artefacte extraordinari de vida col·lectiva que possibilita l'avenç social. Les ciutats actuen com a motors del progrés tot impulsant la innovació i l'avenç en matèria cultural, intel·lectual, educativa i tecnològica. Actuen com a economies d'aglomeració, de la mateixa manera que històricament van servir també d'espais de llibertat i protecció, oferint promeses de prosperitat i progrés als habitants nous i als ja instal·lats. Tanmateix, els costos d'aquesta urbanització del món són evidents. Aquest procés multiplica molt sovint les condicions de desigualtat social i crea problemes a causa de la poca qualitat dels assentaments urbans. Es tracta de la gran contradicció de la vida a la ciutat, tal com afirmava l'informe *State of World Population 2007* de les Nacions Unides: «Cap país en l'era industrial no ha aconseguit creixements econòmics significatius sense urbanització. Les ciutats concentren pobresa, però també representen la principal esperança per sortir-ne».

Les ciutats són sistemes complexos de convivència i el seu funcionament depèn, en termes metabòlics, de l'entrada de recursos en forma de matèries primeres (energia, aigua, etc.) i de materials que després s'expulsen en forma de residus i emissions. La concentració d'activitats i persones, tan pròpia de la vida urbana, crea grans necessitats de transport perquè les persones i les mercaderies es moguin, i exigeix una quantitat enorme d'energia per a il·luminació, calefacció, aire condicionat, refrigeració, etc. D'una manera molt sintètica, aquest és el marc general per entendre els problemes de sostenibilitat de les ciutats, uns problemes que

tenen conseqüències pel que fa a l'esgotament de recursos –el sostre del petroli n'és el risc principal actualment–, el consum creixent de recursos com l'aigua, la demanda de més necessitats energètiques, l'accés desigualitari als recursos a nivell global i també local, etc.

La sostenibilitat s'ha convertit, doncs, en un desafiament bàsicament urbà, i la manera com es pensin i es dissenyin les ciutats del futur –i, no ho oblidem, sobretot als països emergents– serà definitiva per poder garantir un desenvolupament humà sostenible en el futur. Les principals pressions ambientals sobre el medi ambient s'originen en el mode de vida urbà, empeses per forces motrius (hàbits socials, demografia, model d'ocupació del sòl, etc.) sobre les quals la capacitat d'actuació des dels governs locals no és senzilla. La necessitat de repensar el funcionament de les ciutats ha esdevingut encara més imperiosa per tal de poder garantir la qualitat de vida a nivell global. Repensar les ciutats en termes de sostenibilitat és el model de referència més assentat en què podem basar-nos, i la seva aplicació pràctica requereix una acció decidida i coherent, a partir de l'ús d'estratègies diversificades. Nova York, Tòquio o altres *ciutats globals* actuen com a nodes de l'economia global i tenen una població relativament estable i una tendència d'ocupació del sòl que s'orienta cap a l'esgotament i cap a les formes suburbanes d'ocupació a les perifèries dels centres urbans. Succeeix el mateix, a grans trets, a les ciutats del nostre entorn, les grans capitals europees, que participen igualment de l'economia global i que tenen dinàmiques d'ocupació del sòl, de necessitats de transport i de consum de recursos i materials molt inercials. És diferent el repte de les ciutats de mida mitjana, que avui dia es debaten per poder participar, en la seva escala, en les dinàmiques d'intercanvi econòmic i que lluiten per participar en la competència urbana a nivell global, i que per fer-ho necessiten aportar nous creixements poblacionals, noves necessitats de consum de sòl, etc. Finalment, hi ha totes les «noves» ciutats que sorgeixen de la nova geopolítica urbana, situades en entorns inestables políticament, molt desigualitaris a nivell social i amb poca capacitat econòmica per atendre l'arribada de nova població, que s'assenta en noves extensions urbanes en condicions difícils de qualitat habitacional.

Totes aquestes situacions, descrites d'una manera molt succinta, formen part d'un sol desafiament, que tindrà una incidència fonamental en

la qualitat de vida dels habitants de les ciutats i que determinarà les condicions de supervivència del planeta. L'expansió econòmica i dels mitjans de transport ha permès que en les darreres dècades la morfologia i el funcionament de les nostres ciutats hagi canviat substancialment, i hem transitat cap a un model d'ocupació del sòl que ha promogut el creixement territorial de les àrees metropolitanes espanyoles, de les seves grans ciutats i també del sistema de ciutats intermèdies. En totes aquestes escales s'ha produït un canvi quant a la forma tradicional de les nostres ciutats, a través de l'extensió del desenvolupament de baixa densitat, de l'extensió de les segones residències al litoral, de l'expulsió dels centres urbans de les funcions comercials –abans ben integrades als centres i avui a les perifèries urbanes– i, finalment, de la promoció de desenvolupaments monofuncionals i diferenciats per a les activitats econòmiques i l'habitatge. Com hem afirmat a l'inici de l'article, es tracta d'un fenomen que es troba al bell mig de la crisi econòmica actual i que ens obliga a reflexionar-hi en termes de model de desenvolupament econòmic sostenible.

A la recerca d'un model urbà per a les ciutats en transició

Aquestes transformacions són la clau per entendre per què hem de repensar el model urbà dominant. La qüestió és cap a on avançar, quin és el nou model urbà a seguir. Un desenvolupament urbà sostenible es basa en alguns criteris de referència. D'una banda, cal que les polítiques de competitivitat econòmica local s'integrin a llarg termini i s'orientin a una visió sistèmica de les ciutats, posant la cohesió social i el dret a la ciutat com a objectius irrenunciables, juntament amb la promoció d'un model econòmic i industrial respectuós amb el medi ambient i que no faci dependre el progrés econòmic de l'augment del consum de recursos. D'altra banda, cal repensar les ciutats quant a la seva escala i estructura, perquè ambdós factors condicionen àmpliament les pressions sobre el medi ambient i la qualitat de vida que exerceixen l'edificació, l'urbanisme o el transport i la mobilitat urbana. Aquest últim element té una significació particular. En les dues últimes dècades hem assistit a un procés d'extensió de les formes d'urbanització dispersa que suposen el principal patró d'insostenibilitat de les ciutats que hem heretat. Aquest patró ha modificat, com diem, tant l'escala com l'estructura de les nostres ciutats, i n'ha transfor-

mat el funcionament. I la ciutat entesa en termes metabòlics funciona com un organisme que demana molts recursos i genera molts residus.

D'una manera general, una ciutat més sostenible des del punt de vista ambiental ha de ser capaç de reduir el consum d'energia i de matèries primeres de les activitats típicament urbanes (transport, edificació), integrar el respecte a l'entorn natural i la presència de biodiversitat dins la mateixa ciutat, minimitzar la demanda de transport, reconduir les polítiques expansives de consum de sòl, garantir una salut urbana que elimini al màxim els efectes perjudicials per a la salut del funcionament urbà i, finalment, organitzar adequadament els fluxos de materials amb el seu entorn. Una ciutat amb un disseny i un funcionament que estigui pensat per a les persones que hi habiten.

Seguint aquestes pautes generals, en els últims temps les ecociutats han aparegut com una promesa per assolir la sostenibilitat urbana. Es plantegen com a projectes integrals de construcció d'espais utòpics de desenvolupament de nous entorns habitables que compleixen al màxim els requeriments de reducció d'emissions de CO₂ (zero emissions), de residus (*zero waste*), etc. Enclouen una visió optimista –des de les seves bases es pot construir una estructura urbana capaç de ser sostenible per si mateixa i de mantenir un equilibri sistèmic en el seu funcionament ecològic–, però també una de pessimista –és impossible aconseguir-ho a la ciutat ja construïda i no val la pena dedicar esforços a resoldre la insostenibilitat del model urbà actual.

Es tracta d'un debat urgent. Primerament, perquè les grues s'han aturat i els cants de sirena del canvi de model productiu parlen de sostenibilitat, i la temptació pot ser aspirar a crear nova activitat en el sector de la construcció tot promovent desenvolupaments en forma d'ecociutats *ex novo*. En segon lloc, perquè el que és absolutament urgent és l'aposta decidida per la rehabilitació del parc d'habitatge privat, les àrees industrials i els equipaments i edificis públics. Aquestes ecociutats han pogut tenir un cert valor demostratiu, com a experiències pilot de la possibilitat d'aplicació de noves solucions tecnològiques per als sistemes de calefacció, d'aïllament i de consum d'energia en els edificis, però no són una solució generalitzable si es conceben com una nova etapa urbanitzadora.

Les ecociutats han aparegut com una promesa per assolir la sostenibilitat urbana.

En un país on hi ha milers d'habitatges buits i desenvolupaments urbans incomplets, en realitat no s'hi hauria de construir cap habitatge més, almenys si ens atenim a raons objectives d'utilitat social de l'habitatge –i qualsevol desenvolupament urbanístic que es justifiqui per les seves bondats sostenibles serà fals o, en el millor dels casos, un error benintencionat. En canvi, una aposta radical per la regeneració integral del teixit urbà actual representa una oportunitat fantàstica de fer realitat les promeses de la sostenibilitat: recuperar el parc d'habitatge més obsolet per millorar les condicions d'habitabilitat dels barris més oblidats de les nostres ciutats; recuperar i reutilitzar els espais públics per dotar-los de sentit en la vida comunitària; rehabilitar edificis públics i privats per millorar-ne l'eficiència energètica i que siguin actius en la producció d'energia renovable; redensificar el sòl ja construït per evitar l'ocupació de més sòl; convertir en una prioritat que les ciutats comencin a pensar a fer la transició cap a un escenari postpetroli, i, finalment, activar els usos comercials dels centres històrics i els barris de les ciutats; són algunes de les actuacions que més poden contribuir a la transició urbana.

Professor de Geografia de la Universitat de Girona.

Narcís Sastre

Catalanisme, ciutat i nació

El present article analitza les interrelacions entre dos conceptes que sovint s'han considerats antagònics, com són la idea de «ciutat» i la de «nació». Si bé les ciutats, en contraposició a les nacions, han estat definides com uns espais plurals i marcats per una suma d'identitats culturals, no és menys cert que el poder, a voltes, ha volgut reforçar-les, econòmicament i simbòlicament, com a escenari de les virtuts de la nació on s'inserten, especialment pel que fa a les capitals. L'article se centra en el cas català, marcat per la dialèctica entre Barcelona i la resta del país, i com des del catalanisme s'ha construït un discurs sovint contradictori, també pel que fa a la pràctica, en un context caracteritzat per la manca d'estat sobirà.

1. La ciutat i la nació

Ja fa una colla d'anys, algú, de qui no recordo el nom, va exposar una idea que em va quedar gravada a la memòria: «La nació és identitat, mentre que la ciutat és diversitat». Tot i el deix simplista i massa categòric de la frase, no deixa de ser cert que la nació i la ciutat, la ciutat i la nació, s'han vist sovint com quelcom contraposat i potser, fins i tot, incompatible. Seguint el mateix fil argumental, el filòsof Josep Ramoneda (1998) expressava idees similars, fent encara un pas endavant: «La identitat de la ciutat és una no-identitat perquè l'única identitat és la diversitat. La idea

**La nació és identitat,
mentre que la ciutat és
diversitat.**

de ciutat s'oposaria a conceptes d'altra naturalesa, del vigor i la significació de la religió o de la nació en tant que entitat espiritual». Aquesta referència a «la nació en tant que entitat espiritual» entronca amb una de les definicions clàssiques de nació, l'ètnica i romàntica d'arrel herderiana, oposada a la que, molt significativament, s'ha anomenat cívica, sorgida de la Revolució Francesa a partir del pensament de Jean Jacques Rousseau i posteriorment definida i evolucionada, al segle XIX, per Ernest Renan.

La nació cívica, la del plebiscit diari, es basa en la lliure associació del conjunt d'individus –els ciutadans, com a subjectes de dret– que la formen. Un conjunt de valors abstractes, universals i igualitaristes està per damunt de tota particularitat i de les afinitats donades per la llengua, la tradició o la sang. Les revolucions liberals del segle XVIII, l'americana i, sobretot, la francesa, suposen una superació de la condició restringida de ciutadà pròpia d'alguns habitants de la polis grega i els fa extensius a tots els habitants de l'estat, que es confon amb la nació fins esdevenir estat-nació, culminant un procés que s'havia iniciat a la Roma clàssica. L'uniformisme jacobí, políticament centralista i culturalment homogeneïtzador, perverteix l'ideal de nació cívica i democràtica fins a esborrar tota diferència que es pogués donar en el bast marc geogràfic de l'estat. No havíem quedat, però, que la ciutat era diversitat? I, en conseqüència, la nació autodenominada cívica, per què no ho és? La idea romàntica de nació i el nacionalisme que se'n derivarà no serà sinó una reacció davant d'aquest fet. Igualment, una tercera via és la que es pot anomenar com a nació plural, de matriu anglosaxona, que es diferencia tant de la cívica com de l'ètnica, assajada en nacions de característiques netament multicultural, com els Estats Units. En darrera instància, potser és aquesta la que encarna de manera més fidedigne la idea de ciutat com a diversitat, tot i puntualitzar que cap dels conceptes teòrics de nació s'adiu perfectament amb la realitat, molt més complexa i que, conceptualment parlant, presenta sovint trets propis de les diverses definicions.

Per entendre la ciutat com a espai de confluència de diverses identitats culturals, però, potser resulta més adequat parlar en termes sociològics que no pas en termes polítics. De fet, els grecs poques vegades acceptaren els estrangers com a iguals, i a l'antiga Roma també se'ls veia amb recel. Tanmateix, aquests «altres» també eren presents dins l'espai urbà.

Juvenal, en una de les seves Sàtires, va deixar escrit: «No puc tolerar una Roma plena de grecs» i Sèneca també s'hi referia despectivament (ambdós citats per Pounds, 1990).

A més, i emprant el llenguatge dels romans, la *civitas* no es pot entendre ni dissociar de la *urbs*, la seva estructura física i material. Des de bon inici, l'arquitectura i l'urbanisme restaren a servei dels dirigents, preocupats en la construcció d'un espai simbòlic que representés el poder civil, religiós i militar. Amb el pas dels segles, i a mesura que s'anaven consolidant els estats-nació sobirans, calia que l'espai urbà servís per projectar una imatge de poder i de força, sobretot a les ciutats capitals. En conseqüència, aquestes capitals havien de ser capaces de competir, també visualment, amb les dels estats veïns. Des del segle XVI, època en què apareixen les regles de la perspectiva, en endavant, la imatge de la ciutat serà molt important per definir les noves relacions de poder territorial, amb l'estat-nació com a protagonista indiscutible d'una nova etapa històrica. I nacions sense estat com Catalunya, sota la batuta del catalanisme, no en voldran quedar enrere.

La *civitas* no es pot entendre ni dissociar de la *urbs*, la seva estructura física i material.

2. El catalanisme: entre el món urbà i el rural

No és aquest el lloc per explicar quins són els orígens del catalanisme, però sí per exposar certa contradicció –de fet, una doble contradicció– existent en el si del nacionalisme català, visible sobretot a partir de la segona meitat del segle XIX. Com tota ideologia nacional d'origen romàntic, l'esment i idealització del món rural esdevé habitual. Tal com ha assenyalat Joan Nogué (1998), el paisatge natural, sobretot la muntanya, es presenta com un escenari mític que encarna el caràcter de la nació, contra una ciutat bruta, hostil, degradada i on es confonen les identitats. Tanmateix, aquesta realitat no ha d'amagar, en primer lloc, l'origen netament urbà del catalanisme, és a dir, la procedència «ciudadana» dels seus principals ideòlegs, essent Barcelona el node primari de difusió de la ideologia catalanista, secundat per l'extensa xarxa de ciutats petites i mitjanes de Catalunya. En segon lloc, el catalanisme, encara que ho vulgui, no pot prescindir de la ciutat; no en pot defugir de cap manera, ja que és la ciutat –i gairebé es podria singularitzar en Barcelona– el principal centre

El catalanisme, encara que ho vulgui, no pot prescindir de la ciutat. econòmic de la nació i on floreix el que avui anomenaríem «classe creativa».

En general, el nacionalisme català finisecular, per molt romàntic i pairalista que pugui ser en determinats aspectes, també és prou pragmàtic com per veure les virtuts del fet urbà; de la idea de ciutat com a espai de llibertat i de progrés, amb Barcelona com a referent indiscutible i que, com es veurà posteriorment, cal fomentar com a capital de Catalunya. És el moviment noucentista el que abraça la ciutat amb més força, comptant amb el «civilisme», el que es pot interpretar com l'acció motora del món urbà, com a un dels seus pilars fonamentals. A la vegada, es busca una solució de compromís amb els vells referents ruralistes, no sense tensions internes. En aquest sentit, Àngel Duarte (1994), parlant de l'obra d'un noucentista d'esquerres com fou Pere Coromines, conclou que en aquest «es detecta una tensió entre la temptació de remuntar-se a un paisatge primigeni, natural, no contaminat, i la reivindicació del paper de la ciutat en la conformació de la Catalunya nacional. [...], com en la majoria d'intel·lectuals vinculats al nacionalisme republicà [...]». En darrera instància, i seguint l'argument del mateix Duarte, aquesta tensa dualitat ve de la confusió entre les dues principals idees de nació abans exposades: la romàntica, de tipus ètnic i de característiques immutables, i la cívica, basada en la lliure elecció de l'individu.

Les estratègies i projectes concrets que, des del catalanisme, se'n derivaran, no s'escapen d'aquesta tensió entre dues formulacions contraposades de nació i de la incardinació de la ciutat dins del discurs del nacionalisme català. Un exemple prou clar és la divisió territorial de Catalunya i el rol de la «comarca», que durant el trànsit del segle XIX al segle XX veurà com enfront de l'antic comarcalisme clàssic, historicista, naturalista i romàntic, hi apareix –seguint la denominació de Jesús Burgueño (2003)– un comarcalisme renovador, que entén la comarca com un fet urbà, d'arrel econòmica (àrees de mercat) i funcional. El debat continuarà en el temps, arribant a ser present dins la ponència de la divisió territorial constituïda el 1931. I dins d'aquest marc, el paper que ha de tenir Barcelona dins del conjunt de l'espai català té un gran protagonisme, discussió que ha esdevingut tot un clàssic. La compartimentació de la «Barcelona real» en diver-

ses comarques, sorgida de la divisió de 1936, fa que Burgueño escrigui que «el plantejament romàntic i ruralista s'enfrontà i s'imposà a la lògica emergent de la dinàmica urbana. Encara ara paguem les conseqüències d'aquesta manca de visió de futur».

Pretendre que Barcelona esdevingui capital i símbol de la nació xoca amb el desig que el seu creixement no posi en perill la viabilitat i continuïtat de la mateixa nació, i amb ella les seves particularitats i valors que li són singulars. En aquest sentit, és bo fer una repassada ràpida als models, projectes i plans que, des de l'urbanisme i l'ordenació del territori, sorgeixen de les institucions sota control catalanista durant el primer terç del segle xx.

3. La «Gross Barcelona»

Amb la victòria a les eleccions municipals a Barcelona el 1901, la catalanista Lliga Regionalista de Prat de la Riba i Francesc Cambó es proposa començar a modernitzar la ciutat, amb el doble objectiu d'afavorir l'acumulació de capital i de convertir-la en el centre de referència del sud d'Europa i de la Mediterrània occidental; en la «París del sud», com es va arribar a dir. Des d'una òptica simbòlica, caldrà transcendir l'eixample ideat per Ildefons Cerdà, fruit del pensament d'un socialista utòpic i massa funcional, uniforme i homogeneïtzador per al gust dels nous governants. En el moment de ser sancionat, el 1859, el «Pla Cerdà» es podia considerar com el negatiu del projecte de pla guanyador del concurs convocat pel consistori barceloní, obra de l'arquitecte Antoni Rovira i Trias, molt més jerarquitzat i d'acord amb uns determinats canons d'imatge visual. La imposició del pla d'eixample de Cerdà per part del govern de Madrid en frustrà la realització. De fet, aquesta imposició es pot interpretar com un fre, per part del govern espanyol, a les aspiracions barcelonines d'erigir-se com a capital. La irada reacció contra l'enginyer de Centelles mostrada per part de Josep Puig i Cadafalch, arribant a fer cremar exemplars de la *Teoría general del urbanismo* després de ser escollit president de la Mancomunitat, mostra el disgust dels membres de la Lliga, decidits a corregir la manca de monumentalitat que s'exigia a la capital de la nació catalana.

**Caldrà transcendir
l'eixample ideat per
Ildefons Cerdà.**

Tal com assenyala Francesc Roca (1976) les autoritats barcelonines de principis de segle valoren dos models molt diferents entre si per aplicar a Barcelona: per una banda, el de la ciutat-jardí anglesa, teoritzat per Ebenezer Howard, i per l'altra, el de la «Gross-Stadt» de matriu alemanya, amb l'exemple de Berlín ben present. A banda, també es manifesten influències de la «City Beautiful» nord-americana, propi de ciutats com Chicago. D'aquesta formulació eclèctica, encara que dominada pel model alemany, en sorgiran les bases que guiaran la política urbanística barcelonina fins a l'arribada de la Segona República, englobades sota el conjunt d'iniciatives i projectes que es coneixeran com a «Gross Barcelona» o Gran Barcelona.

Les noves prioritats per a la gran Barcelona passen, en primer lloc, per modernitzar les estructures administratives, considerades caduques i poc adequades per encarar la gestió i la governabilitat d'una ciutat que ha crescut en població i extensió, sobretot després de l'annexió, el 1897, de municipis limítrofs com Gràcia, Sant Martí de Provençals, Sants o Sant Andreu. Caldrà propiciar i ordenar el creixement de la metròpoli naixent, fet que requerirà d'un nou instrument que sigui hàbil, també, per vertebrar el nou espai. Encara que mai no aplicat, el Pla d'Enllaços, projectat per l'arquitecte francès León Jaussely el 1903, constituirà la guia per a la transformació urbana de la Barcelona metropolitana, fet especialment visible en el Pla General d'Urbanització de Barcelona aprovat el 1917. D'entre les principals accions a realitzar trobem la creació d'una xarxa d'infraestructures modernes i eficaç, el reforç de l'oferta de serveis educatius, sanitaris i culturals i la millora en la provisió d'habitatge, no sense trobar problemes, contradiccions i algun fracàs.

Des del punt de vista més simbòlic i monumental, clau per a la promoció de Barcelona i de Catalunya, cal destacar el projecte de recuperació de la muntanya de Montjuïc. Aquest espai serà, el 1929, el lloc de realització de l'Exposició Internacional de Barcelona, el que és la culminació d'una vella aspiració de la Lliga. Partint de la plaça d'Espanya, la pujada a Montjuïc es realitzarà per unes escalinates que, transitant enmig de fonts ornamentals, pavellons i espais diversos, s'enfilirà fins al nou Palau Nacional, amb la seva gran cúpula retroil·luminada com a epicentre d'una gran composició en perspectiva. Prèviament a la inauguració de l'Exposi-

ció, la dictadura de Primo de Rivera prou que s'havia preocupat d'enderrocar les quatre columnes que simbolitzaven les quatre barres catalanes, obra de Puig i Cadafalch, un dels grans avaladors de la mostra des de principis de segle. Aquesta i altres mesures preses per les autoritats dictatorials mostra la voluntat de desnacionalitzar l'acte i l'espai urbà o, més ben dit, de renacionalitzar-lo en benefici del nacionalisme espanyol.

En anys venidors, ja en temps de la Generalitat republicana, el projecte de la «Gross Barcelona» serà durament criticat pels arquitectes i planificadors moderns agrupats sota el GATPAC, que proposaran el mai no realitzat «Pla Macià», pla que tenia la voluntat de recuperar i actualitzar algunes de les idees d'Ildefons Cerdà. Tot i partir d'un esquema eminentment funcionalista i proposar un *zoning* molt rígid, la voluntat de convertir Barcelona en una gran capital nacional no s'abandona, encara que sense el monumentalisme i els condicionants estètics previs, considerats com excessos burgesos pels seus autors, com Le Corbusier.

Convertir Barcelona en una gran metròpoli; en la capital de la nació catalana, no tenia efectes neutres sobre la resta del territori.

4. La Catalunya-ciutat

Convertir Barcelona en una gran metròpoli; en la capital de la nació catalana, no tenia efectes neutres sobre la resta del territori. En pocs anys, la Ciutat Comtal va passar dels 544.000 habitants del 1900 (27,6% del total de Catalunya) a superar el llindar psicològic del milió el 1930 (36% del total). De mica en mica, es comença a parlar d'un país desequilibrat i que presenta, fent un símil organicista, una marcada «macrocefàlia», és a dir, un cap (Barcelona) molt més gran que el cos (la resta de Catalunya). D'aquesta visió, n'apareixen un seguit d'interpretacions no estrictament formalistes, economicistes o demogràfiques, sinó també sociològiques. Una de les més significatives és la del demògraf empordanès Antoni Vandellós, qui a través del seu opuscle, amb títol ja clarificador, *Catalunya, poble decadent* (1935), alerta contra els perills que comporta la immigració per a la identitat catalana, amb Barcelona, «la capital monstruosa», com a «gresol on es van fonent les nostres virtuts racials». És paradoxal: es vol reforçar la capital en molts sentits, però alhora es tem que la capital, amb totes les seves implicacions, sigui la ruïna espiritual de Catalunya. Les

tensions, sobre les quals s'ha fet referència anteriorment, són evidents i es trobaran al nucli del debat.

Des d'un punt de vista més materialista, també hi ha qui creu que l'excessiu centralisme pot degenerar en deseconomies d'aglomeració. Potser per això mateix, des del camp de l'urbanisme també s'alerta contra el procés de potenciació de la capital, iniciant-se així un debat que s'allargarà molt en el temps, arribant fins i tot als nostres dies. Per afrontar tal situació de «desequilibri», comencen a elaborar-se, ja des de temps de la Mancomunitat de Catalunya, un seguit de plans i projectes que s'inspiren de l'ideal noucentista de la «Catalunya-ciutat». Encara que molt diferents entre si, per propòsits o metodologia, aquests van des del Pla Sexennal de la Mancomunitat (1920) fins al Pla General d'Obres Públiques de 1935, passant pel «Regionnal Planning» de 1932. Aquest darrer, obra dels germans Rubió i Tudurí, esdevé l'intent més complet per ordenar el conjunt del territori català des d'una òptica integrada i descentralitzadora, trobant-se a l'estela dels corrents de planificació regional anglosaxons. De Geddes a Mumford, passant per Howard. Tanmateix, producte de les vicissituds polítiques de la seva època, tots els plans resten sobre el paper. En

La Catalunya-ciutat és una visió modernitzadora que es fonamenta en una idea clau: que tot Catalunya esdevingui ciutat.

determinats casos, s'haurà d'esperar a la recuperació de les institucions d'autogovern, després de la dictadura de Franco, per realitzar algun dels projectes que ja es preveien al primer terç del segle xx.

La Catalunya-ciutat és una visió modernitzadora que es fonamenta en una idea clau: que tot Catalunya esdevingui ciutat, cosa que no s'ha de confondre amb el fet que tot Catalunya s'urbanitzi. També ho podem dir en termes diferents: que cada habitant del país tingui dret a la ciutat, és a dir, a gaudir d'un seguit d'equipaments i serveis avançats en condicions d'igualtat, visqui a Barcelona o visqui al Pirineu. En darrera instància, justícia espacial. És aquesta una idea que s'adapta perfectament a la de nació, per definició interclassista i territorialment unitària.

Un dels textos seminals que donen forma al que es coneixerà com a Catalunya-ciutat data de 1904 i el seu autor és un intel·lectual que prové del Modernisme: Gabriel Alomar. Aquest, un liberal radical que influirà –no sense profundes discrepàncies– sobre Eugeni d'Ors i altres noucentis-

tes, en una conferència pronunciada a l'Ateneu Barcelonès sota el títol (avançant-se a Marinetti) d'«El Futurisme», no s'està de demanar que el catalanisme abandoni tota reminiscència pairalista i que incorpori la ciutat al cor del seu corpus teòric. Veu en les grans metròpolis el centre aglutinador de les nacions, i és a partir de les quals que s'expandeix el progrés per tot el territori. En el cas català, doncs, Barcelona esdevindrà la punta de llança de la modernització de Catalunya. Fins i tot, s'atreveix a dir que el mot «catalanisme» s'ha de substituir pel de «barcelonisme», en un provocador passatge que, més d'un segle després, cal rellegir, puix que entra de ple dins d'un debat de gran actualitat:

Podríem sintetitzar un poc –el temps ja ho permet– l'evolució total del nostre catalanisme... No, no: he posat un gran borró sobre la paraula «catalanisme», i he escrit en majúscules aquesta paraula, que ja és hora de proclamar, molt més pròpia: BARCELONISME; és a dir, florida de Ciutat, no ja de nació. Doncs bé, els tres períodes del nostre moviment són: I. Regionalisme; son verb: els Jocs Florals; sa Seu: Catalunya. II. Nacionalisme; son verb: la Solidaritat; sa Seu: Espanya. III. Ciutadanisme; son verb: la nostra joventut; sa Seu: Barcelona, és a dir, el món.

5. Un nou horitzó de futur?

«The age of the nations is over. The new urban age has begun». Amb aquest provocador enunciat se subtitulava un recent article de Parag Khanna, investigador de la New America Foundation, publicat el 2010 a la revista *Foreign Policy* sota el títol de «Beyond City Limits». Aquest, en la línia d'altres teòrics com Richard Florida o Kenichi Ohmae, arriba a la conclusió que, en termes geoconòmics, l'estat-nació s'ha convertit en una unitat disfuncional i el futur són els grans espais regionals de base urbana. Notis que *nation*, en anglès, sovint es refereix a estat i no pas a nació, però això no invalida l'argument que les ciutats i, entre elles, les anomenades «ciutats globals», esdevenen els «motors de la globalització». Tanmateix, la qüestió de la identitat, ja sigui identitat nacional o les nombroses i complexes identitats locals, queda gairebé sempre en un segon terme, restant

com quelcom gairebé intranscendent per als apologetes de la «nova era de les ciutats», capficats només en l'economia.

En aquest context, en el de la globalització, el catalanisme d'inicis del segle XXI es mou en un terreny complicat que fa ressorgir un seguit de contradiccions doctrinals que li són pròpies, encara que de ben segur no exclusives. És aquest un terreny on la geopolítica se solapa amb la geoeconomia; on la voluntat de perviure com a nació –o àdhuc d'esdevenir estat– va en paral·lel al desig i necessitat de ser un espai econòmicament competitiu a escala global. I en aquest darrer sentit, la rica xarxa catalana de ciutats, amb Barcelona al capdavant, són un valor que no s'ha de menysprear. Noves formulacions espacials com l'Arc Mediterrani, el que es podria reconèixer com a «megaregió», es cartografien a partir d'un espai dels fluxos de base urbana, és a dir, partint de les ciutats com a nodes d'una xarxa de relacions i intercanvis prou integrada. L'Arc Mediterrani no és identitat, és economia, per molt que el catalanisme més renovador i avantguardista l'hagi abraçat amb força. Si el mapa de l'Arc Mediterrani no coincidís, a grans trets, amb el dels Països Catalans, territori sovint vist com «la nació real» des d'alguns sectors del nacionalisme català, caldria veure si existiria

**Des del lloc, de la nació,
al món, a la ciutat.**

aquest entusiasme. És compatible el manteniment d'una agenda «nacional» o «nacionalista» en un món on les fronteres es fan cada vegada més borroses, deixant les nacions, per no parlar dels estats, en una posició de debilitat? Hem de recuperar Alomar i definir un catalanisme «ciudadà», per no dir com «barcelonista», per afrontar els reptes d'un futur que ja és present?

Conscients dels factors de canvi, els historiadors Jordi Casassas i Josep Termes escriviren el 1997 un assaig titulat *El futur del catalanisme*, on no deixaven d'afirmar que «la qüestió del barcelonisme s'ha de modificar del tot amb el creixement de la ciutat i el procés d'exercir (no sols dir-ho, com en els noucentistes) de metròpoli mediterrània. L'Europa de les regions, i la de les grans ciutats, sobretot, signifiquen la posada al dia d'aquest tret essencial. Per tot el que té de mite i de significació, una gran metròpoli com Barcelona és essencial per a la pervivència de Catalunya. Però una Barcelona d'esquena o deslligada del país pot acabar esdevenint un ens de ficció internacional i, en realitat, una trista capital de província espanyola».

Es busca, doncs, un relat unitari, que podríem dir de pàtria, un altre mot amb diferents connotacions. I, encara que Barcelona és el referent i centre indiscutible, a efectes pràctics la ciutat ja agafa pràcticament tota la nació, per dir-ho d'alguna manera, com ja avançava l' eminent geògraf Lluís Casassas (pare de Jordi Casassas) el 1977. I no només funcionalment i econòmicament parlant, sinó també des d'un punt de vista social, per la pluralitat que implica. Aquí, recents aportacions intel·lectuals com la del «catalanisme cosmopolita» de Montserrat Guibernau són de gran vàlua. Des del lloc, de la nació, al món, a la ciutat.

Referències bibliogràfiques

- ALOMAR, Gabriel (1970). *El Futurisme i altres assaigs*. Barcelona: Edicions 62.
- CASASSAS, Lluís (1990). *La ciutat metropolitana i la unitat de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- CASASSAS, Jordi; TERMES, Josep (1997) *El Futur del catalanisme*. Barcelona: Proa.
- DUARTE, Àngel (1993). «La ciutat, el paisatge i la nació. Una lectura de l'obra de Pere Coromines». Dins: *Estudi General* (Girona), núm. 13, p. 97-112.
- KHANNA, Parag (2010). «Beyond City Limits». Dins: *Foreign Policy* (Washington), set./oct. 2010.
- NOGUÉ, Joan (1998). *Nacionalismo y territorio*. Lleida: Milenio.
- POUNDS, NORMAN J. G. (2000). *Geografía histórica de Europa*. Barcelona: Crítica.
- RAMONEDA, Josep (1998). «Una idea filosòfica de ciutat». Dins: NOGUÉ, Joan. *La ciutat: visions, anàlisis i reptes*. Girona: Ajuntament de Girona i Universitat de Girona.
- ROCA, Francesc (1976). «La "Gross Barcelona": dues introduccions». Dins: *Recerques: història, economia, cultura* (Barcelona), núm. 6, p. 119-135.
- VANDELLÓS, Antoni (1985). *Catalunya, poble decadent*. Barcelona: Edicions 62.

APUNTS

Tony Judt (1948-2010) Timothy Garton Ash *The New York Review*

20 d'agost de 2010

El poeta Paul Celan va dir de la seva natal Txernivtsi que era un lloc on les persones i els llibres tenien vida. Tony Judt va ser una persona per a qui els llibres tenien vida, així com les persones. La seva ment, com el seu apartament a Washington Square, era plena de llibres, que van caminar amb ell, en un debat constant, fins al final.

Malgrat ser crític amb els intel·lectuals francesos, hi compartia la convicció que les idees són importants. I en tant que anglès, creia que els fets també ho són. Com a historiador, un dels seus assoliments més notables va ser la integració de la història intel·lectual i política de l'Europa del segle xx, tot revelant les múltiples interaccions –en ocasions no intencionades– que es produeixen en el temps entre idees i realitats, pensaments i actes, llibres i persones.

A *Postguerra*, una història de l'Europa de postguerra concebuda quan la divisió resultant de la Guerra Freda s'estava diluint, Judt va realitzar una altra gran integració. En el moment en què les dues meitats del continent s'estaven entrelaçant políticament i econòmicament, a partir del 1989, l'autor va posar en relació la història de cada una. Per a ell, el 1968, per exemple, no va ser només París, ni no-

més Praga, sinó tot l'entramat de les seves simultaneïtats, contradiccions i malentesos. La seva va ser la primera història amb majúscules de l'Europa contemporània que va analitzar els relats de l'Europa Occidental i de l'Est amb el mateix rigor, minuciositat i contrast, però també com a part d'un tot únic i més ampli.

Com a assagista i comentarista polític va continuar la coneguda tradició de l'«espectador compromès», l'intel·lectual compromès políticament però a la vegada independent i crític. Una bona selecció dels seus assaigs (la majoria dels quals procedents d'aquestes pàgines) es va publicar sota el títol de *Sobre el olvidado siglo xx*. Els seus comentaris i ressenyes de llibres eren sovint implacables, i alguns escriptors de renom encara en senten les clatellades. He observat que la paraula *polèmic* no deixa d'aparèixer als seus obituaris. No crec que li hagués preocupat massa. En un dels últims correus electrònics que em va enviar, sobre el tema d'una conferència que m'havia invitat a fer, va escriure –és a dir, va dictar des de la cadira de rodes–: «No veig cap mal a recórrer a l'argument *ad hominem* en aquest cas». És com si el sentís dir-ho. Ara bé, també cal entendre quin era el seu significat d'*ad hominem*.

A grans trets, hi ha dos tipus d'intel·lectuals polèmics. Hi ha aquells per a qui adoptar posicions controvertides és principalment una qüestió de lluïment personal, d'actitud pròpia d'un grup rebel o selecte, de rerefons, de venjança, o d'un revisionisme reflex i compulsiu. I hi ha aquells que, tot i tenir motivacions i inclinacions personals, estan preocupats bàsicament per la cerca de la veritat. Tony Judt formava part d'aquests últims.

Per més afilada i punyent que fos la seva ploma, l'obra de Judt sempre va consistir a buscar la veritat per tots els mitjans, amb tots els elements de cerca al nostre abast: des de la petita contribució de l'empirisme angloamericà fins a la reveladora hipèrbole francesa. A diferència de molts altres intel·lectuals polèmics, sempre va actuar de bona fe. I sempre va ser rigorós. No en un sentit negatiu –li agradava l'acrobàcia de l'intel·lectualisme de la mateixa manera que a d'altres els agrada el beisbol–, sinó moralment, i tant en l'àmbit privat com en les intervencions públiques. En tot allò que deia i escrivia sempre hi havia aquest vessant moral. Sentia el que ell mateix va anomenar, en un estudi sobre tres intel·lectuals polítics francesos, el «pes de la responsabilitat».

Cada etapa de la seva vida va aportar nous ingredients a un combinat cosmopolita. Els Estats Units van ser la seva última escala, una de les més llargues i agradables, però potser no la que va ser més influent. Estava encantat de viure a la megaTxernivtsi que era Nova York. El *The New York Review* i la Universitat de Nova York, en concret, van proporcionar un entorn propici perquè un talent com

el seu, ja molt cultivat, pogués prosperar i evolucionar. La descoberta personal que va fer de l'Europa Central i de l'Est, sent professor a Oxford als anys vuitanta, va ser alhora apassionada i enriquidora. Abans d'això era un europeista occidental, un especialista en la història intel·lectual i política de França, sobretot de l'esquerra francesa. Hi va dedicar no menys de cinc obres, des de la seva tesi doctoral, publicada, sobre el socialisme a la Provença fins a *Past Imperfect*, una anàlisi molt documentada i severa sobre allò que considerava el fracàs de postguerra (de bona part) dels intel·lectuals francesos.

Tot i que li agradava comparar la responsabilitat política i moral dels intel·lectuals centreeuropeus com Václav Havel o Czeslaw Milosz (protagonista d'un dels seus últims assaigs curts) amb la irresponsabilitat de Jean-Paul Sartre o Maurice Merleau-Ponty (especialment en relació amb els horrors de l'estalinisme), el fet cert és que també en va trobar un gran exemple positiu a França, Raymond Aron, i que la influència francesa en la seva manera de pensar va ser profunda. El seu estil col·loquial, amb l'ús habitual de paradoxes o quasiparadoxes de la forma «això és a la vegada X i Y», sovint semblava una traducció del francès.

Va ser professor a Oxford durant vuit anys; en valorava el compromís mundial amb la política, i tenia en ment la idea de tornar-hi. El retorn a Cambridge durant un any sabàtic, en canvi, el va deixar amb poques ganes de fer més. Tanmateix, és a Cambridge on s'havia format –al King's College, on va estudiar el segon i tercer cicles universitaris. Li va quedar per sempre un punt de serietat d'aquelles terres

fredes. La forta consciència de la seva herència jueva europea el va portar al seu primer compromís més fervorós, a i per a Israel, i potser també al seu desencís més profund, així com a les declaracions més controvertides de l'última dècada de la seva vida.

Darrere i abans de tot això hi va haver una infància molt anglesa als tranquils suburbis del sud-oest de Londres, com Putney i Kingston, amb els seus pubs, botigues petites, autobusos vermells i verds, i trens sorollosos. Al llarg de la seva malaltia final em va sorprendre la freqüència amb què subratllava que ell, malgrat tot, era anglès. Com a testimoni d'això, per exemple, hi ha l'apunt que va fer a l'inici de la seva última aparició pública, quan va utilitzar la conferència «2009 Remarque Lecture» a la Universitat de Nova York per fer una defensa aferrissada de la necessitat de replantejar la socialdemocràcia. Embolcallat en una manta sobre la cadira de rodes, i amb un aparell per respirar BiPAP al voltant del cap, va comentar que alguns col·legues li havien demanat que parlés sobre la seva malaltia de manera constructiva i estimulant. «Però –va dir– sóc anglès, i nosaltres no fem aquestes coses.»

A sota de totes les capes cosmopolites hi havia, crec, una base sòlida d'empirisme anglès, d'escepticisme anglès i de liberalisme anglès (utilitzant la paraula *liberal* en un dels seus sentits reals, no en la versió perversa que s'empra avui dia en la política nord-americana). Fou a Putney, al cap i a la fi, on l'any 1647, quan els Estats Units encara eren tan sols besllum, el coronel progressista Thomas Rainsborough va declarar:

«Penso que l'home més pobre d'Anglaterra té una vida per viure, així com el més privilegiat; per tant, *sir*, crec que és evident que qualsevol home que hagi de viure sota un govern ha de ser el primer, per consentiment propi, a posar-se a si mateix sota aquest govern.»

Tony Judt era un personatge intel·lectual públic, però també va cuidar molt la seva vida privada. Tenia una vida familiar intensa i rica. En els últims mesos de malaltia, la seva dona, Jennifer Homans, i els seus fills, Daniel i Nicholas, van preparar-li un muntatge de diapositives per al fons de pantalla del seu ordinador de treball: a part de les imatges de moments feliços durant les vacances familiars, n'hi havia moltes de muntanyes (sobretot els Alps) i estacions de tren, dues de les seves passions privades.

En Tony tenia un parell de gestos característics. D'una banda, feia un moviment amb la mà, com si la volgués refredar després de tocar una paella calenta o com si volgués espantar l'aigua. Això denotava que alguna cosa era absurda, irritant o no autèntica. De l'altra, inclinava el cap i alhora aixecava amb rapidesa i ironia un costat de la boca i picava l'ullet. Això tenia diverses aplicacions, que anaven des de la sàtira i el menyspreu propi fins a una actitud que es podria verbalitzar sense encert com *c'est la vie*. Quan la malaltia de la motoneurona el va anar immobilitzant despietadament, ja no va poder fer aquests gestos, però d'alguna manera aconseguia transmetre'ls amb la mirada.

En Tony era un lluitador, i va lluitar contra la seva malaltia amb tota la força i

voluntat possibles. No eren fets per a ell els consols d'eternitat o l'«acceptació» a l'estil Kübler-Ross. Vam riure en llegir les grans paraules que el dramaturg John Mortimer va dir que havia pronunciat el seu pare abans de morir: «Sempre m'enfado quan em moro». Era un realista d'allò més lúcid sobre tot allò que li passava, i sobre allò que vindria o no després. Tres setmanes abans de morir li vaig dir que era conscient que estava vivint un infern. «Sí –va dir amb l'equivalent en la mirada del moviment de cap que ja era impossible–, però l'infern és una experiència intransferible». Més valia, doncs, parlar d'altres coses: amics, bèsties negres, política, llibres.

Amb el suport sincer de la família, dels estudiants i dels cuidadors professionals va trobar la manera de seguir fent el que millor sabia fer: pensar, parlar i escriure. De fet, els dos anys de malaltia mortal van convertir-se en un doll de creativitat: va ampliar la conferència «Remarque Lecture» sobre socialdemocràcia en un llibre (*III Fares the Land*); va escriure un seguit d'assajos a l'estil de memòries, compostos mentalment durant els llargs períodes de soledat immobilitzada i dictats després (alguns s'han publicat en aquestes pàgines, i la versió completa apareixerà en forma de llibre sota el títol *The Memory Chalet*), i un llibre on explicava la seva història intel·lectual del segle xx, en diàleg amb Timothy Snider. Per correu electrònic –per fi, un recurs en aquest cas només beneficiós– va poder continuar «parlant» amb la seva antiga veu.

Probablement és inevitable que la seva vida i la seva obra s'observin ara, i almenys durant un temps, a través del

prisma de la cruel malaltia que va patir –i de la manera força pública com la va descriure i combatre. Però no s'hauria de permetre que la mort definís la vida. Al capdavant, només van ser dos anys de seixanta-dos. En tant que persona determinada, laica, realista i pràctica, en Tony hauria respost a qualsevol fórmula sentimentalista sobre allò que «perdura» amb aquell desdenyós moviment de la mà. Però, d'alguna manera important, la seva Txernivtsi intel·lectual es manté viva, i els seus llibres seguiran caminant i parlant entre nosaltres durant molt de temps.

LLIBRES

La Commonwealth catalanvalenciana. La formació de l'eix mediterrani al segle xx

Josep Vicent Boira

Premi Ramon Trias Fargas d'assaig polític. Barcelona: Columna edicions, 2010, 254 p.

De l'economia a la política?

Parlem-ne

Per: Gustau Muñoz. Director de L'Espill.

Al final de 2010 entrava en servei la línia d'Alta Velocitat entre Madrid i València (i Alacant). Pocs mesos abans s'havia consumat una operació financera d'integració d'una de les principals caixes d'estalvi valencianes, Bancaixa, en l'òrbita de Caja Madrid, sota la presidència de Rodrigo Rato. Encara ara, per anar de València a Barcelona per carretera cal pagar el peatge de l'AP7. En canvi, el viatge a Madrid per autovia no té peatges. El *lobby* que vol engreixar la relació Madrid-València com a «eix de prosperitat», que ha abonat la prioritat de l'AVE amb Madrid, que vol convertir València en «portal marítim de l'àrea econòmica de Madrid» i que ara ja calcula els guanys que farà amb el turisme procedent del centre peninsular,

és molt consistent i disposa d'un gran poder polític.

Aquest llibre es proposa, entre moltes altres coses, il·lustrar la manca de racionalitat econòmica, el contrasentit, d'aquestes operacions. Perquè l'àrea econòmica catalanvalenciana (amb extensions variables) que configura el nucli de l'Eix Mediterrani és una realitat econòmica i humana febaent, dinàmica, molt homogènia quant a estructures socials i productives, profundament imbricada en termes comercials i amb una gran potencialitat. És el veritable motor econòmic d'Espanya. La font de sucosos recursos fiscals per a l'Estat. Un espai clau d'innovació econòmica, d'iniciativa empresarial, de projecció internacional, d'exportació, de recepció de turisme i de multinacionals, de generació de riquesa, en un mot, amb una importància excepcional.

S'expliquen ací les múltiples dimensions d'aquesta realitat i la seua formació històrica, que ve de lluny, i que l'autor enfoca en tres moments significatius: el començament del segle xx, els anys trenta, i la primera dècada del segle XXI. Explica a fons les relacions econòmiques entre Catalunya i València, la densitat dels interessos comuns, les empreses compartides, i els problemes de les infraestructures o les afliccions també compartides, com ara el dèficit fiscal o la desatenció de l'Estat. Desmunta tòpics sobre una suposada incompatibilitat quasi metafísica. I apunta aspectes interessants i episodis concrets que convé tenir presents. Fa memòria de personatges, iniciatives empresarials i projectes (la participació catalana a l'Exposició Regional de 1909, Transmediterrània, UNL, Macosa, etc.;

Joaquim Reig, Romà Perpinyà, Ignasi Villalonga, Cambó, Joaquim Maldonado, Vicent Ventura, i tants més) que han definit en un moment o altre les vibracions d'aquesta realitat compartida, la vocació modernitzadora i europea, la necessitat d'una aproximació mútuament profitosa, a partir de realitats materials i mentalitats amb molts punt en comú.

Tot i que de vegades s'exagera la nota en la presentació de l'homogeneïtat estructural en clau històrica. A València hi havia indústries ja al darrer terç del segle XIX, i més encara posteriorment. Però no s'hi va configurar una societat industrial fins als anys 60 del segle XX. Això marca distàncies, que expliquen moltes coses, respecte de l'«excepció industrial de la Mediterrània» que fou Catalunya, en paraules de Pierre Vilar.

D'altra banda, a estones aquestes pàgines pequen d'optimisme exagerat. L'Espanya radial té molt de recorregut. Els governs autonòmics de Catalunya i el País Valencià no han tingut cap sintonia, ni ara ni fa vint anys. Hom prodiga declaracions, seminaris i reunions, però l'articulació efectiva, la institucionalització de l'espai econòmic de l'Eix Mediterrani no avança.

Potser l'explicació es podria trobar en la política. De vegades la ideologia i els interessos polítics superen, desborden i deixen enrere els interessos econòmics. La política segueix l'economia o és a l'inrevés? Vet ací un problema teòric interessant, que suggereix aquest text (que de vegades traspua una lectura una mica marxista-vulgar de la realitat).

Caldria matisar un aspecte.

L'anticatalanisme valencià arran de l'anomenada batalla de València té moltes causes. Ara s'ha desinflat una mica. Però fou bàsicament un enfrontament intern entre valencians, no un enfrontament (i menys una «guerra») amb Catalunya. Hi varen ensopegar un projecte de País i la vella tradició submissa i castellanitzada de les elits valencianes tradicionals, que tingueren el suport incondicional de l'Estat, amb tots els seus efectius, i que fou sostinguda per uns sectors socials que no assimilaven la modernitat i que varen interpretar en una clau irracional la crisi existencial en què es trobaven. No és ni de bon tros un fet tan excepcional, històricament considerat.

La manca d'articulació i d'institucionalització efectiva d'aquest espai econòmic és un mal negoci, efectivament. La relació entre empreses, el trànsit de mercaderies, la circulació de persones (l'Euromed sempre va ple), els problemes comuns, les possibilitats enormes que la cooperació podria reportar, són fets que cauen pel seu pes. I en canvi, el disseny de les infraestructures continua igual, generant colls d'ampolla que passaran una factura feixuga.

Potser caldrà esperar al fracàs previsible de l'eix patrocinat per la sintonia política existent entre les elits valencianes representades pel PP i el govern de la Comunitat i l'Ajuntament de Madrid. No és segur, però a la llarga l'economia té raons molt poderoses. Ara bé, caldria anar més a fons. Per què l'Eix Mediterrani, i una relació normal i civilitzada amb Catalunya, no és una prioritat per als grups de poder a València? Perquè les relacions entre empreses, malgrat tot, funcionen, perquè les relacions de societat civil, malgrat tot,

fan via. Però aquests grups de poder, d'altra banda allunyats de la llengua i la cultura del País, el que necessiten és presència i relació amb el nucli del poder polític de l'Estat, on es decideixen concessions i subvencions. I a escala interna, el que necessiten és una bona relació amb els titulars del poder polític, que així mateix reparteixen contractes i concessions administratives.

Aquest llibre és clar i il·luminador d'una realitat econòmica que per a molts havia restat en la penombra. Té també una lectura política. No estic segur que la via que suggereix (el trànsit de la sintonia econòmica a altres sintonies de més volada) siga tan evident. Perquè resten pendents algunes qüestions cabdals: la superació de la indiferència, cal dir que bastant justificada, al nord, i de la confusió mental al sud. Als anys 60/70 es va encetar una via prometedora de superació de dèficits històrics valencians. A hores d'ara, en una situació tan diferent, caldrà reprendre els fils més sensats i coherents d'aquell projecte modernitzador de País, trobat amb la seua història i la seua identitat profunda. De manera més subtil, potser, més avisada, més informada, més *política*. Amb rerefons econòmic, sí, però amb la política per davant. Perquè la primera no substitueix la segona.

La por dels bàrbars. Més enllà del xoc de civilitzacions

Tzvetan Todorov

Pagès Editors, Barcelona, 2010. 279 p.

David Murillo. Professor d'ESADE (URL)

Aquest és un assaig polièdric, situat en la cruïlla de disciplines tan diferents com la filosofia moral, l'estudi de relacions internacionals o la sociologia dels mitjans de comunicació. Un text que ens duu dels estudis culturals a la geopolítica; de l'anàlisi del procés migratori a Europa al debat sobre la identitat europea. La pedra de toc sobre la qual Todorov edifica el seu discurs és el conegut assaig de Huntington sobre l'anomenat xoc de civilitzacions, al qual ell respon amb una enginyosa nova divisió del món.

El bloc de l'apetit: països fins ara apartats de la riquesa del món i que ara volen gaudir-ne (sobretot la Xina i l'Índia, però també Brasil, Mèxic, Sud-àfrica o Rússia). Els països del ressentiment; caracteritzats per viure la globalització com una humiliació real o imaginària de la qual responsabilitzen els països europeus i els

EUA (entre aquests hi trobem països musulmans, una part de Llatinoamèrica i alguns països asiàtics). Un tercer bloc anomenat de la por, Occident, temorosos dels dos anteriors per la seva puixança econòmica o per la seva capacitat (real o imaginària) d'exercir violència. I, finalment, el grup de la indecisió, països que poden passar a engreixar qualsevol dels dos primers grups.

Todorov construeix la seva anàlisi al voltant de la relació del bloc tercer, nosaltres, amb el segon. La seva tesi central: hem de saber defensar-nos de les amenaces (un cop més, reals o imaginàries) allunyant-nos del recurs a la política antiterrorista i el conflicte multicultural. Aquest és un diàleg que l'autor enceta amb una nova mirada sobre la política exterior dels EUA sota Bush i que continua amb la dissecció del presumpte conflicte cultural amb l'Islam, en el si de les societats europees.

Per fer aquest camí, Todorov comença de la mà dels autors clàssics i il·lustrats explorant els conceptes de barbàrie i civilització. Per a l'autor, civilització té un sentit moral, no descriptiu, i representa, per damunt de tot, una mirada crítica cap al propi grup social. Una mirada que parteix del reconeixement de la humanitat de l'altre. Bàrbars són els que queden al marge de la definició anterior. Bàrbars són sempre els actes, mai grups ètnics o culturals. Per comprendre la diferència cultural, ens diu, cal entendre el paper que juga la identitat individual. Identitat que l'autor subratlla com la resultant d'un conjunt de capes de pertinença o identitat cultural; d'identitat cívica i d'adhesió voluntària a un ideari polític i moral. Una identitat, en conseqüència, que es fa

autònomament, des de les arrels, però també des de la lliure pertinença.

La resposta de Todorov a Huntington, quan arriba, no és particularment original. Després d'armar-se d'una bateria d'errades i incorreccions contra l'obra original (de 1996), l'autor dóna la volta a l'argument central de Huntington. En la línia de Said, sosté que són les guerres les que fan les identitats perilloses i manipulables, no al revés. Una mostra d'aquesta perversió intel·lectual, segons Todorov, és que el principal seguidor de la tesi de Huntington fos un integrista musulmà, posteriorment convertit en terrorista internacional, anomenat Bin Laden. Todorov dedica una bona part del llibre a l'anàlisi de la *Guerra contra el Terror* nord-americana del període 2001-2008. La desqualificació contra aquesta arriba des de totes les aproximacions possibles: des del realisme polític, la moral, i acabant per l'anàlisi dels resultats materials de les campanyes d'Iraq o Afganistan. En aquest punt, del text emana un cert aire de família amb els plantejaments dels teòrics del *soft power* nord-americans (Nye, Nossel, Brzezinski); però també amb obres de la literatura occidental contemporània que han tractat l'ambivalent relació d'Occident amb l'*absolut* altre.¹

Malgrat la quantitat de pàgines que Todorov dedica a la desqualificació de la política exterior nord-americana d'aquest període, el seu interès específic rau en la interpretació de les tesis de Huntington que, segons ell, ha fet una part de la societat europea. Aquí, Todorov dedica un bon espai a l'anàlisi de les reaccions mediàtiques dels casos Pym Fortuyn (2002), Theo van Gogh (2004), Hirsi Ali (2006) o el cas de les caricatures daneses de Mahoma

(2005-06). Particularment rellevant és la seva lectura sobre les causes dels avalots a les *banlieus* franceses de 2005 i 2007 que Todorov explica en clau de desculturació de les minories immigrants (*anomia*, en el llenguatge de Durkheim). No fou aquest esclat social, per Todorov, un xoc identitari, malgrat la voluntat d'alguns mitjans de comunicació de presentar-ho així. Més aviat, el resultat d'una generació de joves tenallada per la desestructuració familiar, víctima d'un imaginari compartit i inassolible d'*èxit social* i la manca de perspectives laborals.²

Per a Todorov, la resposta mediàtica als fets exposats en els casos anteriors és maniquea i esbiaixada i comprensible a la llum d'autors com B. Lewis o el mateix Huntington. Citant Weber, cal considerar la interpretació del conflicte cultural en els mitjans com la demostració de la tensió entre dues ètiques: una, la del moralista (o de la convicció) i, una altra, l'ètica del polític (o de la responsabilitat). La primera posa l'accent en els principis, la segona en les conseqüències dels actes. Per a Todorov, els darrers anys, les nostres societats de la por han impulsat, des dels mitjans, una generació d'autoanomenats paladins de la llibertat: «apòstols del bé, adreçadors de torts, inflamats de *righteous indignation*». Costa poc, per al lector, identificar noms concrets. Todorov, però, ens recorda que, en qualsevol cas, la responsabilitat limita amb la llibertat. Per contra, la llibertat il·limitada destrueix la llibertat. La crítica oberta i sagnant a l'Islam realimenta la posició fonamentalista i reforça una visió identitària de les relacions entre els musulmans que viuen a Europa i les seves societats d'acollida. Fariem bé, doncs, de canviar d'estratègia.

L'últim eix del llibre és el que l'autor dedica al debat sobre la identitat europea. Aquí Todorov considera que podem qüestionar que només el passat serveixi de font de generació de la identitat comuna. Seguint, aparentment si més no, l'estela de l'europeista Mark Leonard (*Why Europe Will Run the 21st Century*, 2006), ell proposa que el tret distintiu d'Europa sigui la manera de gestionar les diferències regionals, estatals, culturals i religioses. La defensa que fa de la seva tesi és suggeridora: Europa (Montesquieu, Voltaire, Hume) ha crescut des de la diferència i la permeabilitat cultural de les seves fronteres. A Europa, es dona un particular equilibri entre unitat i pluralitat. Paradoxalment, la divisió fa la força. Per a l'autor, uniformitat, històricament, implica decadència (cita Xina).

Todorov clou el llibre amb un recull de recomanacions per fugir d'interpretacions de la diferència cultural basades en el xoc identitari: cal propiciar el diàleg entre cultures; cal buscar la coherència entre valors i praxi; cal corregir les causes reals de la sensació de ressentiment que viuen alguns països musulmans. Fugim de simplificacions, ens diu, per alliberar-nos de les urpes de la por hem d'acceptar la diferència i integrar-la en lleis i valors compartits. El seu assaig, certament, vol ser una justificació d'aquesta nova política.

NOTES

1 Penso, aquí, sobretot en l'obra de Cotzee. *Desgràcia o Esperant els bàrbars*, en serien bons exemples.

2 Interessant, per al lector que vulgui continuar el debat del multiculturalisme fet des dels mitjans de comunicació francesos, la lectura en clau identitària de la debacle de

la selecció francesa en el Mundial de Futbol del 2010. Vegeu: «Chronique d'une dérouté annoncée» a *Le Monde*, 19-06-10.

ABSTRACTS VIA¹⁴

CATALÀ

A l'encalç de la virtut després de la catàstrofe: trenta anys d'*After Virtue* **Daniel Gamper**

Trenta anys després de l'aparició d'*After Virtue*, l'autor d'aquest article repassa i valora l'aportació i el paper que ha tingut l'obra de referència d'Alasdair MacIntyre, no només per al pensament comunitarista en particular sinó també per a la filosofia moral contemporània en general. Més enllà que en alguns aspectes la diagnosi que MacIntyre va fer de la postmodernitat incipient fos apocalíptica, el professor Gamper explica i analitza, sobretot, des de la perspectiva que ens ofereixen aquestes tres dècades, l'ètica de les virtuts que proposava el filòsof anglès.

Cuba, 2010: nova era, nous reptes **Julia E. Sweig i** **Michael J. Bustamante**

Amb la retirada de Fidel Castro de la vida pública de Cuba, el seu germà, Raúl, assumeix el gran repte de portar les regnes de l'Estat i mantenir viva la flama revolucionària. Com a cap del govern, Raúl s'ha caracteritzat pel seu pragmatisme i per haver aprovat un seguit de mesures destinades a redreçar la delicada situació econòmica per què travessa l'illa. Entre aquestes mesures, no exemptes de controvèrsia, convé destacar la decisió d'acomiar mig milió de treballadors del sector públic i la d'estimular l'activitat econòmica privada a través de l'ampliació de noves categories laborals i la flexibilització de les condicions per exercir el *cuentapropismo*, és a dir, el treball per compte propi. A part dels esforços per actualitzar el model de socialisme cubà, les autoritats han accedit a alliberar, gràcies a les negociacions

diplomàtiques del Govern espanyol i la mediació de l'Església catòlica, un bon nombre de presoners polítics a canvi que la gran majoria d'ells accepti el preu de l'exili. Mentrestant, els Estats Units es mostren aliens als canvis que està experimentant Cuba, una posició que s'explica en bona part per la pressió, encara important, dels cubanoamericans partidaris de mantenir l'embargament. L'article de Julia E. Sweig i Michael J. Bustamante, experts i grans coneixedors de la realitat cubana, és una bona il·lustració de la Cuba post-Fidel i de les reformes estructurals que ha endegat el seu germà Raúl.

Aniversaris, silencis i ferides no cicatritzades **Jaume Giné**

El 2010 s'han commemorat diversos aniversaris històrics. En podem destacar el 70è aniversari de les matances de Katyn, el 65è aniversari del bombardeig atòmic d'Hiroshima i Nagasaki i de la fi de la Guerra del Pacífic, i el 60è aniversari de l'inici de la Guerra de Corea. Les guerres s'acaben, però poques vegades s'assoleix una pau plena entre els pobles. Els vencedors imposen el silenci i les seves veritats als vençuts, acusats de ser els causants directes i indirectes de totes les barbàries. És evident que els vencedors neguen o silencien els seus crims, comesos sobre les poblacions civils indefenses. La pau només s'assoleix quan les parts es reconcilien i accepten les seves responsabilitats pels errors i horros esdevinguts abans, durant i, fins i tot, després dels conflictes. Cal fer sortir a la llum «les veritats oficials» i explicar simplement «la veritat». Saber demanar perdó no humilia, sinó que engrandeix qui ho fa. És l'única manera que les ferides, en

molts casos molt profundes, s'acabin cicatritzant. El perdó no esborra el passat, però pot ajudar a evitar que es repeteixin noves barbàries en el futur.

La Sentència sobre l'Estatut: una resolució definitiva?

Alex Bas

La Sentència sobre l'Estatut constitueix l'episodi més negatiu per a l'autogovern català des de la seva restitució democràtica. El Tribunal Constitucional, allà on hauria d'haver dictat una decisió que facilités un millor encaix de Catalunya en el model de l'Estat autonòmic, ha llegat un pronunciament carregat de presumpcions polítiques, interpretacions restrictives, nullitats i dubtes irresolts. Tot i així, l'experiència de la dècada dels anys noranta exemplifica l'existència de mecanismes jurídics, altres que les reformes estatutària i constitucional, que poden contribuir a desbloquejar la situació. Per fer-ho possible, però, la justícia constitucional ha de recuperar la seva *auctoritas* i retornar el protagonisme a la política i a les institucions representatives.

Estats fràgils: causes i conseqüències d'una realitat emergent

Marc Bou i Íñigo Macias-Aymar

Els atemptats de l'11-S van marcar un punt d'inflexió en la política exterior i de seguretat dels països desenvolupats i, en especial, dels Estats Units. A partir de llavors es comença a prendre consciència de l'amenaça que representaven els estats fràgils per a la pau i l'estabilitat mundials. El fet cert és que les organitzacions terroristes i les xarxes de delinqüència internacionals han trobat en els estats fràgils el terreny fèrtil per establir les bases d'operacions i dirigir-hi les seves activitats il·lícites. L'Afganistan i Somàlia en són, probablement, els casos més paradigmàtics. Però, en contra del que es podria pensar, la

llista d'estats fràgils és molt més llarga, a més d'heterogènia. Davant d'aquesta realitat, l'objectiu d'aquest article és doble. D'una banda, oferir una radiografia prou completa dels estats fràgils a partir del tractament i l'anàlisi de dades i de la revisió de la literatura especialitzada. I, de l'altra, identificar algunes de les causes, tant endògenes com exògenes, que explicarien la fragilitat d'una bona mostra d'estats i, en particular, dels de l'Àfrica subsahariana.

Usos polítics dels morts de la Guerra Civil

Queralt Solé

L'ús polític dels morts ha estat una constant a Occident des dels temps clàssics. Eina de legitimació d'una col·lectivitat en tant que permeten la construcció de mites nacionals, l'article es pregunta quin ha estat l'ús que el catalanisme ha fet dels seus morts des de la Renaixença fins avui. L'autora proposa que els morts de la Guerra Civil, captius encara d'una commemoració només ideològica, siguin usats per bastir un referent nacional comú.

La Constitució republicana del 1931. Factors de distorsió

Jordi Albertí

La Constitució del 1931, que havia de representar la consolidació del projecte republicà, va derivar en un enfrontament irreversible entre les forces que li donaven suport. Entre els mesos d'agost i novembre, fent cas omís del dictamen encarregat pel govern provisional a una Comissió Jurídica Assessora, es va debatre un nou articulat elaborat per una comissió parlamentària que anteposava l'hegemonia dels partits d'esquerres a la implantació d'un règim democràtic.

La ciutat imaginada: valors i límits de la imaginació utòpica

Joan Manuel del Pozo

L'afany d'imaginar ciutats on l'ésser humà es pogués desenvolupar en plenitud humana i cívica ha estat la raó de ser de les utopies. La transformació de la realitat sobre la base d'un seguit de projeccions legítimes, d'un futur individual i col·lectiu millor, es fonamenta en la materialització, literària i filosòfica, d'un «altre lloc» radical i alternatiu al vigent. Des dels clàssics fins als nostres dies, la imaginació humana ha produït diverses utopies. També l'urbanisme contemporani, a voltes, ha seguit uns principis i valors que es poden considerar utòpics, encara que sovint els resultats no han estat els esperats. Novament, doncs, cal constatar que el valor de la utopia no és, com cap altre valor en la vida humana, un valor absolut.

La fal·lera de l'arquitectura icònica

Llàtzer Moix

Des de fa dècades, moltes ciutats del planeta, sovint amb problemes estructurals, han confiat en l'arquitectura icònica com a mitjà per poder-se reinventar a si mateixes i, a la vegada, poder-se posicionar al mapa global. Catalunya i Espanya no han estat una excepció dins d'aquesta dinàmica, amb Bilbao i el Museu Guggenheim com a cas paradigmàtic. Si bé els resultats no han estat sempre els esperats, l'èxit general de l'arquitectura icònica no ha acabat desapareixent de mort natural, com es podia haver suposat, sinó de mort accidental, en el moment que la crisi econòmica ha obligat a un replantejament global del model.

L'espai públic de la ciutat

Daniel Innerarity

La ciutat, històricament, ha estat interpretada com un entorn marcat per la diversitat i l'heterogeneïtat social i cultural,

a la vegada que caracteritzada per determinats valors que conflueixen en la idea de ciutadania. L'existència d'un espai públic és un dels principals trets definidors de la ciutat, que es vincula també amb una especificitat espacial concreta que propicia la interrelació social, encara que sense que l'individu vegi compromesos la seva autoafirmació, llibertat i dret a l'anonimat. A diferència del que passa en altres medis socials on perviuen relacions fundades en la pertinença a un mateix grup, com en el món rural, la ciutat és el domini de l'estrany, fet que la dota d'una identitat i unes característiques inherents a la mateixa condició de ciutat.

Urbanisme, ecologia i sistema de vida

Josep Oliva

El text comença posant en relleu la implicació que l'urbanisme ha de tenir amb l'ecologia i que les ciutats, avui dia, s'han de planificar tenint en compte els requeriments de la sostenibilitat. Es fa una resumida descripció d'algunes de les característiques dels dos models de ciutat que coexisteixen en el món occidental: la ciutat pública i la ciutat domèstica. S'aposta per la primera i s'enumeren els arguments a favor d'aquesta tria. Passant revista als models de ciutat existents i als que es construeixen actualment, es constata la tendència a derivar cap a la ciutat domèstica, que és signe d'una modernitat inconsistent perquè és un model clarament insostenible i que rebutja els valors urbans. S'apunten una sèrie de línies d'actuació per construir la ciutat del futur que es preconitza, que no és altra que la intel·ligent actualització dels criteris que van donar lloc al naixement de la ciutat clàssica de matriu mediterrània. Enunciats els cinc reptes que ha plantejat el World Watch Institute, es manifesta la seva adhesió a ells. S'estableix la correspondència entre model de ciutat, sistema de vida i respecte a la Terra. Tot plegat encamina cap a una filosofia que faria una societat més

justa, amb més qualitat de vida, i que asseguraria un futur exempt de greus desequilibris planetaris produïts per les accions humanes.

Contra la urbanització de la ciutat post-it a la ciutat pòsit **Francesc Muñoz**

La «urbanització», l'urbanisme dels paisatges comuns, no es significa tant com una repetició contínua d'uns determinats formats espacials indiferents al lloc, sinó per la gestió d'aquestes diferències locals, encara que valorades només quant a la imatge i buidades de tota complexitat. Es revela una tensió entre allò local i allò global que es fa evident també a la ciutat, on apareixen hibridacions contínues entre el pòsit del lloc i la dimensió espacial de la globalització, vinculada a unes determinades pautes de consum, a la tecnologia i a la cultura.

Barcelona vista pels de fora **Lluís Permanyer**

Des de fa segles, la ciutat de Barcelona ha estat objecte de moltes mirades. Des de diplomàtics fins a escriptors, passant per aventurers o espies, molts han deixat constància de la seva estada. Dels diferents indrets de la ciutat, la Rambla ha estat el més valorat per les persones foranes, atretes per la singularitat d'aquest passeig. Si bé Barcelona és una urbs amb segles d'història a l'esquena, i així ho deixen clar un seguit de testimonis, hi ha la sensació d'haver estat descoberta amb els Jocs Olímpics del 1992, situació que no només encara és vigent, sinó que a més no cessa de repetir-se.

Les ciutats, nucli dur de la sostenibilitat en el futur **Manuel Fernández**

L'objectiu de l'article és presentar les relacions entre el món urbà i el desenvolupament sostenible, tot identificant

els reptes que afronten les ciutats en els propers anys per seguir mantenint un projecte col·lectiu inclusiu, dinàmic i sostenible. En un món que assisteix a un procés galopant d'urbanització protagonitzat pels països emergents, les ciutats representen el principal cavall de batalla per poder garantir un desenvolupament social equilibrat que es pugui mantenir en el temps.

Catalanisme, ciutat i nació **Narcís Sastre**

El present article analitza les interrelacions entre dos conceptes que sovint s'han considerat antagonics, com són els de *ciutat* i *nació*. Si bé les ciutats, en contraposició amb les nacions, han estat definides com uns espais plurals i marcats per una suma d'identitats culturals, no és menys cert que el poder, a voltes, ha volgut reforçar-les, econòmicament i simbòlicament, com a escenari de les virtuts de la nació on s'inserten, especialment pel que fa a les capitals. L'article se centra en el cas català, marcat per la dialèctica entre Barcelona i la resta del país, i com des del catalanisme s'ha construït un discurs sovint contradictori, també pel que fa a la pràctica, en un context caracteritzat per la manca d'estat sobirà.

CASTELLANO

En busca de la virtud tras la catástrofe: treinta años de *After Virtue***Daniel Gamper**

Treinta años después de la aparición de *After Virtue*, el autor de este artículo repasa y valora la aportación y el papel que ha tenido la obra de referencia de Alasdair MacIntyre, no solo para el pensamiento comunitarista en particular, sino también para la filosofía moral contemporánea en general. Más allá de que, en algunos aspectos, el diagnóstico que MacIntyre hizo de la posmodernidad incipiente fuera apocalíptico, el profesor Gamper explica y analiza, sobre todo, desde la perspectiva que nos ofrecen estas tres décadas, la ética de las virtudes que proponía el filósofo inglés.

Cuba, 2010: nueva era, nuevos retos
Julia E. Sweig y Michael J. Bustamante

Con la retirada de Fidel Castro de la vida pública de Cuba, su hermano, Raúl, asume el gran reto de controlar las riendas del Estado y mantener viva la llama revolucionaria. Como jefe del gobierno, Raúl se ha caracterizado por su pragmatismo y por haber aprobado una serie de medidas destinadas a enderezar la delicada situación económica que atraviesa la isla. Entre estas medidas, no exentas de controversia, conviene destacar la decisión de despedir a medio millón de trabajadores del sector público y la de estimular la actividad económica privada mediante la ampliación de nuevas categorías laborales y la flexibilización de las condiciones para ejercer el *cuentalpropismo*, es decir, el trabajo por cuenta propia. Aparte de los esfuerzos por actualizar el modelo de socialismo cubano, las autoridades han accedido a liberar, gracias a las negociaciones diplomáticas del Gobierno español y la mediación de la Iglesia católica, a un buen número de prisioneros políticos a cambio de que la gran mayoría de ellos acepte el precio

del exilio. Mientras tanto, los Estados Unidos se muestran ajenos a los cambios que está experimentando Cuba; una posición que se explica en buena parte por la presión, todavía importante, de los cubanoamericanos partidarios de mantener el embargo. El artículo de Julia E. Sweig y Michael J. Bustamante, expertos y grandes conocedores de la realidad cubana, es una buena imagen de la Cuba pos-Fidel y de las reformas estructurales que ha iniciado su hermano Raúl.

Aniversarios, silencios y heridas no cicatrizadas**Jaume Giné**

En el 2010 se han conmemorado varios aniversarios históricos. Destacan el 70.º aniversario de las matanzas de Katyn, el 65.º aniversario del bombardeo atómico de Hiroshima y Nagasaki y del final de la Guerra del Pacífico, y el 60.º aniversario del inicio de la Guerra de Corea. Terminan las guerras pero raras veces se alcanza una paz plena entre los pueblos. Los vencedores imponen sus verdades y el silencio a los vencidos, acusados de ser los causantes directos e indirectos de todas las barbaries. Es evidente que los vencedores niegan o silencian sus crímenes, cometidos sobre las indefensas poblaciones civiles. La paz solo se alcanza cuando las partes se reconcilian y aceptan sus responsabilidades por los errores y horrores acaecidos antes, durante e, incluso, después de los conflictos. Hay que desenmascarar «las verdades oficiales» y explicar simplemente «la verdad». Saber pedir perdón no humilla, sino que enaltece a quien lo hace. Es el único modo de que las heridas, en muchos casos muy profundas, acaben cicatrizando. El perdón no borra el pasado, pero puede ayudar a evitar que se repitan nuevas barbaries en el futuro.

La sentencia sobre el Estatuto: ¿una resolución definitiva?

Alex Bas

La sentencia sobre el Estatuto constituye el episodio más negativo para el autogobierno catalán desde su restitución democrática. El Tribunal Constitucional, allá donde debería haber dictado una decisión que facilitara que Cataluña encajara mejor en el modelo del Estado autonómico, ha legado un pronunciamiento cargado de presunciones políticas, interpretaciones restrictivas, nulidades y dudas sin resolver. Con todo, la experiencia de la década de los años noventa ejemplifica la existencia de otros mecanismos jurídicos, aparte de las reformas estatutaria y constitucional, que pueden contribuir a desbloquear la situación. Ahora bien, para que esto sea posible, la justicia constitucional debe recuperar su *auctoritas* y devolver el protagonismo a la política y a las instituciones representativas.

Estados frágiles: causas y consecuencias de una realidad emergente

Marc Bou e Íñigo Macias-Aymar

Los atentados del 11-S marcaron un punto de inflexión en la política exterior y de seguridad de los países desarrollados y, en especial, de los Estados Unidos. A partir de entonces se empieza a tener conciencia de la amenaza que representaban los estados frágiles para la paz y la estabilidad mundiales. Lo cierto es que las organizaciones terroristas y las redes de delincuencia internacionales han encontrado en los estados frágiles un terreno fértil para establecer sus bases de operaciones y dirigir actividades ilícitas. Afganistán y Somalia son, probablemente, los casos más paradigmáticos. Pero, en contra de lo que se podría pensar, la lista de los estados frágiles es mucho más larga, además de heterogénea. Ante esta realidad,

el objetivo del presente artículo es doble. Por un lado, ofrecer una radiografía bastante completa de los estados frágiles a partir del tratamiento y del análisis de datos y de la revisión de la literatura especializada. Y, por otro, identificar algunas de las causas, tanto endógenas como exógenas, que explicarían la fragilidad de una buena muestra de los estados y, en particular, de los del África subsahariana.

Usos políticos de los muertos de la Guerra Civil

Queralt Solé

El uso político de los muertos ha sido una constante en Occidente desde la época clásica. Herramienta de legitimación de una colectividad, ya que permiten la construcción de mitos nacionales, el artículo se pregunta cuál ha sido el uso que el catalanismo ha hecho de sus muertos desde la *Renaixença* hasta hoy. La autora propone que los muertos de la Guerra Civil, cautivos todavía de una conmemoración solamente ideológica, se usen para construir un referente nacional común.

La Constitución republicana de 1931. Factores de distorsión

Jordi Albertí

La Constitución de 1931, que debía representar la consolidación del proyecto republicano, derivó en un enfrentamiento irreversible entre las fuerzas que la apoyaban. Entre los meses de agosto y noviembre, y haciendo caso omiso del dictamen encargado por el gobierno provisional a una comisión jurídica asesora, se debatió un nuevo articulado elaborado por una comisión parlamentaria que anteponía la hegemonía de los partidos de izquierdas a la implantación de un régimen democrático.

La ciudad imaginada: valores y límites de la imaginación utópica

Joan Manuel del Pozo

El afán de imaginar ciudades en las que el ser humano pudiera desarrollarse en plenitud humana y cívica ha sido la razón de ser de las utopías. La transformación de la realidad a partir de una serie de proyecciones legítimas, de un futuro individual y colectivo mejor, se fundamenta en la materialización, literaria y filosófica, de «otro lugar» radical y alternativo al vigente. Desde los clásicos hasta nuestros días, la imaginación humana ha producido varias utopías. También el urbanismo contemporáneo, a veces, ha seguido unos principios y valores que pueden considerarse utópicos, aunque a menudo los resultados no han sido los esperados. Por tanto, hay que constatar de nuevo que el valor de la utopía no es un valor absoluto, como tampoco lo es ningún otro valor de la vida humana.

La debilidad de la arquitectura icónica

Llàtzer Moix

Desde hace décadas, muchas ciudades del planeta, a menudo con problemas estructurales, han confiado en la arquitectura icónica como medio para poderse reinventar y, a la vez, poderse posicionar en el mapa global. Catalunya y España no han sido una excepción dentro de esta dinámica, con Bilbao y el Museo Guggenheim como caso paradigmático. Si bien los resultados no han sido siempre los esperados, el éxito general de la arquitectura icónica no ha acabado desapareciendo de muerte natural, como se podía haber supuesto, sino de muerte accidental, en el momento en que la crisis económica ha obligado a un replanteamiento global del modelo.

El espacio público de la ciudad

Daniel Innerarity

La ciudad, históricamente, se ha interpretado como un entorno marcado por la diversidad y la heterogeneidad social y cultural, a la vez que se caracteriza por determinados valores que confluyen en la idea de ciudadanía. La existencia de un espacio público es una de las principales características definidoras de la ciudad, que se vincula también con una especificidad espacial concreta que propicia la interrelación social, pero en la que el individuo no ve comprometidos su autoafirmación, su libertad ni su derecho al anonimato. A diferencia de lo que ocurre en otros medios sociales en los que perviven las relaciones fundadas en la pertenencia a un mismo grupo, como en el mundo rural, la ciudad es el dominio del extraño, lo que la dota de una identidad y unas características inherentes a la condición de ciudad.

Urbanismo, ecología y sistema de vida

Josep Oliva

El texto empieza poniendo de relieve la implicación que el urbanismo debe tener con la ecología y que las ciudades, hoy en día, deben planificarse teniendo en cuenta los requisitos de la sostenibilidad. Se describen brevemente algunas de las características de los dos modelos de ciudad que coexisten en el mundo occidental: la ciudad pública y la ciudad doméstica. Se apuesta por la primera y se enumeran los argumentos a favor de esta elección. Pasando revista a los modelos de ciudad existentes y a los que se construyen en la actualidad, se constata la tendencia a derivar hacia la ciudad doméstica; un signo de modernidad inconsistente, ya que es un modelo claramente insostenible y que rechaza los valores urbanos. Se apuntan una serie de líneas de actuación para construir la ciudad del futuro que se preconiza, que no es otra que la inteligente actualización

de los criterios que dieron lugar al nacimiento de la ciudad clásica de matriz mediterránea. Enunciados los cinco retos que ha planteado el World Watch Institute, se manifiesta su adhesión a ellos. Se establece la correspondencia entre modelo de ciudad, sistema de vida y respeto por la Tierra. Todo ello se dirige hacia una filosofía que crearía una sociedad más justa, con mayor calidad de vida y que aseguraría un futuro exento de graves desequilibrios planetarios producidos por las acciones humanas.

Contra la urbanización de la ciudad post-it a la ciudad pósito

Francesc Muñoz

La *urbanización*, el urbanismo de los paisajes comunes, no se entiende tanto como una repetición continua de unos determinados formatos espaciales indiferentes al lugar, sino por la gestión de estas diferencias locales, aunque valoradas solo en cuanto a la imagen y vaciadas de toda complejidad. Se revela una tensión entre lo local y lo global, que se evidencia también en la ciudad, donde aparecen hibridaciones continuas entre el pósito del lugar y la dimensión espacial de la globalización, vinculada a unas determinadas pautas de consumo, a la tecnología y a la cultura.

Barcelona vista desde fuera

Lluís Permanyer

Desde hace siglos, la ciudad de Barcelona ha sido objeto de muchas miradas. Desde diplomáticos hasta escritores, pasando por aventureros o espías, muchos han dejado constancia de su estancia. De las diferentes zonas de la ciudad, la Rambla ha sido la más valorada por los foráneos, atraídos por la singularidad de este paseo. Si bien Barcelona es una urbe con siglos de historia a sus espaldas, y así lo evidencian una serie de testimonios, se tiene la sensación de que fue

descubierta con los Juegos Olímpicos de 1992, situación que no solo está vigente todavía, sino que además no cesa de repetirse.

Las ciudades, núcleo duro de la sostenibilidad en el futuro

Manuel Fernández

El objetivo del artículo es presentar las relaciones entre el mundo urbano y el desarrollo sostenible, identificando los retos que afrontarán las ciudades en los próximos años para seguir manteniendo un proyecto colectivo inclusivo, dinámico y sostenible. En un mundo que asiste a un proceso galopante de urbanización protagonizado por los países emergentes, las ciudades representan el principal caballo de batalla para poder garantizar un desarrollo social equilibrado que pueda mantenerse en el tiempo.

Catalanismo, ciudad y nación

Narcís Sastre

El presente artículo analiza las interrelaciones entre dos conceptos que a menudo se han considerado antagónicos, como son los de *ciudad* y *nación*. Si bien las ciudades, en contraposición con las naciones, se han definido como unos espacios plurales, marcados por una suma de identidades culturales, no es menos cierto que el poder, a veces, ha querido reforzarlas, económica y simbólicamente, como escenario de las virtudes de la nación en la que se encuentran, especialmente en el caso de las capitales. El artículo se centra en el ejemplo catalán, marcado por la dialéctica entre Barcelona y el resto del país, y cómo desde el catalanismo se ha construido un discurso a menudo contradictorio, también en cuanto a la práctica, en un contexto caracterizado por la falta de un estado soberano.

ENGLISH

Pursuing Virtue after Catastrophe: Thirty Years of *After Virtue*

Daniel Gamper

Thirty years after the appearance of *After Virtue*, the author of this article reviews and evaluates the contribution and role played by Alasdair MacIntyre's seminal work, not only for community-based thought in particular but also for contemporary moral philosophy in general. Although MacIntyre's diagnosis of incipient post-modernity was, in some aspects, apocalyptic, Professor Gamper explains and analyses, particularly with the hindsight provided by these last three decades, the ethics of the virtues proposed by the English philosopher.

Cuba 2010: New Era, New Challenges

Julia E. Sweig and Michael J. Bustamante

With Fidel Castro's retirement from Cuban public life, his brother, Raúl, has taken on the huge challenge of keeping hold of the reins of the state and also the revolutionary flame alive. As head of the government, Raúl has become known for his pragmatism and for having approved a series of measures aimed at redressing the delicate economic situation the island is currently going through. Of note among these measures, not without controversy, is the decision to lay off half a million public sector workers and stimulate private business by extending new labour categories and implementing more flexible conditions for *cuentapropismo*, i.e. freelance work. Apart from the efforts made to update the Cuban model of socialism, thanks to the diplomatic negotiations of the Spanish government and the mediation of the Catholic Church, the authorities have also agreed to release a large number of political prisoners in return for the large majority of them accepting exile. Meanwhile, the United States is keeping its distance from the changes

happening in Cuba, a position partly explained by the still significant pressure being exerted by Cuban Americans who want the embargo to remain in place. This article by Julia E. Sweig and Michael J. Bustamante, experts who are well-versed in the Cuban situation, provides a good illustration of post-Fidel Cuba and the structural reforms being undertaken by his brother, Raúl.

Anniversaries, Silences and Open Wounds

Jaume Giné

Several historic anniversaries were commemorated in 2010, the most notable being the 70th anniversary of the Katyn massacre, the 65th anniversary of the atom bombs dropped on Hiroshima and Nagasaki and the end of the war in the Pacific, and the 60th anniversary of the start of the Korean war. Wars end but complete peace is rarely achieved between different peoples. The winners impose their own truths and silence on the losers, accused of having started all the atrocities, directly or indirectly. Obviously the winners deny or keep silent about their crimes, committed against defenceless civil populations. Peace is only achieved when the different sides find reconciliation, accepting their responsibility for the errors and horrors that happened before, during and even after the conflict. It's necessary to expose the "official truths" and simply explain "the truth". Knowing how to ask for forgiveness does not humiliate but ennobles whoever does so; for wounds that, in many cases, are so deep, this is the only way to finally heal. Forgiveness does not erase the past but it can help to stop the atrocities from being repeated in the future.

The Ruling on the Statute: a Definitive Decision?

Alex Bas

The Ruling on the Statute represents the most negative episode for Catalan self-government since democracy was reinstated. The Constitutional Court, where a decision should have been taken to help Catalonia fit better into the model of a State based on autonomous communities, has given a ruling full of political presumptions, restrictive interpretations, nonentities and unresolved doubts. However, the experience of the 1990s shows that legal mechanisms exist, apart from statutory and constitutional reforms, which can help to unblock this situation. To make this possible, however, constitutional justice must recover its *auctoritas* and return the leading role to politics and representative institutions.

Fragile States: Causes and Consequences of an Emerging Reality

Marc Bou and Íñigo Macias-Aymar

The 9/11 attacks marked a turning point in the foreign policy and security of developed countries and particularly of the United States. From that time onwards, people became aware of the threat posed by fragile states to world peace and stability. It's true that terrorist organisations and international criminal networks have found fertile ground in fragile states to set up their operational bases and direct their illicit activities and Afghanistan and Somalia are probably the most paradigmatic cases. But the list of these fragile states is surprisingly much longer, as well as heterogeneous. Given this situation, this article has two aims: to offer a relatively complete picture of fragile states by processing and analysing data and reviewing specialist literature, as well as to identify some of the causes, both endogenous and exogenous, that lie behind the fragility of a large number of states and, in particular, those of Sub-Saharan Africa.

Political Uses of Those Who Died in the Civil War

Queralt Solé

The political use of the dead has been a constant feature of the West since classical times. A means of legitimising a group insofar as it helps to build national tradition, the article wonders how Catalanism has made use of its dead since the Renaissance and up to the present day. The author suggests that those who died in the Civil War, still confined to merely ideological commemoration, should be used to underpin a common, national reference.

The Republican Constitution of 1931. Factors of Distortion

Jordi Albertí

The 1931 Constitution, which was meant to represent the consolidation of the Republican mission, resulted in an irreversible conflict between the forces supporting it. Between the months of August and November, not counting the legal assessment requested by the provisional government from an Advisory Legal Committee, a new set of articles was debated, drawn up by a parliamentary committee, which prioritised the hegemony of left-wing parties over the implementation of a democratic regime.

The Imagined City: Values and Limits of Utopian Imagination

Joan Manuel del Pozo

The desire to imagine cities where human beings can develop in human and civic plenitude has been the *raison d'être* of utopias. Transforming reality through a series of legitimate projections of a better individual and collective future is based on both the literary and philosophical materialisation of "another place" that is radical and an alternative to the current one. From classical times up to the present

day, human imagination has produced various utopias. At times, contemporary urban development has also followed principles and values that can be considered utopian, although the results have often not been what was hoped. Once again, we must therefore state that the value of utopia, like no other value in human life, is not an absolute one.

The Mania for Iconic Architecture **Llàtzer Moix**

For decades, many cities of the planet, often with structural problems, have resorted to iconic architecture as a means of reinventing themselves and, at the same time, to put themselves on the world map. Catalonia and Spain have been no exception to this craze, with Bilbao and the Guggenheim Museum as a case in point. Although things have not always turned out as expected, the overall success of iconic architecture has not died a natural death, as might have been supposed, but it has disappeared by chance, when the economic crisis has forced the world to rethink this model.

A City's Public Space **Daniel Innerarity**

Historically, cities have been interpreted as an environment full of diversity and social and cultural heterogeneity, as well as being characterised by certain values that come together in the idea of citizenry. The existence of a public space is one of the main defining features of cities, also related to a certain spatial specificity that foments social interrelation, albeit without the individual's self-affirmation, freedom and right to anonymity being compromised. Unlike in other social environments where relations still exist that are founded on belonging to the same group, such as the rural world, the city is the domain of the stranger, something that gives it an identity

and characteristics inherent in its very condition of being a city.

Urban Development, Ecology and System of Life **Josep Oliva**

This article starts by highlighting how urban development should form a part of ecology and that the plans of today's cities must take into account the requirements of sustainability. It provides a brief description of some of the characteristics of the two models of city that co-exist in the western world: public city and domestic city. It favours the first and lists the arguments in favour of this choice. It reviews the existing models of city and those currently being built, notes the tendency towards the model of domestic city, this being a sign of inconsistent modernity because it's a clearly unsustainable model that rejects urban values. A series of lines of action are also noted to construct the city of the future proposed –none other than the intelligent updating of criteria that gave rise to the birth of the classical city of the Mediterranean mould. Having stated the five challenges put forward by the World Watch Institute, the author supports these. A correspondence is then established between a model of city, a system of life and respect for the Earth, all this developing into a philosophy that would result in a fairer society, with more quality of life, that would ensure a future free from serious planetary imbalances produced by human action.

Against the "Urbanalisation" of the Post-it City to the Legacy City **Francesc Muñoz**

The meaning of "urbanalisation", the urban development of common landscapes, is not so much the continual repetition of certain spatial formats indifferent to location but rather the management of these local differences, albeit only valued in terms of

image and void of any complexity. A tension appears between the local and the global that also becomes evident in the city, where continual hybridisations emerge between the place's legacy in its local dimension and the spatial dimension of globalisation, related to certain patterns of consumption, to technology and culture.

Barcelona as Seen by Outsiders

Lluís Permanyer

For centuries, the city of Barcelona has been the focus of many different eyes. From diplomats to writers, as well as adventurers and spies, many have left a record of their stay. Among the city's various locations, the Rambla has been most highly rated by foreigners, attracted by the singularity of this thoroughfare. Although the city of Barcelona has centuries of history behind it, and this is made clear by a number of accounts, there is the sense of it having been discovered with the 1992 Olympic Games, a feeling that is not only still alive today but constantly repeated.

Cities, the Hard Core of Sustainability in the Future

Manuel Fernández

The aim of this article is to present the relations between the urban world and sustainable development, identifying the challenges facing cities over the coming years to uphold a collective enterprise that is inclusive, dynamic and sustainable. In a world that's going through a galloping process of urban development, with the emerging countries at the helm, cities represent the main stalwart to ensure a balanced development of society that can be sustained over time.

Catalanism, City and Nation

Narcís Sastre

This article analyses the interrelations between two concepts that have often been seen as opposing, namely city and nation. Although cities, unlike nations, have been defined as plural spaces known for their collection of cultural identities, it's equally true that power has sometimes attempted to emphasise them, economically and symbolically, as a scenario for the virtues of the nation they form part of, particularly in the case of capital cities. This article focuses on the Catalan case, marked by the dialectic between Barcelona and the rest of Catalonia and how, through Catalanism, a discourse has been constructed that is often contradictory, also in practical terms, within a context characterised by the lack of a sovereign state.

FRANÇAIS

En quête de vertu après la catastrophe : trente ans d'After Virtue Daniel Gamper

Trente ans après l'apparition d'After Virtue, l'auteur de cet article passe en revue l'ouvrage d'Alasdair MacIntyre, puis évalue sa contribution et le rôle qu'il a joué, non seulement dans la pensée communautariste en particulier, mais aussi dans la philosophie morale de la modernité en général. En dehors du diagnostic un tant soit peu apocalyptique établi par A. MacIntyre sur la postmodernité naissante, le professeur Gamper explique et surtout analyse, sous l'éclairage de ces trois décennies, l'éthique des vertus édifiée par le philosophe anglais.

Cuba, 2010 : une nouvelle ère, de nouveaux défis

Julia E. Sweig et Michael J. Bustamante

Depuis que Fidel Castro s'est retiré de la vie publique de Cuba, son frère Raúl a relevé le défi de prendre les rênes de l'État en main et de maintenir vivante la flamme révolutionnaire. En tant que chef du gouvernement, Raúl s'est caractérisé par son pragmatisme et par l'approbation d'une série de mesures visant à redresser la délicate situation économique actuelle de l'île. Parmi ces mesures, quelque peu controversées, certaines méritent toute notre attention, notamment le transfert d'un demi-million de personnes employées dans le secteur public vers d'autres secteurs, voire d'autres statuts, et la stimulation de l'activité économique privée par le biais d'un élargissement des catégories professionnelles et de la flexibilisation des conditions pour travailler à son propre compte. En dehors des efforts mis en œuvre pour actualiser le modèle de socialisme cubain, les autorités ont également accédé à libérer, grâce aux négociations diplomatiques du gouvernement espagnol et à la médiation de l'Église catholique, un

grand nombre de prisonniers politiques à condition que la plupart d'entre eux accepte de payer le prix de l'exil. Entretemps, les États-Unis se montrent indifférents aux changements qui se produisent actuellement à Cuba, une position qui s'explique en grande partie par la pression, encore importante, des Cubano-américains partisans du maintien de l'embargo. L'article de Julia E. Sweig et de Michael J. Bustamante, experts et grands connaisseurs de la réalité cubaine, est une bonne illustration de la situation du pays après Fidel Castro et des réformes structurelles mises en œuvre par son frère Raúl.

Anniversaires, silences et blessures non cicatrisées Jaume Giné

En 2010, plusieurs anniversaires historiques ont été commémorés, notamment le 70e anniversaire des massacres de Katyn, le 65e anniversaire du bombardement atomique d'Hiroshima et de Nagasaki, et de la fin de la guerre du Pacifique, et le 60e anniversaire du début de la guerre de Corée. Les guerres se terminent, mais elles procurent rarement une paix totale aux peuples. Les vainqueurs imposent leurs vérités et le silence aux vaincus, accusés d'être les responsables directs et indirects de toutes les barbaries. Il est évident que les vainqueurs nient ou passent sous silence leurs crimes, commis contre les populations civiles sans défense. La paix ne peut être obtenue que lorsque les parties se réconcilient en acceptant leur part de responsabilité dans les erreurs et les horreurs commises avant, pendant et même après les conflits. Il faut démasquer les « vérités officielles » et expliquer simplement « la vérité ». Savoir demander pardon n'est pas humiliant, mais digne d'admiration. C'est la seule façon pour que les blessures, souvent très profondes, cicatrisent. Le pardon n'efface pas le passé, mais il peut aider à éviter que de nouvelles barbaries ne soient commises à l'avenir.

La sentence sur le statut d'autonomie : une résolution définitive ?

Alex Bas

La sentence du Tribunal constitutionnel sur le statut d'autonomie constitue l'épisode le plus négatif pour l'autogouvernement de la Catalogne depuis sa restitution démocratique. Au lieu de rendre une décision qui facilite l'intégration de la Catalogne dans le modèle de l'État autonome, le Tribunal constitutionnel a dicté une sentence chargée de présomptions politiques, d'interprétations restrictives, de nullités et de doutes irrésolus. Néanmoins, l'expérience des années 1990 met en évidence l'existence de mécanismes juridiques, autres que les réformes statutaire et constitutionnelle, qui peuvent contribuer à débloquer la situation. Pour ce faire, la justice constitutionnelle doit cependant récupérer son autorité et redonner toute sa dimension à la politique et aux institutions représentatives.

États fragiles : causes et conséquences d'une réalité émergente

Marc Bou et Ñigo Macias-Aymar

Les attentats du 11 septembre ont marqué un point d'inflexion dans la politique extérieure et de sécurité mise en œuvre dans les pays développés et, en particulier, aux États-Unis. À partir de cette date, on commence à prendre conscience de la menace que représentent les États fragiles pour la paix et la stabilité du monde entier. Certes, les organisations terroristes et les réseaux internationaux de délinquance ont trouvé dans les États fragiles un terrain fertile pour établir leurs bases d'opérations et diriger leurs activités illicites, notamment l'Afghanistan et la Somalie, qui sont probablement les cas les plus paradigmatiques. Mais, contrairement à ce que l'on pourrait penser, la liste d'États fragiles est bien plus longue, voire hétérogène. Face à cette réalité, le présent

article vise deux objectifs : d'une part, présenter une radiographie relativement complète des États fragiles à partir du traitement et de l'analyse de données et de la révision de la littérature spécialisée dans ce domaine et, d'autre part, identifier certaines causes, tant endogènes qu'exogènes, qui expliqueraient la fragilité d'un grand nombre d'États, et plus particulièrement, en Afrique subsaharienne.

Usage politique des morts de la guerre civile espagnole

Queralt Solé

L'usage politique des morts a été une pratique constante en Occident depuis les temps classiques. Outil de légitimation d'une collectivité, dans la mesure où elles permettent la construction de mythes nationaux, l'auteur s'interroge sur l'usage que le catalanisme a fait de ses morts de la Renaissance jusqu'à nos jours. De fait, il propose que les morts de la guerre civile espagnole, encore objets de commémoration – mais seulement idéologique – soient utilisés pour aider à la construction d'une référence nationale commune.

La constitution espagnole de 1931.

Facteurs de distorsion

Jordi Albertí

La constitution espagnole de 1931, qui était censée représenter la consolidation du projet républicain, s'est finalement soldée par un affrontement irréversible entre les forces qui lui apportaient leur soutien. Entre les mois d'août et de novembre, faisant abstraction du rapport commandé par le gouvernement provisoire à une commission juridique d'examen, un débat était lancé sur un nouvel ensemble d'articles de loi élaborés par une commission parlementaire qui allait faire passer l'hégémonie des partis de gauche avant l'implantation d'un régime démocratique.

La ville imaginée : valeurs et limites de l'imaginaire utopique

Joan Manuel del Pozo

La raison d'être des utopies a toujours été d'imaginer des villes dans lesquelles l'être humain puisse s'épanouir dans sa plénitude humaine et civique. La transformation de la réalité sur la base d'une série de projections légitimes et d'un meilleur avenir individuel et collectif est fondée sur la matérialisation, littéraire et philosophique, d'un « autre lieu », radical et alternatif par rapport au lieu actuel. Des classiques à nos jours, l'imagination humaine a produit diverses utopies. En retour, l'urbanisme contemporain a également suivi des principes et des valeurs qui peuvent être considérés comme utopiques, bien qu'ils n'aient pas souvent donné les résultats escomptés. Par conséquent, force est de constater une fois de plus que la valeur de l'utopie, tout comme les autres valeurs de la vie humaine, n'est pas une valeur absolue.

La faiblesse de l'architecture iconique

Llätzer Moix

Depuis des décennies, de nombreuses villes du monde entier, souvent confrontées à des problèmes structurels, ont misé sur l'architecture iconique pour pouvoir se réinventer et, par là-même, se démarquer sur la scène internationale. La Catalogne et l'Espagne n'ont pas fait exception dans cette dynamique : le Musée Guggenheim de Bilbao en est l'exemple le plus patent. Même si les résultats n'ont pas toujours été ceux qu'on attendait, le succès général de l'architecture iconique n'a finalement pas disparu de mort naturelle, comme on aurait pu l'imaginer, mais de mort accidentelle, lorsque la crise économique a obligé à une remise en cause globale du modèle.

L'espace public de la ville

Daniel Innerarity

Au fil de l'histoire, la ville a été interprétée

comme un environnement marqué par la diversité et l'hétérogénéité sociale et culturelle. Et en même temps, elle a été caractérisée par certaines valeurs articulées autour de l'idée de citoyenneté. L'existence d'un espace public est l'un des principaux traits qui définissent la ville, en rapport également avec une spécificité spatiale concrète qui favorise l'interrelation sociale, mais qui ne représente aucune menace pour l'affirmation de soi, la liberté et le droit à l'anonymat de l'individu. Contrairement à d'autres milieux sociaux où des relations fondées sur l'appartenance à un même groupe existent encore, comme dans le monde rural, la ville est le domaine de l'étrange, ce qui lui confère une identité et des caractéristiques inhérentes à sa condition même de ville.

Urbanisme, écologie et système de vie

Josep Oliva

Le début du texte met en valeur deux idées : d'une part, que l'urbanisme a un engagement envers l'écologie et, d'autre part, que l'aménagement des villes d'aujourd'hui doit prendre en compte les contraintes de la durabilité. L'auteur décrit brièvement certaines caractéristiques des deux modèles de ville qui coexistent dans le monde occidental : la ville publique et la ville domestique. En somme, il préconise le premier modèle et énumère les arguments qui viennent appuyer sa thèse. Lorsqu'on passe en revue les modèles de ville existants et ceux qui sont actuellement en construction, on observe une certaine tendance à dériver vers la ville domestique. Il faut y voir là le signe d'une modernité inconsistante, en ce sens que ce modèle n'a rien de durable et qu'il rejette les valeurs urbaines. Plusieurs lignes d'action sont envisagées pour construire la ville de l'avenir préconisée, qui consistent principalement à actualiser de façon intelligente les critères qui ont sous-tendu la naissance de la ville classique de facture

méditerranéenne. Après avoir énoncé les cinq défis lancés par le World Watch Institute, l'auteur déclare y adhérer. Une correspondance est établie entre modèle de ville, système de vie et respect envers la Terre. En somme, l'auteur engage une réflexion orientée vers la philosophie qui légitime une société plus juste, où l'on jouirait d'une plus grande qualité de vie et qui assurerait un avenir sans déséquilibres planétaires graves causés par les actions humaines.

Contre l'« urbanisation » de la ville post-it à la ville de typologie traditionnelle

Francesc Muñoz

L'« urbanisation », la forme urbaine de la globalisation, se caractérise non pas tant par la répétition continue de certains formats spatiaux en particulier, indifférents au lieu, mais surtout par la gestion de ces différences locales, appréhendées uniquement en termes d'image et débarrassées de toute complexité. Une tension naît entre le local et le global, qui se manifeste également dans la ville où apparaissent sans arrêt des expressions hybrides entre la typologie traditionnelle d'un lieu et la dimension spatiale de la globalisation, liée à des habitudes de consommation déterminées, à la technologie et à la culture.

Barcelone vue par les gens d'ailleurs

Lluís Permanyer

Depuis des siècles, de nombreux regards ont été posés sur la ville de Barcelone, à commencer par celui des diplomates, puis celui des écrivains, en passant par ceux des aventuriers ou des espions. Nombreuses sont les personnes qui y ont laissé des traces de leur séjour. Parmi les différents endroits de la ville, la Rambla est celui qui a été le plus apprécié par les personnes étrangères, attirées par la singularité de cette promenade. Bien que l'histoire de la ville de

Barcelone ait été façonnée au fil des siècles, à en juger d'après les nombreux témoignages présents dans la ville, la sensation d'avoir été découverte lors des Jeux olympiques de 1992 prédomine. Non seulement cette sensation est encore palpable aujourd'hui, mais elle ne cesse d'être répétée.

Les villes, noyau dur de la durabilité à l'avenir

Manuel Fernández

L'objectif de cet article est de présenter les relations qui existent entre le monde urbain et le développement durable, tout en identifiant les défis que les villes devront relever dans les années à venir pour pouvoir maintenir un projet collectif inclusif, dynamique et durable. Dans un monde soumis à un processus galopant d'urbanisation dont les principaux acteurs sont les pays émergents, les villes ont vocation à devenir le fer de lance d'un développement social équilibré capable de se maintenir dans le temps.

Catalanisme, ville et nation

Narcís Sastre

Le présent article analyse les interrelations entre deux concepts qui ont souvent été considérés antagoniques : la ville et la nation. Les villes, contrairement aux nations, ont été définies comme des espaces pluriels et marqués par une somme d'identités culturelles. Cela dit, le pouvoir, en retour, a voulu les consolider, sur les plans économique et symbolique, pour en faire la scène des vertus de la nation dans laquelle elles s'inscrivent, c'est notamment le cas des capitales. Les réflexions de l'auteur sont centrées sur le cas catalan, marqué par la dialectique entre Barcelone et le reste du territoire catalan, et la construction d'un discours catalaniste souvent contradictoire, même dans la pratique, dans un contexte caractérisé par l'absence d'un État souverain.

VIA¹⁴

Valors, Idees, Actituds

Revista del Centre d'Estudis Jordi Pujol

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

VIA⁴ BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

SUBSCRIPCIÓ A L'EDICIÓ IMPRESA DE VIA

L'import de la subscripció anual és de 30 €, més un suplement de 10 € si l'adreça destinatària està fora d'Espanya. La periodicitat és quadrimestral. (3 números l'any).

Per formalitzar la inscripció, ompliu els camps següents:

NOM: _____

COGNOMS: _____

NIF / CIF: _____

ADREÇA: _____

POBLACIÓ: _____

CODI POSTAL: _____

E-MAIL: _____

TELÈFON: _____

DURADA SUBSCRIPCIÓ (ANYS): _____

NÚMERO COMPTE CORRENT: _____

CARREGUEU L'IMPORT A L'INICI DEL PERÍODE

Informació i subscripcions
Centre d'Estudis Jordi Pujol
Passeig de Gràcia, 88, 1r, 2a
08008 Barcelona
www.jordipujol.cat
via@jordipujol.cat